

İktisat dergisi

aylık dergi

sayı: 430 ekim 2002 2.000.000 TL.

ev eksenli çalışma

kadriye bakırcı - ayda eraydın - şenay gökbayrak
yasemin güngör - dilek hattatoğlu - s. nazik ışık
doğan keskin - şerife türcan özşuca - gülay toksöz
asuman erendil türkün

İktisat'ın damata taşları

EKOLLER - KAVRAMLAR - İZ BIRAKANLAR I

Keynes, Keynesçi İktisat - Adam Smith / Dinye Alada
Keynesçi İktisatın Anlaşmaları (KAI) ve Dünya Ticaret Örgütü (WTO) / Hülya Kırmancıoğlu
Az Yarı İktisat-Haliye Politikalarında - Keyence İktisat / Burak Atamürk
Keynesçi İktisat - İktisat / Necip Çakır
Keynesçi İktisatın Sorunları - İktisat / Murat Donduran
Keynesçi İktisatın Sorunları - İktisat / Ercan Eren
Keynesçi İktisatın Sorunları - İktisat / İzzettin Önder
Keynesçi İktisatın Sorunları - İktisat / Nail Özgüven
Keynesçi İktisatın Sorunları - İktisat / Zafer Tur
Keynesçi İktisatın Sorunları - İktisat / Mehmet T.

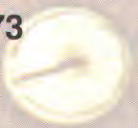

Cumhuriyet Caddesi Ceylan Apt. No: 27, Daire 6

80090 Taksim - İSTANBUL

Tel: 0212.250 50 34 - 235 61 55 Faks: 0212.255 17 73

E-posta: bilgi@ifmc.org.tr

İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları
Cemiyeti'nin hakemli yayın organıdır.
İktisat Dergisi, aylık olarak yayınlanır.

Kurucuları:

Nihat Batur, Oktay Emed, Reşat Umur

Sahibi:

İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları
Cemiyeti adına

Yönetim Kurulu Başkanı:

Alpay Biber

Genel Yayın Yönetmeni:

Serhat Aligil

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:

Hikmet Akçipek

Yayın Kurulu:

Hikmet Akçipek, İlker Aktökün, Serhat Aligil,
Burak Atamürk, Fuat Ercan, Oğuz Oyan,
Yasemin Öztürk, Metin Sarfatı, Emine Tahsin,
Kurtar Tanyılmaz, Haluk Zülfiakar

Editörler Kurulu:

Öztiin Akgüç, Erdoğan Alkin, Mehmet Altan,
Kaya Ardıç, Cengiz Arın, Taner Berksoy,
Ercan Eren, Nihat Falay, Tamer İzgüden,
Kuvvet Lordoğlu, Türkel Minibaş,
İzzettin Önder, Murat Özyüksel, Nail Satlıgan,
Ümit Şenesen, Gül Günver Turan

Yayın Kurulu Sekreteri:

Z. Canan Özatalay

Reklam Sorumlusu:

Ebru Edgüer

Kapak Tasarım:

Yorum Ajans

Yönetim Yeri:

Cumhuriyet Cad. Ceylan Apt. No: 27/6

80090 Taksim / İSTANBUL

Tel.: 0.212 250 50 34 - 235 61 55

Fax: 0.212 255 17 73

E-posta: dergi@ifmc.org.tr

bilgi@ifmc.org.tr

Web: www.ifmc.org.tr

Ofset Hazırlık ve Baskı:

Kuruluş Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.

Tel.: 0.212 518 11 28 - 458 06 89

Fax: 0.212 517 40 10

E-mail: kuris@kurismatbaa.com

Web: www.kurismatbaa.com

Dağıtım:

DPP

Abone Koşulları:

Yıllık: 20 milyon TL.

Üye, Öğrenci, Arş. Gör. ve Öğretim Üyesi:

(Yıllık) 16 milyon TL.

Yurtdışı: 60\$

Abone Hesap No:

Garanti Bankası Harbiye Şubesi: 6299880

Akbank Taksim Şubesi: 41007

İş Bankası Taksim Şubesi: 709365

Dergiye yayınlanan yazılar Cemiyeti bağlamaz;

görüşler yazarlara aittir.

Yayınlanacak yazılar hakem denetiminden geçer.

Yayınlamak amacıyla gönderilen yazıların iki nüsha

olarak mümkünse bilgisayar disketi ile birlikte

ulaştırılmasını rica ederiz.

editörden

İktisat Dergisi'nin bu sayısı "Ev Eksenli Çalışma" başlıklı özel bir çalışmaya ayrıldı. Ev eksenli çalışan kadınlarla ilgili bir dizi araştırma gerçekleştiren Çalışma Grubu'nun editörleri ise Yasemin Güngör, Dilek Hattatoğlu, S. Nazik Işık, A.Gülay Toksöz, Asuman Türkün Erendil'den oluşuyor. Bu grubun bu konu ile ilgili tanıtım yazı ise şöyle: "Ev eksenli çalışma, bir yanıyla tarihin derinliklerinden bugüne ulaşmış geleneksel bir çalışma biçimi. Bir diğer yanıyla ise, teknolojinin getirdiği üretimin bölünebilirliğindeki artışla iş organizasyonlarındaki yenilenmenin buluşmasıyla ortaya çıkan ve yeni imkanlar da sağlayan yeni çalışma biçimlerinden biri. Ve uluslararası üretim zincirleri eliyle hızla yayılmakta, yaygınlaşmakta... Bir taraftan küreselleşmenin özellikle yoksul ve işsiz geniş kitlelere uzattığı, ama ancak geçimlik ihtiyaçları karşılamaya yeter bir el; sosyal güvensiz, garantisiz, sürekli olmayan bir iş ve düşük bir gelir imkanı. Özellikle, ataerkilliğin beslediği cinsiyetçi fırsat eşitsizliğinin daha derinden kavurduğu yoksul kadınları kucaklayan bir günün kurtarma imkanı. İşçileri, yaygın bir şekilde, uluslararası rekabette yüksek katma değerli ürünlere geçemeyen ülkelerin yoksul kadınları olan bir çalışma biçimi. Ekonomik ve sosyal gelişmişlik açısından ileri ekonomilerde de, bir yanıyla yeterli iş ve istihdam üretememenin yol açtığı iş, ücret/kazanç açığını ve bundan doğup ekonomik ve sosyal sistemleri zorlamaya başlayan baskıları bir ölçüde azaltan, yine yoğunlukla kadınların çalıştığı bir çalışma biçimi, diğer yanıyla ileri teknoloji ve yüksek nitelikli işgücünün verimli ve yüksek kazanç sağlayacak şekilde kullanılmasına imkan veren bir çalışma türü. Ev eksenli işlerin, bilişim ve iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle ilişkili olanları ise öncelikle en gelişmiş ülkelerde ama aynı zamanda, kısmen de olsa, gelişmekte olan ülkelerde de düşük ya da belirli durumlarda, daha yüksek katma değerli uzmanlaşmış hizmet ürünün pazarlarına katılma fırsatı. Özetle, son derece karmaşık pazar/piyasa ilişkileri içinde, kavramları ve mevzuatı henüz oturmamış, kadın emeğini yoğun kullanan bir çalışma biçimi.

Ev Eksenli Çalışan Kadınlar Çalışma Grubu, Aralık 1999'dan bu yana ağırlıklı olarak ev eksenli çalışan kadınlarla çalışmakta olan bir sivil toplum grubu. Grup, bugün 13-14 ile yayılmış bir çalışmanın içinde, bir yandan ev eksenli çalışmanın ve ev eksenli çalışan kadınların görünürlüğünü artırmayı, bu alanda kamu politikalarının oluşmasını mümkün kılmayı, diğer yandan ev eksenli çalışan kadınların daha sürekli iş ve düzenli gelir elde edebilecekleri dayanışmalarla çalışanlara sağlanan sosyal korumalardan yararlanabilmesinin yollarını açmayı hedefliyor.

Bugüne kadar gerçekleştirdiği çalışmalar Çalışma Grubu'na -çalışmalarda kullanılan niteliksel araştırma teknikleri sayesinde- ev eksenli çalışma ve ev eksenli çalışan kadınlar konusunda küçümsenemeyecek bir bilgi, deneyim ve ilişki ağı kazandı. İktisat Dergisi'nin bu özel sayısı da, Grubun varlık nedenleri olan hedefleri doğrultusunda, bu birikimi ilgilenenlere ve araştırmacılara iletmek için önerildi ve hazırlandı. Elinizde tuttuğunuz özel sayıyı Ev Eksenli Çalışan Kadınlar Çalışma Grubu adına planlayan ve hazırlayan editörler grubundaki beş kişiden üçü Çalışma Grubu'nun üyesi, ikisi ise (A. Gülay Toksöz ve Yasemin Güngör) bu çalışmada Çalışma Grubu'na destek veren dostlar.

Çalışma ve Editörler Grupları olarak, başta İktisat Dergisi'nin Yazı Kurulu'na ve bu özel sayının ortaya çıkmasına katkıda bulunan tüm yazarlara içtenlikle teşekkür ediyoruz. Okurlarımıza da değerli görüşleriyle bize ulaştıkları takdirde minnettar kalacağız."

Bizde kendilerini teşekkür ediyoruz. Yeni bir sayıda buluşmak dileğiyle...

İçindekiler

yuvarlak masa toplantısı 3

ev eksenli çalışan kadınlar

aydan eraydın asuman erendil - türkün 18

konfeksiyon sanayiinde yeniden yapılanma süreci, değişen koşullar ve kadın emeği: ne kazandılar, ne kaybettiler?

gülây toksöz şerife türçan özşuca 29

enformel sektörde istihdamın ve işgücünün özellikleri

asuman erendil - türkün 36

türkiye'de ev eksenli çalışma üzerine yapılmış araştırmalar ve çalışmalar

dilek hattatoğlu s. nazik ışık 48

asuman erendil - türkün

bir ev eksenli çalışma metodolojisi: atölye çalışmaları örneğinde bilgi, örgütlenme ve güçlenme

54 dilek hattatoğlu

ev eksenli çalışmada çocuk emeği ve kadın emeği ilişkileri

58 şenay gökbayrak

ev eksenli çalışan kadınlara yönelik sosyal koruma modelleri

63 kadriye bakırcı

dünyada evde çalışmada hukuksal koruma sistemleri ve mevzuatı

70 yasemin güngör

eve iş verme sistemi içinde evde çalışmanın hukuki niteliği

73 doğan keskin

evde çalışanların korunması

77 ev eksenli çalışan kadınlar çalışma gurubu

yoksulluk, kadının güçlenmesi ve ev-eksenli çalışan kadınlar

79 metin sarfati

sürdürülebilir gelişme

Akbank'tan yepyeni ve çok avantajlı bir hesap:

ÇATI HESABI

"Akbank Ailem"

Akbank "Çatı Hesabı"nı bir kere açtırın, talimatlarınızı bir kere verin, gerisini düşünmeyin. Bütün gelirleriniz Akbank "Çatı Hesabı"nda toplansın, bütün ödemeleriniz oradan yapılsın. Hesabınızda para kalmazsa fon bozsun, döviz bozsun, kredi açsın. ATM'ler ve POS'lar aracılığıyla 7 gün 24 saat sizi nakitsiz bırakmasın, size hep kazandırsın. Akbank "Çatı Hesabı"nız yoksa hemen açtırın. Akbank'ta vadesiz hesabınız varsa kolayca Akbank "Çatı Hesabı"na çevirin. Hem işlem yaptıkça puan toplayıp kazançlı çıkın, hem de rahat edin.

JEOPOLİTİK

Bilimsel Araştırmalar Dergisi

Kış 2002, Yıl - 1, Sayı-1,

Fiyatı: 4.000.000.-TL.

Soğuk Savaş Sonrası Jeopolitiğinde Türkiye - AB, Afganistan Savaşı, Kıbrıs, Rusya, Karadeniz Gücü

Erol Manisalı
Suat İlhan
Servet Cömert
Mehmet Atay
Mesut Hakkı Çaşın
Tolga Yarman
Beril Dedeoğlu
İ. Yaşar Hacısalihoglu
Aydın İbrahimov
Yaşar Onay
Nevzat Denk
Cumhur Mumcu
Servet Karabağ
Cüneyt Akalın
Ertan Ersoy

JEOPOLİTİK
BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ
ÇIKTI

**JEOPOLİTİK DERGİSİNE
ABONE OLABİLİRSİNİZ...**

Çantay Kitabevi Büyükreşitpaşa Cad. No: 44/C
34470 Laleli-İstanbul
Tel: (0212) 513 79 68 - 522 74 45 - 526 90 45
Faks: (0212) 528 58 51

ev eksenli çalışan kadınlar

Yuvarlak masa toplantısı, *Ev Eksenli Çalışan Kadınlar Çalışma Grubu'nun Sincan (Ankara)'da 30-31 Ağustos-1 Eylül 2002'de düzenlediği yerel atölye çalışmasının yanı sıra gerçekleştirildi. Toplantının tartışmacılarının tümü de, ev eksenli çalışan kadınlar. Gönül Puşur ve Sema Örgüt İstanbul/Avcılar'dan, Meral Kaya Sivas'tan, Sadiye Çil Sincan'dan, Şule Gönel ve Sevdâ Özmen Antalya'dan, Fatma Kaynak Bodrum/Muğla'dan katıldılar. Tartışma ve konuşmalar üç tur şeklinde planlandı ve gerçekleştirildi. Birinci turda herkes kendisini tanıttı, ne zamandır ev eksenli çalıştığını, hangi istihdam ilişkisi içinde çalıştığını anlattı. İkinci turda bütün tartışmacılar, kendilerini ne olarak gördüklerini ve neden öyle gördüklerini açıkladılar. Eğer kendilerine bakışları değişmişse, bu farklılaşmanın dinamiklerinden söz ettiler. Üçüncü turda ise ev eksenli çalışma odağında gelecekte beklenenleri ve bu beklentileri gerçekleştirmek için ne yaptıkları veya yapmayı düşündüklerini dile getirdiler. Toplantıya ev eksenli çalışan kadınların yanı sıra Ev Eksenli Çalışan Kadınlar Çalışma Grubu üyeleri Asuman Erendil-Türkün, Olcay Bingöl, Gaye Cön ve Dilek Hattatoğlu da katıldılar.*

• **Asuman Erendil** - İlk önce, ne zamandır ev eksenli çalışıyorsunuz, şimdiye kadar neler yaptınız diye başlayalım. Bir tür hayat hikayesi yani. İkinci olarak da, kendinizi ne olarak görüyorsunuz, yani bir çalışan olarak mı, işçi mi, ev kadını mı? Veya girişimci diyenler de var.

• **Dilek Hattatoğlu** - Ve daha önce ne olarak görüyordunuz? Eskiden ev hanımı görüyordunuz da şimdi çalışan olarak görüyorsanız, fikrinizi değiştiren ne oldu?

• **Gönül Puşur** - Ama o kişiye göre değişir. Ben kendimi hiçbir zaman tek olarak ev kadını olarak görmedim.

• **Asuman Erendil** - Tamam, o da olabilir. Ben hiçbir zaman görmedim de diyebilirsiniz. Bir başkası der ki, ben eskiden öyle görüyordum da ondan sonra şu oldu. Zaten herkes kendini ifade edecek.

• **Gönül Puşur** - Ben bunu öğrenmek istiyorum. Ben şimdi mesela dokuz senedir bu işi yapıyorum. Sorulduğunda da dokuz senedir yapıyorum diyorum. Ama aslında ben 14 yaşından beri dantel dokuyorum dışarıya (59 yaşında). Bir de eşimden gizli dokuyordum. Çünkü parasal bir sıkıntım yoktu eşimden dolayı. Vermiyor muydu? Veriyordu tabii ki. Ama ben onu istemezdim ondan... o kendi aldığı para bana çok büyük bir zevk verirdi.

• **Asuman Erendil** - Peki saklamak niye?

• **Gönül Puşur** - Kızıyordu çünkü. Yani para var her şey var. "Sen niye dışarıya dantel dokuyorsun?" Mesela o bana sorardı, ben, "Kızıma yapıyorum." derdim. O zaman kızım çok küçüktü. Hatta bir gün bir şey oldu, çok meraklıydı. İlla "Kızın sandığını aç, bakıcam." dedi. Bilmiyor ki dışarıya dantel dokuduğumu. Ben tabii ki kıvırıyorum. İşte yatak var üstünde, yok bilmem ne var. O gitti güzel açtı, sandığı döktü, baktı. İçinde hiçbir şey yok. O zaman söylemek zorunda kaldım. Kızdı ilk etapta. Yani "Benden para istedin de vermedim mi?" dedi. Hatta fazlasıyla bırakan bir kişiydi. Dedim "İş o değil, senin bıraktığın senin paran ama benim kazandığım bu. Onun için ben bunu yapıyorum. Çünkü hoşuma gidiyor." Ondan sonra bir şey demedi. Kızdı tabii, biraz söylendi. Ama alıştı.

• **Asuman Erendil** - Aslında bunları da çalışma sayabilirsiniz. Yani dokuz yıldır yapıyorsunuz diyorsunuz ama aslında çok eskiden...

• **Gönül Puşur** - Ama şimdi paraya ihtiyacım olduğu için çalışıyorum.

• **Dilek Hattatoğlu** - Ama 14 yaşından beri yapıyorsun. Bunu yeni öğreniyoruz. Kaç yıldır bize hep yedi sekiz yıldır yapıyor diyorsun.

• **Gönül Puşur** - Ama Dilek, yani dokuz yıldır yaptığım ekonomik sıkıntıdan dolayı. Mecbur kaldığım için yapıyorum.

• **Asuman Erendil** - O zaman mesela keyfi yapıyordur. Daha az saat yapıyordur, şimdi bütün gün neredeyse.

• **Gönül Puşur** - Evet öyle. O zaman keyifli yapıyordum. Şu anda artık yorulduğum halde yapmak zorunda kalıyorum.

Gönül Puşur

Eşim,
"Benden
para
istedin de
vermedim mi?"
dedi.
Hatta
fazlasıyla
bırakan
bir kişiydi.
Dedim
"İş o değil,
senin
bıraktığın
senin paran
ama benim
kazandığım bu.
Onun için
ben bunu
yapıyorum.
Çünkü
hoşuma
gidiyor."

• **Asuman Erendil** - Bunu aslında ikinci turda konuşacağız.

• **Şule Gönel** - Ben takı ile uğraşıyorum. Ama benim para ile ilk tanışıklığım öğrenciliğim sırasında fuar hostesliği. Bir firmanın ürün tanıtımında görev aldım ve çok iyi para kazandım. 86 yılından söz ediyorum. Yani hem para kazanmış olmak çok keyifli geldi, hem öyle çok farklı bir ortamda bulunmak. Ama takı benim her zaman gönlümde olan bir işti. Kullanıcı olarak takıya aşırı bir düşkünlüğüm vardı zaten. Ve çok uyduruk bir şekilde hep kendi takılarımı yapıyordum. Ama malzeme tanımiyordum. Aletim edevatım yoktu. Ama bağlıyordum, düğüm atıyordum, kıvrıyordum ve bir şekilde yapıyordum. Çevremde hep insanlar "Nerden alıyorsun?" diye sıkıştırıyorlardı beni. Sonra ben kendi yaptığımı söyleyince, "Bize de yap."

fa-lan demeye başladılar. Ama benim bu yolla para kazanma düşüncem yoktu o zaman. Daha sonra Akdeniz Üniversitesi öğrenci şenliğinde bar sahibi bir ar-

kadaşım kendilerinin düzenlediği bir konser organizasyonunu tanıtımını istedi ve orda aynı zamanda bilet satmamı istedi. Bu arada yine benim takılarımı çok beğenen arkadaşlarım da bana tavsiyelerde bulundu. Madem böyle bir şenliğe katılacaksın, bir haftalık bir zaman geçireceksin, bir şeyler yap ve aynı zamanda da onu sat dediler. Ben de üç günlük bir çalışmanın sonunda, iki tezgah, iki panoluk takı hazırladım, daha basit şeylerle. AKİDE'de (Akdeniz Kadın İstihdamı Destek ve Eğitim Grubu Derneği) tanıdıklarım vardı o zaman bu işle uğraşan. Biraz onların tavsiyesi, ben 23 milyon liralık bir sermaye ile o öğrenci şenliğine katıldım ve büyük ilgi gördüm. Yani yaptığım şeyler bitti, elimde kalmadı. Daha sonra AKİDE'nin¹ varlığını öğrendim. Gelip geçerken zaten görüyordum yol üstünde olmasından dolayı. Bir yerde ben inanarak girdim. Aslında onun bir kadın hareketi olmasından yola çıkarak bulunmak istedim orada. Takı da yaptım, farklı işler de yaptım orada. Daha sonra tamamen takıya döndüm. Ben ken-

dimi tasarımcı olarak görüyorum. Yani bir takı işçisi olarak değil de tasarımcı olarak görüyorum ve bu işi yapan diğer insanlara baktığım zaman kendimi gerçekten farklı bir yerde buluyorum. Ben artık kendi malzememi de üretiyorum. Çok doğal malzemeler kullanıyorum, seramikten malzeme yapıyorum. Onu alıp piyasada satılan malzemelerle kombine ederek çalışıyorum. Ben bu işi biraz daha geliştirmek istiyorum. Mesela deniz taşları kullanarak yapıyorum. Şu an hedefim biraz daha teknik çalışmak. Kuyumcu malzemeleri siparişi verdim, delici aletler, kesici aletler. Yani hem rekabetten dolayı, hem yaptığımız işin taklit edilmesinden dolayı böyle bir rahatsızlığım var benim. Tamamen malzemenin farklılığından yola çıkarak daha özgür çalışmak istiyorum. Bunun haricinde ne söyleyebilirim, soru neydi?

• **Asuman Erendil** - Aslında gelecek planlarını üçüncü turda yeniden konuşacağız. Yani hep bu şekilde gitti. Baştan beri hep AKİDE'de mi satış yaptın?

• **Şule Gönel** - Evet. Yani ondan önce de tabii çalışma hayatım var. Müzikle uğraştım, ondan önce müzisyenlik yaptım. Ama takı işi AKİDE ile birlikte başladı ve hep orada.

• **Gaye Cön** - Peki bu mesela sermaye meselesi nedir? Hep kendiniz mi karşılıyorsunuz, borçlanmadan, etmeden?

• **Şule Gönel** - Evet. Ben harçlığımıyla başladım ve devam ettim. Ama ben kazandığım paranın çoğunu işime yatırıyorum. Yani yeniden malzeme almaya yatırıyorum, malzememi çeşitlendiriyorum. Dediğim gibi daha değerli taşla çalışmak istiyorum, yani yavaş yavaş o tür malzeme toparlıyorum. Gümüş işçiliği öğrenmek istiyorum. Yani yaptığım işi geliştirmek istiyorum. Benim hedefim o.

• **Meral Kaya** - Çalışmaya erken yaşlarda başladım ben, 10 yaşındayken. Önce işte gazete kağıtlarıyla kese kağıdı, torba kağıt yaptım. Sonrasında makine nakışı öğrenip komşulara, akrabaya nakış yaptım, 16-18 yaş arası. 18 yaşında evlendim. Çalışma hayatına

Meral Kaya

Çalışmaya erken yaşlarda başladım ben, 10 yaşındayken. Önce işte gazete kağıtlarıyla kese kağıdı, torba kağıt yaptım

ara vermiş gibi oldum. Eşim istemiyordu ama ben çok istiyordum. Eşimden gizli yapmaya başladım. İşte komşulara yapıyordum. Akşam oldu mu, bütün kalabalık toparlanıyor, eşim görmüyordu. Hayat gayet rahat gidiyordu. Sonrasında baktım çocuklar oldu, makine işi zorlaştı. Dantele başladım. Bir de hani taşınma açısından, bir mekana gittiğim zaman makine kalıyor ama dantel gidebiliyor. Bir süre, semt içinde akrabalara, tanıdıklara çalıştım, sonra belediyenin el işi üzerine bir tanzim satış yeri olduğunu duydum. Altı ay kadar sürekli oraya verdim. Fakat ben partili olmadığım² için belediye altı ay sonra benim işime dur dedi, "Artık getirmeyin almıyoruz çünkü satış yapmıyoruz.". Sonra işte...Ordan çıktım. Belediye iyiydi, çünkü orda bir süreklilik ve iş devamlılığı vardı. "Ne yaparım?" dedim, "Makineye mi döneyim, dantel mi yapayım?". Arkadaşlarım mağazalara götürmemi³ tavsiye etti. Mağazalara götürdüm. İlk etapta piyasayı çok bilmiyorum. Çünkü işte, mağaza nasıl alır, nasıl satar? Mağazaya götürdüğüm zaman dedi ki "Abla şu kadar fiyat, ben de şu kadar kar edeceğim ve satıldığı zaman parasını alırsınız." Sekiz kişilik bir masa örtüsünün parasıyla bir saat altını yapabiliyordum. Yani şu andaki fiyatı 30 milyon. O zaman 900 bin lira filan. "İyi, olsun, bırakayım." dedim. Çocuk bir iki parça işimi sattı ama satıştan fazla kar elde etmek istedi. "Abla biraz fiyatı yükseltelim." dedi. "Neden?" dedim. "İşin çok güzel gidiyor ama ben de kar etmek istiyorum." dedi. "İyi, Allah işini rast getirsin." dedim. Bitti, bu iş bitti. Sonrasında ise şehir dışına taşındık. Üç yıl bir bocalama devresi ve rahatsızlığım yüzünden, ameliyat⁴ filan girdi. O süreçte kaldı. Ama hani cebimde de bir param olsun istiyorum. Ablamın biri çok güzel el işi yapıp pazarlıyor. Ona "Bana iki tane kuka bul" dedim. Ve de ameliyattan kalkalı dört ay olmuş. "Yapamazsın" diyorlar ama yapmak zorundayım. Çünkü benim hayatım bu. Kişi ne yaparsa yapsın, el işi yapmadan olmuyor. Ürettiğim arkadaşın biri "Bu ördüğünü bana 750 bin liraya (çok düşük bir fiyat) verir misin?" dedi. Kadınlara inatlaştım vermedim. "Ne yapacaksın peki?" dedi. Dedim "Gezineceğim, bakacağım." Gittim, gezindim ve hiçbir şey satamadım. Ama kafamda, satış yapmalıyım çünkü eşim de artık izin verdi, karışmıyor. Çocuklar da büyüdü biraz. "Ben bu hafta elimdeki işlerle kuaför gezineyim" dedim. Kuaförleri gezindim. Üç fiskos masası satmış mutlu mesut uçarak ve istediği fiyatlara satarak üç altın⁵ parası almış

olarak evime getiriyorum. Çocuklarıma da hediye almışım. Baktım, bu işi tekrar oturttum. "Başka nereye gidebilirim?" dedim. Bu sefer devlet dairelerini dolaşmalıyım.

• **Asuman Erendil** - Orda mesela tanıdık mı bulup gidiyordun?

• **Meral Kaya** - Yok. Tanıdık yok. Doğrudan gidiyorsun. "Bayanlar, işte dantel yapıyorum, almak ister misiniz? Bakın yaptıklarım.". Kimi gün sipariş alarak, kimi gün de olduğu gibi iki çanta mı hazırlarsın işte, ne hazırlarsan, satış yaparak çıkıp evime geliyorum. Üç beş parça da elimde kaldığında zoruma gitmiyordu. Böyle böyle bir müşteri kitlesi de edindim kendime, sana bir parça havlu kenarı örüyorsa, ona sehpa örtüsü örüyorum. Müşteriler, baskı da yapıyor... O sırada iyi para kazandım. Nasıl mutluyum. Başka her yeri bıraktım, sadece oraya çalışıyorum. Kiyafetlerimizi kendim alıyorum, evimin ihtiyaçlarını kendim alıyorum. Aylık üç altın yapıyorum. Ve işte rekabet denilen şey oralarda çıktı. Diyebilirim ki bir yıl hiç aralıksız dantel ördükten sonra artık istemediklerini söylediler, ki ücreti de kendileri belirliyorlardı. Piyasadakinden fazla alıyordum ben. "Ne oldu?" dedim. "Başka bir hanım dantel örmeye başladı. Sen arada bir uğra" dediler. Ordan da ayrıldım. Ne yapabilirim? Tekrar ben pazarlama⁶ işine döndüm ve pazarlıyorum. İşte süreç içinde iki mağaza oldu. Biri harbi, dürüst çalışan bir mağaza. Çok küçük, bir bayan işletiyor. "Meral istiyorsan kar payı koyacağım, istemezsen koymayacağım. Malzemesini benden de alabilirsin, başka bir yerden de alabilirsin." diyor. Bu iki mağazayla geçen yıl çok yoğun çalıştım. Farkına vardım ki ben kar etmiyorum, zarardayım. Sonrasında da şimdi tekrar pazar araması yapıyorum.

• **Gönül Puşur** - Şimdi ben mi konuşuyorum... Dantel dokuyordum; bu, dokuz sene evveline kadar. İstanbul'a yerleştikten sonra oturduğum apartmanda bir arkadaşına dikiş dikiyorum. Parasız. Diğer bir arkadaş gördü. "Abla parayla mı dikiyorsun?" dedi bana. Tabii gizli soruyor. "Hayır" dedim. "Neden?", "Ne bileyim dikiyorum, arkadaşlık için". "Olmaz, bundan sonra parayla dikeceksin, ben de sana müşteri getireceğim" dedi. Ondan sonra dikişe başladım. Çünkü para sıkıntısı çekiyordum. Eşim öldü, dört sene dikiş diktim bilfiil. Bir müşterimin yüzünden bu dikişi bıraktım. Çok eziyet çektirdi bana, sırf para vermemek için. Ben de inat ettim o parayı almak için... Bıraktım dikişi, pikoya başladım. Yine aynı arka-

Meral Kaya

Böyle böyle bir müşteri kitlesi de edindim kendime, sana bir parça havlu kenarı örüyorsa, ona sehpa örtüsü örüyorum. Müşteriler, baskı da yapıyor... O sırada iyi para kazandım. Nasıl mutluyum

daş, müşteri bulmaya başladı bana. Öyle derken tabii, o ona, o ona derken bir zincir oluştu gitti. Piko, çeyiz, pike takımları aklınıza ne gelirse o tür makinadan geçip, el emeği de var, hem dantel dokuyorsun, dem dikiyorsun. Sonra .. sanıyorum üç sene de piko takımları yaptım. Devam ediyor hala. Para kazanmak gerçekten çok güzel bir şey. Yani kendi emeğinin karşılığını almak çok güzel bir şey. Ondan sonra kooperatif işi çıktı. Ben kısaca anlatıyorum, kusura bakmayın. Ordaki amacım, para kazanmak değildi. Çünkü benim zaten işim var ve para kazanıyorum. Ama bildiklerimi çevreme öğreteyim diye başladım. Hani öğrensin, birşeyler yapsın. Buna benim çocuklarım da dahil. Ben bunları öğretmedim çocuklarıma. Aman deyip geçiyorlar. Çevremdeki kızlara öğretmeye çalıştım. Bir kişiye öğrettim, yalnız. Ondan çok mutluyum. O da istanbul'dan gitti, İzmit'e yerleşti. Şu anda orada, çalışıyor ama. Para kazanıyorsun ama öğretmek de benim çok hoşuma gidiyor. O da şu anda para kazanıyor.

• **Sadiye Çil** - Benim parayla tanışmam, yani kendi param diyebileceğim ilk para... Altı çocuklu, gidene geleni bol bir ailenin içindeydim. Orta ikiye giderken, arkadaşlardan birinin formasını çok beğendim. Ama formam var diye bana almıyorlar. Okulda şişe örgü örmeyi öğretmişlerdi, gidenden gelenden harçlık toplayarak para biriktirdim. Bu parayla kendime ip aldım. Onunla hırka örmeye başladım, bir arkadaşıma bu hırkayı sattım.⁷... Sonra liseye başlayacağım sene artık yelek, sueter filan ördüm. Ondan sonra işleme işlemeye başladım. Falanca kızın düğünü olacak, ona çeyiz yap. Tabii parasız değil, işte seccade ne kadara işlenir. Hep sipariş üzerinden çalıştım. Kendim hiç ipini alayım da onu üreteyim, satayım diye düşünmedim. Sonra evlendikten sonra iki sene falan elişine ara verdim. Eşimin ailesi manavdı, pazara çıkıyorlardı. Onlarla beraber ispanak yıka, onu götürmelerine yardım et, kasa yükle, kasa indir. Bir de kocamın ailesine yapmamı bekliyorlardı, onlara kolay geliyordu. Ama onlara vermek de benim işime gelmiyordu. Gizli gizli yapacak hiç zamanım olmuyordu. Ama evimiz⁸ ayrıldıktan sonra dantel örmeye başladım. Yine böyle yumak hesabı. Bana yumağını getiriyorlar, beğendikleri bir örneği getiriyorlardı. Ona göre ben onu örüp satıyordum. Sonra bir dönem mantı yaptım. Paramın çalındığını⁹ hiç söylemeyeyim. Hiç aklımdan çıkmıyor. Manti yapıp sattım. Şimdi yine dantel yapıyorum.

Sadiye Çil

• **Olca Bingöl** - Yine hep sipariş üzerine mi?

• **Sadiye Çil** - Hep sipariş üzerine. Sadece bir kez, artan kumaşlardan, eski askılardan çamaşır torbası yapıp sattım kendim. O hariç, hep siparişle çalıştım.

• **Meral Kaya** - Onu nereye sattın?

• **Sadiye Çil** - Yine kendi çevremize. Oya çok yaptım. Tiğ yaptım.

• **Olca Bingöl** - Ama hep tanıdıklara?

• **Sadiye Çil** - Oyaları tanıdıklara değil, İstanbul'da pazara sattım. Bunun haricinde de asla pazara falan çıkmadım. Hep eş dost tanıdık. Bir de şu var, Sincan'da herkes el işi yapıyor ve herkes herşeyi yaptırmıyor. Ama bilmeyen insan da birisi için "Çok güzel dantel örüyor, oyası çok güzel, muntazam duruyor" dendiğini duyunca, o işi görünce, o insan sürekli iş alabiliyor. Yani işin kalitesi çok önemli çünkü herkes el işi yapıyor, Sincan içinde.

• **Asuman Erendil** - Peki sürekliliği nasıl? Hep yapabiliyor musun? Her ay mesela bir düzenli para geliyor mu bundan?

• **Sadiye Çil** - Hayır düzenli mümkün değil. Bilmiyorum ama ev eksenli çalışıp kendi işini yapana düzenli para geliyor diye bir şey hiç olmadı.

• **Asuman Erendil** - Yani düzenli dediğim, hani her ay belli bir miktar değil de... İşin sürekliliği ne kadar? Mesela Gönül Hanım diyor ki, az çok, ama belli ki onun elinde hep bir iş oluyor. Hani sınırlıdır, ne bileyim bir ay yaparsın, sonra üç ay yapmazsın. Böyle bir aralıkta mı söz ediyoruz, yoksa az çok hep bir miktar para getiren bir iş olarak mı sürüyor?

Sadiye Çil

Evlendikten sonra iki sene falan elişine ara verdim. Eşimin ailesi manavdı, pazara çıkıyorlardı. Onlarla beraber ispanak yıka, onu götürmelerine yardım et, kasa yükle, kasa indir

• **Sadiye Çil** - Evet evet. Mesele o ya. Benim ayda beş oyam mutlaka vardır. Hiçbir elişim olmasa da.

• **Asuman Erendil** - Peki bu nasıl bir gelir oluyor? Az çok hesaplasak.

• **Sadiye Çil** - Sadece oya olunca çok az bir şey. Yani yemenisiyle beraber on milyon. Dikmesi, yemenisi hepsi içinde on milyon. Altı, yedi tane satmışım geçen ay, 70 milyon bu mesele. Bu ay hiç, iki tane oya bitirebildim.

• **Asuman Erendil** - Yani epey seyrek bir şey. Çok az gelir getiren bir durum oluyor.

• **Sadiye Çil** - Tabii. Ama bozmaz asla. Bir de gün oluyor, örecek dantelim oluyor. Atıyor-sun bir yumağı beş günde bitiriyorsun.

• **Asuman Erendil** - Anladığım kadarıyla sipariş... Kendi zamanınla, kendi yapabilirliğinle ilgili.

• **Sadiye Çil** - Tabii evet... Aldığın da zaten ona göre. Ama şöyle siparişle oluyor. Bakıyor, diyor ki işte "Bu örnekten biz oda takımı istiyoruz, 12 parça olacak". Ama soruyorum, "Ne kadar sürede istiyorsun?" diye. "Bir ayda mı bitirmemi istiyorsun, iki ayda mı? Yoksa daha çocuk çok küçük, bir sene sonra mı? Ona göre kendimi ayarlayacağım.". Mesela o "Bir sene sonra da olsa olur." diyen arkadaşın işini küçük küçük yaparken, bir diğerini bir ay sonraya yapıyorum. Yani zamanımı, sipariş verene göre ayarlıyorum.

• **Asuman Erendil** - Peki, fiyatı nasıl ayarlıyorsun? Diyelim bir senede tamamlayacağın işin ücretinde baştan mı anlaşıyorsunuz?

• **Sadiye Çil** - Tabii fiyatında baştan anlaşıyoruz. Öbür türlü bir sene sonraya ne olacağı belli olmaz ki. Anlaşabilir miyim anlamaz mıyım? Yani "Benim acelem yok" diyor, parasını veriyor. Ama bazen de vermiyor, gidiyor.

• **Sevda Özmen** - Parayla ben tanışmak istemedim, ama zorunlu olarak tanıştırıldım. Eşime dostuma çeyiz yardımında bulundum. Yani başka evlenecek kızlara veya kızları olan komşularıma değişik havlu kenarları modelleri bularak, onları yapmaya başladım. Ben bunları yapınca etraftan bana para getirmeye başladılar. Aslında ben bunları başlangıçta parayla değil, yardım amacıyla yaptım. Sonra bu benim hoşuma gitti. Paranın yüzü sıcak geldi bana. Eşimden de bir baskı görmedim. "Kendini kanıtlamak istiyorsun. Serbestsin, ne istersen yap" dedi. Ondan sonra ben yaptım eliş ama artık evin içine sığamaz oldum ve yiyecek işine girdim. Bir, bir buçuk ay kadar bir

stand yaşadım oldu. Orda bir iki müşteri edindim. Her hafta gelip benim ürünümlü alırlardı.

• **Gaye Cön** - Mesela ne yapıyordunuz?

• **Sevda Özmen** - Tepsi böreği, su böreği, kurabiye çeşitleri, dolma, tahinli katmer. Sık sık benden alışveriş edenlerden biri, sürekli müşterim olmuştu. 15 günde bir bana telefon ediyordu, ne kadar istiyorsa söylüyordu, ihtiyacına göre. Bu aşağı yukarı dört beş ay sürdü. Bu arada baktım, bunları herkes yapıyor. Yani tek müşteriyim ben bu işi yürütemeyeceğim. 15 günde bir on katmer satıyorum, sekiz on milyon lira alıyorum. Farklı alanlara kaydım, danteli herkes yapıyor. Bir aralık yaptım, bir sene kadar, ama bu sipariş değil. Yapıyordum, gezmeye giderken çantama koyuyordum, orada çıkartıyordum, "İşte ben bunları yapıyorum, haberiniz olur mu?" Sonra dantel modelinden lif yapıyordum. Life çeşitli güller, çiçekler, hayvan figürleri, tamamen benim tasarımdı. Baktım onu da çok yapan var. Dikiş meylim vardı, AKİDE'nin açtığı kırkpare (patchwork) kursuna gittim. Kırkpare kursunda öğrendiklerimi az çok çeşitli ev dekorasyonlarına uyguladım. Kirlentlere, aklınıza gelebilecek her yerde kullanmaya başladım. Gene bunları çantama koyup gezmeye, arkadaş toplantılarına götürdüm. Herkese çok değişik geldi. Kırkparede modelin üretim olanağı da fazla. Bayağı bir sattım. Yani bayağı bir dediğim, beni belki o anda çok fazla tatmin etmedi ama o işi başardım. Değişik bir sektör, değişik bir alanda bunu başarmak da önemli diye düşünüyorum. Önümüzdeki aylarda İzmir'deki kadın fuarına katılacağım, benim bunu yaptığımı bildikleri için dahil ettiler. Şu anda satmıyorum, oraya biriktiriyorum. Ama bir tek ben değilim biriktiren. AKİDE'den bir arkadaş da

Sevda Özmen

Kırkparede modelin üretim olanağı da fazla. Bayağı bir sattım. Yani bayağı bir dediğim, beni belki o anda çok fazla tatmin etmedi ama o işi başardım

çalışıyor. İkimiz aslında kursa katılan arkadaşların elindeki ürünleri oraya götürüp onlar adına satabiliriz, satmak isterim. Yani onlar da birşeyler öğrendiler. Bunu değerlendirsınler en azından, kendilerine güven gelsin diye. Son durum bu.

• **Gaye Cön** - Şimdi Fatma'da sıra. Sen halı dokuyorsun. Ne zaman başladın? Halı dışında başka bir iş yaptın mı? Kooperatif deneyiminizi de anlatır mısın? Eskiden nasıldı, şimdi nasıl?

• **Fatma Kaynak** - Ben 11 yaşında, yani okuldan çıkınca başladım bu halıya. Devamlı. Evimizi halıyla idare ediyorduk. Yazın zaten tütün yapıyorduk, kışın da halıcılıkla geçiniyorduk. Başka bir geçinme durumumuz yoktu yani. Herkes¹⁰ yani bizim köyde herkes halıcılık yapar. Bu devamlı böyle; eskiden kızlara fazla okul yoktu yani, bir ilkokulu çıktığı anda kızı halının dibine oturturlar.

• **Gaye Cön** - Kooperatifi bir anlatır mısın?

• **Fatma Kaynak** - Halıcılık kooperatifiydi¹¹, 1972'deydi. Köyümüzde bir kooperatif başkanı seçtik, köyümüzün ileri görüşlü bir insanı oldu. O Isparta'yla anlaşta. Halılar toplar, Isparta'da satılır. Halılara kalitesine göre numara yazılır, birinci, ikinci, üçüncü kalite diye, santimetrekaresindeki ilmik sayısına göre. Ona göre, halının masrafını alırdı, kalitesine göre farklı masraf alırdı. Bu böyle devam etti. Memnundük çünkü bize peşin ödüyordu. Hani o kooperatif başkanı götürüyordu halılarımızı, oraya teslim edince paramızı getiriyordu. Evimizi hep böyle geçindiriyorduk zaten. Yani bayağı bir kalkındık, herşeyimizi onunla karşıladık. Hani "araba alsak da, bir ev yapsak da" demeye başladık.

• **Gaye Cön** - Emeğinizin karşılığını alıyorsunuz ya?

• **Fatma Kaynak** - Alıyorduk. Evet. Şimdi bu böyle beş on sene sürdü. Sonra halıcı battı. Yani kooperatif halıları satamaz oldu. Ve tüccarlarımız ortaya çıktı.

• **Gaye Cön** - Yani alternatif pazar olanağı mı doğdu?

• **Fatma Kaynak** - Şimdi, kooperatife dokunan halılar çok incedi, ince emek veriliyordu. Tüccara dokunan halılar, kooperatife dokunan halılardan daha kalitesizdi. Kooperatifle bir ayar dokuduğumuz halılar çok zaman alıyordu, tüccara 20 günde dokuyoruz. Herkes tüccara yönelince kooperatifimizi batırdılar.

• **Gaye Cön** - Neden tüccarı tercih ettiniz?

• **Fatma Kaynak** - Kooperatif, üç ayrı kalite halıya üç ayrı fiyat veriyordu. Tüccar dedi ki, "Ben hepsine aynı fiyatı veriyorum" ve bu fiyat birinci kalitenin fiyatından biraz yüksekti. O zaman herkes tüccara dokudu. Bir de kooperatifimizin belirli kendi kazancı vardı. Kooperatif başkanı, o paradan çanak çömlek almaya başladı kooperatife. Bir de yani kendi üyeleri olan adamlar kendine çıkar yaptı. Diyelim ki Isparta'dan bir kamyon çimento getiriyor. Bunun yarısını kendi ev yapacağı yere indirtiyor. Böylelikle battı. Bitti artık, kooperatif olayı bitti.

• **Gaye Cön** - Peki o kooperatif başkanı, kooperatifin başında bir adam mı vardı?

• **Fatma Kaynak** - Evet. Bir adam vardı ve o kişi bize ipliği getiriyordu. Ondan sonra da onu Isparta'ya satıyordu.

• **Gaye Cön** - Peki o satmasının üzerinden para mı alıyordu?

• **Fatma Kaynak** - Evet.

• **Gaye Cön** - Biraz aracı gibi davranıyordu yani size.

• **Fatma Kaynak** - Aslında o kooperatif adına çalışmıyor, kendi hesabına çalışıyordu. Kendi hesabına ama kooperatifin de gelirleri oluyordu biraz. Diyelim ki kooperatif kendine ayrı bir pay alıyor. Kooperatif başkanı yarı bir pay çıkartıyor, ne kadar çıkartıyorsa. Yani üç beş halı götürmüyor satmaya, 100 tane 200 tane halı götürüyor. Yani o büyük bir sayı olduğuna göre, yani onların hepsinin ayrı ayrı payı çıkıyor. Ondan sonra kooperatifimiz batınca bizim de durumumuz kötüledi. Artık tüccara satıyoruz ve daha ucuz. İşte şimdi on senedir Isparta halıları çıktı. Buraya gelmeden önce gittim tüccarlarla falan konuştum Mumcular'da. "Ne sıkıntılarınız var?" diye sordum, "Nasıl, memnun musunuz alışverişinizden?" "Hayır" dedi, "Memnun değilim. Şu on senedir, yani ben tüccar olduğum halde, şu dükkanı idare edemiyorum. Ailemi fazla geçindiremiyorum. Vergimi ödüyorum, cereyan faturası....Yani tutup bir kamyonu şu halıları yükleyip de İstanbul, Ankara mağazalarına gezdirmiyorum" diyor. "O kadar önümüze engel oldu Isparta halıları" diyor. Yani bunlar olmasa daha iyi geçiniyorduk.

• **Gaye Cön** - Şimdi tüccar da orda Isparta halısı mı satıyor?

• **Fatma Kaynak** - Evet. Daha ucuz çünkü.

• **Gaye Cön** - Peki siz nasıl satıyorsunuz? Tüccara mı?

Fatma Kaynak

**Kooperatifimiz
batınca
bizim de
durumumuz
kötüledi.
Artık
tüccara
satıyoruz
ve
daha
ucuz.**

• **Fatma Kaynak** - Evet. Şimdi tüccar ayını, o tüccardan ipi alıyorum ve halıyı da ona satıyorum. İpi o tüccardan aldıysam öteki tüccara satamıyorum, iperi biliyorlar¹² yani. Ama dışardan birisine satabiliyorum. Tüccar olmayan birisine, dışardan mesela sizin gibi birilerine denk getirebilen satabiliyor yani.

• **Gaye Cön** - Peki, sonra bu konuya tekrar döneriz. Şimdi sıra Sema'da.

• **Sema Örgüt** - İlk parayla tanışmam şöyle. Ben 17-18 yaşında ailevi nedenlerimizden dolayı liseyi terk etmek zorunda kaldım. Okulu bırakıp çalışmaya başladım. Sekreter olarak bir avukatın yanında çalıştım. Eşimle tanışmaya kadar bu böyle devam etti. Nişanlılık süreci işten ayrıldım. Evlenerek uzunca yıllar ben çalışmadım. Sonra çok güzel bir maddi durumumuz varken birden bire bir çöküş yaşadık. Beş yıl kadar eşim işsiz kaldı. Biraz duygusal bir insanım. Bu beş yıl da çok kolay geçmedi açıkçası. Bir hemşire arkadaşım vardı apartmanda. Çok zor durumdaydı. Çocuğuna bakacak kimsesi yoktu, bana rica etti, ama ben para karşılığı bakmak anlamında başlamadım. Hatır işi olarak başladım. Kendisi bu benim yaptığının çok büyük bir şey olduğunu, bunun altında ezileceğini söyledi ve parayla bakmaya başladım. Çok az bir ücretle. Ama bu o sıkıntılı dönemimize rast geldiği için ben de çok büyük bir güven oluşturdu. Eve katkıda bulundum, hatta kızıma yatak odası takımı bile aldım. Ama bu arkadaş beni yarı yolda bıraktı, taşındı gitti, beni borçla bıraktı. Neyse böyle birşeyler. Artık parayı az görmüştüm ya. Birşeyler yapmak arayışı içersindeydim. Tekrar bir tanıdık aracılığıyla sekreterliğe döndüm. Burada altı ay çalıştım, bir kere para aldım maalesef ve büyük bir özveriyle de gittim buna rağmen. Sonra ayrıldım. Bu süreçlerde ve bugüne kadar hep bir arayış içersindeyim, bir şeyler üretmek istiyordum. Bir tane çocuğum var, birşeyler yapmak istiyorum. Şimdi kooperatif¹³ grubundaki arkadaşlarla iş alıp yapıyoruz. Sırf ev işleriyle tatmin olamıyorum.

• **Olca Bingöl** - Peki o arada eşinin iş durumu düzeldi mi?

• **Sema Örgüt** - Bu sekreterliğe başladığımda düzeldi, şimdi eşim bakıyor evimize. Bu arada oyuncak işi yaptım, karşımızda bir dükkan vardı. Oradan iş almaya başladım, çok uzun bir süre değil, aksi gibi o da taşındı gitti. Eşim şimdi baba mesleğine döndü. Çantacılık öğrendi, 35 yaşından sonra. Orada çantaya boncuk işleri varmış eşim getirdi, on-

ları yaptım. Onu da kısa bir süre. Hep bana harçlık olsun diye.

• **Meral Kaya** - Peki o beş yıl nasıl geçti?

• **Sema Örgüt** - Beş yıl hep yardım, daha çok eşimin ailesinden. Değirmen dönmez ama taşıma suyu ile döndürmeye çalıştık ve ben müthiş idareci bir insan oldum. Şimdi bile o yaşamımda benim, herşeyi idareli kullanıyorum. O kadar alışmışım ki buna.

• **Sadiye Çil** - Onun için mi az yiyorsun bu kadar?

• **Sema Örgüt** - Yoo, hayır asla, yememizle ilgili değil. Yemek hiçbir zaman kısıtlanmadı. Diğer, giyim, gezme. Hep çocuğumuza vermeye çalıştık biz o dönemde, hala da öyle. Ben kendimden çok feragat ederim, eşim de öyle. Ama kızımıza herşeyin en iyisini en güzelini vermek için uğraşyoruz. Tabii her anne baba için öyle. Ama bir mahrumiyet dönemi yaşadığı zaman daha pekişiyor bu duygu, bildiğiniz gibi değil. Yani bunun bayramları seyranları var ya çok... Neyse bu dönemleri atlattık çok şükür. Şu anda kendi yağıımızda kavruluyoruz, kimseye muhtaç değiliz. Çok lüks bir yaşamım da yok fakat döndürüyoruz.

• **Asuman Erendil** - Bence bu defa çalışmaya devam etme nedeni artık farklılaşıyor.

• **Sema Örgüt** - Şimdi farklı, şimdi ilerisi için birşeyler yapmak adına. Çünkü bu tarihe kadar sigortamız olmadı bizim. Eşim yeni Bağkur'lu oldu. Bizim hiçbir sosyal güvencemiz yok. Yani ben hastalansam, mesela ben iki yıldır boyun ağrısı çekiyorum, doktora gide miyorum. Eşim bana gitmemi söylüyor ama çok büyük işlemler, çok büyük paralar olabileceği için ben onu bile geri plana itebiliyorum. Bu bir örnek. Şimdi çalışma isteyerek, kızım için, kızıma kültürel faaliyetler verebilmek için. Çünkü çok sosyal bir çocuk.

• **Sadiye Çil** - Yani biraz yaşam standardını yükseltmek için.

• **Sema Örgüt** - Evet, kesinlikle bunun için. Bu arada kooperatif grubundan bir arkadaşla tanıştım. Zaten aynı mahallede oturuyoruz. Bana kooperatiften bahsetti, beni ikna etti, ben de üye oldum. Şimdi benim öyle çok büyük bir danteller, yatak takımları gibi el becerim yok açıkçası. Yapıyorum ama kendi çapımda. Bunları hiçbir zaman pazarlamadım. İşte şimdi bu kooperatifte fabrikalarla filan işler olursa onları yapıyorum. Gerçekten hepimiz yapabiliyoruz. Yani şu ana kadar yapabileceğimiz işler çıktı, bundan sonra ne çıkar bi-

Sema Örgüt

Evlenerek uzunca yıllar ben çalışmadım. Sonra çok güzel bir maddi durumumuz varken birden bire bir çöküş yaşadık. Beş yıl kadar eşim işsiz kaldı.

lemeyiz. Buraya da bu amaçla girdim, yani kazanç amacıyla, bundan sonra da ne olur bilmiyorum. Yani ben para kazanmayı, kendi ekonomik özgürlüğümü almayı hep istedim. Bundan sonra da istiyorum. Son durak burası oldu, ama kazanır mıyım, nasıl bir yaşamım olur bilemiyorum.

• **Asuman Erendil** - Şimdi ikinci tura geçelim. İkinci başlığımız kendinizi ne olarak gördüğünüz.

• **Şule Gönel** - Çalışan kadın.

• **Asuman Erendil** - Mesela, çok dar durumdayım, şimdilik çalışayım ama sonra bırakayım gibi bir düşünce mi var? Yoksa bu işi hakikaten bir iş olarak benimseyip bunu sürdürmek düşüncesi mi var? Şimdi iş olarak sürdürmek deyince, kendinizi çalışan ya da işçi gibi mi görüyorsunuz, yoksa ev kadını olarak görüp aileye katkı gibi mi?

• **Sema Örgüt** - Ailenin düzeniyle... sine-maya gidemezken artık gidiyoruz.

• **Asuman Erendil** - Ama zaten bu da bir nedendir. Bir yandan, mesela çalışmaktan hoşlanıyor musun? Ya da yaşamın bir parçası bu, çalışacağız, çalışmak istiyoruz mu diyorsunuz? Yani biraz kendi konumunuzu nasıl tanımlıyorsunuz? Çalışma hayatı ne demek?

• **Şule Gönel** - İki yıldır düzenli çalışıyorum. Akide'de bu iki yılı da çok düzenli olarak geçirdik ve bundan sonra Akide'de olduğum sürece böyle geçecek, yani çalışan insanların konumunda götürüyoruz bu işi. Nedir işte, haftanın altı gününü çalışıyorum bir gün izin kullanıyorum. Yılın on bir ayı çalışıyorum, bir ayı izin kullanıyorum; yani çok düzenli bir mesaim olduğu için kesinlikle çalışan kadın olarak görüyorum kendimi.

• **Olca Bingöl** - Maaş alıyor musun?

• **Şule Gönel** - Hayır, maaş almıyorum ama maaş diyebileceğim, eşimin kazandığından daha yüksek bir gelirim var benim ve düzenli olarak var. Yine bu benim durumumu çalışan kategorisine sokuyor. Yani zaman zaman yaptığım bir iş değil. Yani bugün sıkıştım, işte elimde şöyle bir ürün var pazarlayayım da şu sıkıntıdan kurtulayım durumu değil. Hem kendi isteğimle, hem işin getirmiş olduğu rahatlıkla düzenli bir çalışma hayatım var.

• **Asuman Erendil** - Peki sosyal bir güvence var mı?

• **Şule Gönel** - Çalıştığım işten dolayı yok. Babamdan dolayı sigortam var. Yani resmi

olarak evli olmadığım için babamdan dolayı sigortam var.

• **Meral Kaya** - Evet, ben mesleğimi seviyorum diye başlayacağım çünkü ben bunu meslek edindim. Önceleri çok meslek olarak görmüyordum. Kendimi ev kadını gibi hissediyordum. Fakat ne zaman ki "Ben bunu götürüp satabilirim, yapabilirim" dedim, o andan itibaren ben bir işçiyim. Ama bazen girişimcilik de deniliyor ama bunun maddi olanakları pek pahalı bir şey değil, o yüzden girişimcilik olarak algılamıyorum. Ama bir işverenim var ve ben saati, limiti belli olmayan süreçlerde çalışıyorum, ben işçiyim. Sosyal güvencem yok, ev eksenlilere katılmamın asıl sebebi, bir kooperatif olursa biz burada iş devamlılığı sağlarsak, bir sosyal güvence edinebilirim. Eşim dolayısıyla sosyal güvencem var ama bir gün eşimden ayrılırsam ne yapacağım diye şu anda dört elle kooperatifleşme yolunda ev eksenlilere sarılmış vaziyeteyim.

• **Dilek Hattatoğlu** - Bir şey daha var. Ben Meral'i yıllardır bilirim. Yıllardır ona hep derler ki, "Bizim adımıza sat da kaçta satarsan sat, bana da üç kuruş ver." Meral de bunu kabul etmez, etmedi hiç. Bunu niye yapmıyorsun, niye kabul etmiyorsun? Çok ahlaklı bir insan, ondan mı?

• **Sadiye Çil** - Bir nevi taşeron gibi.

• **Sevda Özmen** - Bir nevi değil, tam öyle.

• **Meral Kaya** - Hadi satayım ama bir de belirli bir sorumluluk getiriyor sana. İşte şuraya bir tezgah kur. Bu satılır mı, satılmaz mı. Mesela bir kez bir arkadaşım, "Çok sıkışığım, bunu gelinim adına satar mısın?" dedi. Ben de götürdüm, kendi işlerimi verdiğim mağazaya verdim. Ve kadının işleri satılmadı. "Meral seninkiler satılıyor, benimkiler niye satılmıyor?" diye soruyor. Belirli bir müşteri kitlesi var. Bunun modelini, ipini beğeniyor, her bir şeyi ile. Sonuçta aldım kadının dantellerini gerisin geriye getirdim ve olmadı. Ama talep edenler var gene. Sonunda kadının birine dedim ki, "Kardeşim, ben evet, bunu gidip satıyorum ama benim de ihtiyacım var. Gidip dolaşıyorum mağaza mağaza. Sana söyleyeyim gezdiğim mağazaları. Git üç aşağı beş yukarı kendin pazarla. Yanımda gel, ona da bir şey demiyorum. Yani işte pazar kaybederim falan diye korkum da yok. Benimle birlikte gel ve işte ne alacaksın, ne kadar taviz verirsen, ya da karşındaki ne kadara alırsa, kendin birebir ilişki kur." Bana böylesi talepler çok fazla oluyor çünkü ben dışarıya çok rahat çıkan biriyim.

Meral Kaya

Önceleri çok meslek olarak görmüyordum. Kendimi ev kadını gibi hissediyordum. Fakat ne zaman ki "Ben bunu götürüp satabilirim, yapabilirim" dedim, o andan itibaren ben bir işçiyim.

• **Dilek Hattatoğlu** - Tamam ama niye onların işlerini satın kendine pay almıyorsun?

• **Meral Kaya** - İş ahlakı diye bir şey de var. Çünkü ben birilerine kızarken benim üzerimden para kazanıyor diye, ben bir başkasına bunu yapamam. Bunu kendime de hak görmüyorum.

• **Sadiye Çil** - Ahlaklı bir kişi bunu yapmaya kalkışmaz. Çünkü ben başkasına kızdığım şeyi, ben onu yapmak istemem. Ama bir de şu var. Şimdi birinden aldığın zaman bir malı, senin yanında değil pazarlarken. Mesela eğer sana "Üç milyona sat" dediyse, sen de üç milyona sattıysan geri dönüp ona o parayı veriyorsun. Ama onun içinden yine de bir kuşku geçer, geçmemesi mümkün değil.

• **Gönül Puşur** - Evet tabii. Böyle bir yanı da var. Ben onu hayatta yapmam mesela, ki teklif edenler de var.

• **Dilek Hattatoğlu** - Yani diyorsun ki, hem kendine pay almazsın, hem adın alıyora çıkar.

• **Meral Kaya** - Almadığım halde içinden geçirir. Geçirmemesi mümkün değil. Çünkü ona emek vermiş.

• **Sema Örgüt** - Zaten şu düşünce çok yaygın, aracı mutlaka fazla alıyor diye.

• **Sadiye Çil** - Çevreyi bilen, bu işleri yapan kişiler aşağı yukarı neyin ne kadar fiyata satıldığını bilir.

• **Meral Kaya** - Ama piyasayı bilemeyen birisi bunu bilemez.

• **Sema Örgüt** - Bilemez.

• **Dilek Hattatoğlu** - Bilemediği gibi suçlar da diyorsunuz.

• **Meral Kaya** - Ben diyorum ki 100 tane lifi götürüyem. Ben bir buçuk milyona vereyim bir mağazaya, ama ben iki milyon ya da iki buçuk milyon dediğim noktadan itibaren belki de o lifi satamayacağım, elimde kalacak. Ama bunu pazarlamayan, ya da pazarını bilmeyen "Bu, 2.5- 3 milyona veriliyor piyasada. Bu kadın bana yalan söylüyor, benim işimden kar etmeye başladı" diyecek. Bir mağazaya gittiğim zaman gün oluyor, "Biz satalım senin malzemeni, paranı öyle verelim" diyorlar, ya da takas vaziyeti. "Sen burdan malzemeni al, biz malzemeni satalım." Yani içinden çıkılmaz bir hal. Geçen yıl ben çok berbat hale geldim. İşte, duvar süsleri, lifler, oyalar, küçük patikler falan, mağazaya veriyorum ve benim elime beş kuruş geçmedi. Bir hesap yaptım. Verdiğim günleri yazıyorum, fiyatlarını yazdım. 100 küsür milyon biri, 100 milyon biri ve benim

Gönül Puşur

borcum var. Aldığım malzemeye bakıyorum. Haaa, benim aldığım malzemeyi benim mağazam diye alıyorum ama pahallı vermiş. Dışarıya çıkıyorum, bu çok daha ucuz. Böyle yanları da var, yani piyasaya girmek gerekiyor. O işin özünü, piyasasını araştırmak öğrenmek gerekiyor.

• **Asuman Erendil** - Sen kendini nasıl görüyorsun, bir işçi gibi mi görüyorsun, ev kadını gibi mi görüyorsun, anlatır mısın?

• **Gönül Puşur** - Ben kendimi işçi olarak görmüyorum. Hiçbir zaman da görmedim. Çünkü, kendi işimi kendim yapıyorum, kimseye bağımlı değilim. İstedğim zaman yapıyorum, istediğim zaman yapmıyorum. Bu bana çok büyük bir avantaj yani. Çünkü birine bağımlı işe gittiğin zaman sabah gidiyorsun, akşam geliyorsun, bana göre değil. Yapamam zaten öyle bir şey, zaten yaptığım işi zevkle yapıyorum. Yani çıkarttığım üründen zevk alıyorum. O şekilde yaptığım için ben kendimi işçi olarak görmüyorum.

• **Asuman Erendil** - Ama siparişle çalışıp belli bir işverene iş yapıyorsunuz değil mi?

• **Gönül Puşur** - Tabii. Çalışıyorum ama işçi olarak kendimi görmüyorum çünkü kendi işim. İstedğim zaman yaparım, istediğim zaman yapmam. Yani o avantajım var benim.

• **Asuman Erendil** - Peki, mesela çalıştığın zaman, belirli bir zaman içinde bitirme zorunluluğu oluyor mu?

• **Gönül Puşur** - Hayır. Onu ben kendim ayarlıyorum, acilse ben zaten anlıyorum. Zaman isterim ben, çünkü benim işim öyle bir günlük, iki günlük değil. Mesela bir salon takımı geliyor bana, üç ay, beş ay, sekiz ay, bir sene sürüyor. Çünkü onun dokuması var, uzun zaman alıyor, onu dokuyacaksın, sara-

Gönül Puşur

Kendimi işçi olarak görmüyorum.

Hiçbir zaman da görmedim.

Çünkü, kendi işimi kendim yapıyorum,

kimseye bağımlı değilim.

İstedğim zaman yapıyorum,

istediğim zaman yapmıyorum.

caksın, teslim edeceksin. O tür şeylerde uzun vade istiyorum. Onun aralarında başka şeyler de çıkartıyorum. İlla da kendimi sıkayım da şunu şu gün teslim etmem gerekir diye uğraşmıyorum.

• **Gaye Cön** - Ama yine de belli bir süresi oluyor.

• **Gönül Puşur** - Tabii ki belli bir süre alıyorum elimdeki işe göre. Mesela elimde işim vardır, "Ben onları yapıp teslim edeceğim ki seninkine başlayayım" diyorum. Bazen öyle oluyor ki "Sen yap da ne zaman teslim edersen et" diyorlar, o zaman alıyorum. Bir baskı yok bende.

• **Asuman Erendil** - Ücret nasıl peki, nasıl alıyorsunuz? Kim belirliyor, nasıl belirleniyor?

• **Gönül Puşur** - Ücreti ben şöyle belirliyorum. Piyasayı dolaşırım, bu işleri yapanlardan müşteri gibi gider fikir alırım. Aşağı yukarı bana bir fiyat verir. Ama işçiliğini beğenmem. Ben daha çok emek veririm fakat ondan daha az alırım. Çünkü o dükkan kirası veriyor, vergisi var, ben evde çalıştığım için o tür benim giderlerim yok. Bende ki gider elektriktir. Çünkü motorlu makinada çalışıyorum. Dışarıdan daha az fiyat veririm. Yani onu ayarlıyorum. Ama piyasayı çok gezerim.

• **Asuman Erendil** - Müşteriye siz söylüyorsunuz fiyatı.

• **Gönül Puşur** - Tabii, fiyatı söylerim, o da kabul ederse yaparım.

• **Sadiye Çil** - Zaten müşteri de gezip geliyor.

• **Gönül Puşur** - Zaten müşteri farkında oluyor. Mesela tanımadığım arada bir müşteri gelir... ama genelde ben tanıdık vasıtasıyla gelen müşterilerinkini alıyorum çünkü zorlu müşteriler de çıkıyor. Yani sen tam istediği gibi yapıyorsun, karşıdaki mutlaka bir pürüz çıkarıyor. Onun için yabancıyla çalışmıyorum.

• **Meral Kaya** - Peki hayatınızda yapıp da kaçta giderse gitsin diye verdiğiniz oldu mu?

• **Gönül Puşur** - Hiç olmadı. O sıkıntıyı hiç yaşamadım. Çünkü benim başka becerilerim de var. Mesela bir dönem piko-nakış işleri olmaz, yani çeyiz işleri olmaz. O dönemde bir boşluğum varsa arkadaşlar derler işte "Gönül bir etek diker misin?" Boşluğum varsa, kabul ederim. Onun haricinde ev yemekleri de yaptım o boşluk zamanlarda. Mesela sipariş geliyordu, mantı, börek, o tür şeyler de yaptım. Yani boşluklarımı değerlendiririm.

• **Asuman Erendil** - Bir sosyal güvence-niz var mı?

• **Gönül Puşur** - Eşimden dolayı var. Ama kendi yaptığım işten dolayı yok. Olamayacak da, onu düşünmüyorum.

• **Asuman Erendil** - Bir emeklilik güvencesi var ve bu işi maddi durum nedeniyle yapıyorsunuz. İş bu nedenle sürdürüyorsunuz. Bir şey olup da düzelse bırakır mısınız?

• **Gönül Puşur** - Hayır. O kadar çok seviyorum ki bu işi, elim ayağım tuttuğu müddetçe birşeyler yaparım. Yani ben boş oturmayı sevmiyorum. Oturana da sevmiyorum. Biri benim yanımda boş oturduğu zaman rahatsız oluyorum.

• **Sadiye Çil** - Ben kendimi çalışan olarak önceleri görmüyordum. Daha doğrusu iş yaptığının farkında değildim iki yıl öncesine kadar. Bu, ev ekسنli çalışanlarla tanışana kadar. Yapıyordum, eve bir sürü gelirim varmış, ama yapmam gerekiyor gibi geliyordu bana. Ya da akşam olunca yemek hazırlayayım, eşim gelecek, çocuklarım gelecek, onun gibi bir şeydi el işi benim için. Ama sonra bu ev ekسنli çalışma grubu ile tanıştığım zaman anladım ki ben de çalışıyorum, benim gibi bir sürü insan da çalışıyormuş çevremde. Ondan sonra çalışan olarak kendimi görmeye başladım ama işçi değilim. Şimdi neden öyle dersiniz, işçinin sigortası, herşeyi var ama benim hiçbir şeyim yok. Çalıştığım halde hiç birşeyim yok.

• **Asuman Erendil** - Sayacılık döneminden biraz bahseder misin, oradaki konumun neydi, orada nasıl tanımlıyordun kendini, sayacılık kursu ve ondan sonraki atölyedeki çalışma zamanında?

• **Sadiye Çil** - Orada çalışan olarak tanımlıyordum kendimi. İşçi olarak, aslında tam işçi de değil, çalışan, ikisinin karışımı bir şey. Yani orada da çalışıyorsun ama başkalarının sana gösterdiği, verdiği... Nasıl söylesem, bir işverenim vardı, sürekli şu ölçülerde, şu tarz... Sabah sekizde veriyorsa sana, o işi ertesi gün almak zorunda. "Hayır, onu yapmam" diyemiyorsun.

• **Asuman Erendil** - Peki işçinin farkı ne senin gözünde? İşçi daha mı farklı konumda?

• **Sadiye Çil** - O zaman işçi olunca yani sigorta açısından. Yani benim bir güvenliğim yoktu, hiçbir şekilde. Ne iş sağlığı güvenliğim, ne de sosyal haklarımın hiç birisi yok. İşçi ile benim farkım bu, ama çalışma açısından işçi ile aynı.

Sadiye Çil

Çalışan olarak kendimi görmeye başladım ama işçi değilim. Şimdi neden öyle dersiniz, işçinin sigortası, herşeyi var ama benim hiçbir şeyim yok.

• **Gaye Cön** - Aslında şöyle ayırmak lazım. Yapılan iş, işçinin yaptığı gibi bir iş ama o bir yerde, bir atölyede fabrikada çalıştığı için kendini bayağı işçi olarak tanımlıyor. Sigortası olsun veya olmasın.

• **Sadiye Çil** - Orada ben de öyleydim. İşçi olarak tanımlıyordum. Ama onun dışında yaptığım işlerde kendimi çalışan olarak görüyordum. İşçi değil de, çalışan olarak. Yani kendi süresini kendim koyduğum, modelini kendim seçtiğim, istediğim zamanda. Aradaki fark oydu.

• **Asuman Erendil** - O dönemlerde hep mi modelini kendin belirleyip, zamanını kendin belirliyordun? "Üç ay sonra bu dantele, bu masa örtüsüne ihtiyacım var, modeli de şu" diye sana verenler de oluyordu değil mi?

• **Sadiye Çil** - Tabii oluyor. Mesela iki tane öyle iş alıyorsan, dört tane de o tarz iş alıyorsun. Mesela o yayı da getirip, "şu modeli, şu renklerde", ipini bile alıp getiriyor sana. "Şu zaman zarfı içinde bitirip verebilir misin?" diye soruyor.

• **Asuman Erendil** - Yani o zaman gene karşında bir işveren görüyorsun.

• **Sadiye Çil** - Tabii, mutlaka. İşin her aşaması öyle oluyor. Mesela kızıma övüyorum ama o an için başka birisi de geliyor "Bunu bana satar mısın?" diyor. Eğer fiyat sana uygunsa, emeğini karşılayabiliyorsan veriyorsun. Bazen öylesine, o an için o para lazım olduğu için, ördüğün sana ne kadara mal olduysa, o kadara da verebiliyorsun. O tür şeyler de yaşadım.

• **Asuman Erendil** - Yani bu ikisini ayırıyorsun.

• **Sadiye Çil** - Evet. Daha doğrusu ev ek-senli çalışmaya giriyor mu, girmiyor mu diye konuşmuştuk

• **Meral Kaya** - Tanımlar konusunda tartışmıştık. Hangi tanıma giriyor diye. Kimisine göre, kendi modelini kendin yapınca acaba girişimcilik mi? O tartışma yapılıyordu. Sipariş gibi olursa öbür tanıma daha uygun oluyor.

• **Asuman Erendil** - Yani o ikisinin arasında ama şimdi şöyle de bir durum var. Kimse tek tür çalışmıyor. Önce bir tür iş yapıyorsun, sonra öbür tür iş alıyorsun. O olmayınca kendin bir şeyler biriktiriyorsun, satıyorsun.

• **Sadiye Çil** - Mesela yarın saya saraç dikerim. Elimdeki oya yetişmeyecekse, yarım bırakır, onu yaparım bu sefer. Yani hangisi yetişecekse, bana hangisi o gün için hemen para getirecekse.

Şule Gönel

• **Asuman Erendil** - Bu işi sürdüreceksin? Maddi durum düzelse de.

• **Sadiye Çil** - Evet, çok çok düzgün olsa bile. Bir yerde işçi olmayı hiç düşünmüyorum. Yani bir yerde birisine bağlı olarak, sabah şu saatte gidip akşam şu saatte gelebileceğim bir işte çalışmam herhalde. Bir de şu var, kendin kapını açıp girebileceğin bir evin, benim evim diyorsunuz ya, bir de benim param, benim cüzdanım olsun diye de yapıyorum. Bu para benim, ben kazandım, hiç kimseye sormadan istediğim şeye harcayabilirim, alabilirim hevesi var. Bunun için hiçbir zaman bırakmam da.

• **Asuman Erendil** - Bu işler sonucu ne alırsınız, ne alabilirdiniz. Mesela ev alma olanağı oldu mu? Ya da bir makine gibi. Herkesin bayağı bir geçmişi var.

• **Meral Kaya** - Ben bulaşık makinemi, buzdolabımı, yatak odamdaki gömme dolabımı böyle aldım. Ufak ufak biriktirmelerle, taksitlerle. Mesela el işi yapıyorsun bir yere. Parası geliyor, iki altın parası saklayım şurada dursun. Sonra onlar bir çıkıyor eline... Mesela kızımın çeyizi, beş tanesinden babasının haberi varsa, yüz beş tanesinden yok, kendim aldım.

• **Şule Gönel** - Ben yüzde 90 malzeme yatırımı yapıyorum. Bunun dışına her ne gerekiyorsa, eve katkı, çocuklarıma, kendime alışveriş, bazen gün oluyor, eşime yardım. Başta memurdu, memuriyet döneminde çok zorlanıyordu eşim. Ama şimdi işçi, o yüzden çok ihtiyaç duymuyor. "Senin alacağın para benim, ben karışmıyorum, nasıl istiyorsan öyle harca" diyor. Ama birikim yok. Yani nasıl yok, sürekli bir şeylere ihtiyacım oluyor. O yüzden de çok fazla birikim yaptığımı söyleyemem.

• **Asuman Erendil** -Yani günlük harcamaya, eve katılıyor para.

Sadiye Çil

Bu para benim, ben kazandım, hiç kimseye sormadan istediğim şeye harcayabilirim, alabilirim hevesi var. Bunun için hiçbir zaman bırakmam da.

• **Şule Gönel** - Evet, benim malzemem en büyük etken. Malzemeye yatırım yaptığım zaman kendimi çok zengin hissediyorum. Çünkü gerçekten mesleğimi sevip, bu üretimin devamlılığı gerekiyor benim için. Ben kazancımı iyi bir kazanç olarak görüyorum ama bu Türkiye standartlarında. Örneğin bir asgari ücret ya da eşimin aldığı ücret vs. gibi şeylerle kıyasladığım zaman iyi bir ücret olarak görüyorum. Ama tabii ki yatırım yapılabilecek bir para değil. Ama standardımı biraz daha yükseltebiliyorum zaman içinde. Daha kolay bir günlük yaşam sağlıyorum. Onun haricinde işime yatırım yapıyorum, benim için önemli olan da o. Çünkü buradan bir şekilde hem keyif alarak, hem para kazanarak sürdürüyorsam hayatımı, buraya para aktararak bunu biraz daha geliştirdiğimde, işte o standart da buna paralel yüksелеcek diye düşünüyorum. Onun haricinde yatırım denemez belki ama zaman zaman para biriktirmiş oluyorum. Yani belli bir dönem elimde örneğin 300-500 milyon gibi bir para oluyor, bir kenarda duruyor. Ya işle ilgili olarak, ya da farklı bir ihtiyaç için onu kullanıyorum. Ama şey çok önemli; insanların kendine ayırdığı zaman kadar, o zaman içinde ufak tefek, hani kendini şımartabileceği, zevk alabileceği şeyler yapabilmemesi önemli. Çevremdeki insanlara hediye alabiliyorum. Bunun gibi şeyler, ufak tefek zevklerim var ve bunları hiç problem etmeden gerçekleştirebiliyorum.

• **Sevda Özmen** - Ben bu işlerle uğraşırken, yani ufak tefek, el işinden kazandığım paralarla kendi çok özel ihtiyaçlarımı karşılıyorum. Ben hep çalışıyorum. Kendimi baştan beri ev hanımı olarak görmedim, çalışan bir kadın olarak gördüm. Bu yaptığım çok küçük bir iş de olsa. Ben şöyle düşünüyorum, ben evde olmasam, o evin işlerini yapacak birisi gelecek, bir ücret karşılığında. Yemek yapacak, çocuk bakmaya gelecek bir insan olacak, dışarıdan gelecek. Ben bu işleri yapıyorsam, ben de o evde çalışan bir kadıyım. Kaldı ki bu işlerden arta kalan zamanlarda da birtakım kazanç amaçlı işler de yapabiliyorum, o zaman ben ev hanımı değilim. Çalışan bir kadıyım.

• **Sadiye Çil** - Peki o zaman nasıl oluyor. Bebeğe bakıyorum, yemek yapıyorum. Yani ev hanımı yok o zaman.

• **Sevda Özmen** - Ben diyorum ki kadınlar aslında ağır sanayi işçisi. Yani birçok işi yapıyor, çocuk büyütüyor, ev ekonomisiyle ilgileniyor, dışarıda çalışıyor. Yani memur, işçi olarak çalışan annelerimiz gelip evde çocuğuna

da bakıyor, yemeğini de yapıyor, evinin işlerini, eşinin ihtiyaçlarını karşılıyor. Ben diyorum ki ev kadını ağır sanayi işçisi. Erkekler biz çalışıyoruz deyip mesaiden sonra ayaklarını uzatabiliyorlar. Ama bir kadın "Ben bugün çalıştım, yemek yapmayayım" diyebiliyor mu? Diyemiyor. Hiçbir zaman baştan beri kendimi evde boş oturan bir ev kadını olarak görmedim. Sordukları zaman da "Çalışıyorum" diyorum. "Ne yapıyorsun?" diyorlar. "El sanatları ile ilgileniyorum, yani gücümün yettiği her işi yapıyorum" diyorum. Yani marifetimi gelire dönüştürmeye çalışıyorum. Benim kendimi gördüğüm nokta bu. Vasat bir ev kadını olarak görmüyorum. Ev ve ev dışında çalışmaya çalışan bir kadın olarak görüyorum.

• **Asuman Erendil** - Fatma, sen nasıl görüyorsun kendini. Halı dokurken, ben bir yerde işçi olarak çalışıyorum mu diyorsun?

• **Gaye Cön** - Pardon burada bir saptama yapmak istiyorum. Fatma'nın ısrarla atladığı bir konu var. Fatma aynı zamanda bir tarım işçisi. Tarımla dokumayı bir arada yürütüyor.

• **Fatma Kaynak** - Şimdi ben yazın tütün işleyen bir kadıyım, yani eve katkı oluyor. Beyim hiç istemezdi, çok rezil oluyorsun diye Tabii tütünün yapılması için bayağı bir insan olması lazım. Tek başıma olduğum halde yapardım, çocuklarım küçüktü. Benim çalıştığım sürelerce, makine yoktu, şimdi tütün dikme makineleri var. O zaman yoktu, elimizle dikiyorduk.

• **Asuman Erendil** - Sen o işi kendin isteyerek mi yapıyordun?

• **Fatma Kaynak** - Evet, kendim isteyerek. Bir de kayınpederin yanında durmamız süresince. O mecbur ediyordu beni. Onların biraz dilinden kurtulayım diye.

• **Sadiye Çil** - Baskı altındaydın yani.

• **Fatma Kaynak** - Şöyle bir şey. Benim rezilliğimi hiç düşünmezlerdi, yeter ki eve bir katkı olsun, çalışsın yani. İşte beyim de o yüzden taraftar olmazdı, çocuklara baksın, yeter ki bizimle ilgilensin. Tütün kırması olduğu zaman saat bir iki gibi geceyarısı, o zaman kalkılıyordu tütün kırmasına. Sabah gün doğduğu zaman, dokuz gibi bırakılır. Sıcakla kırışır, eve gelirsin, kırdığını evde oturduğun yerde dizersin. Akşam üstü bazen gün batar olduğu halde. Böyle sürer iki ay filan. Ondan sonra orak, harman, değirmen gelir. Onlar da tütün kırmanın arasında oluyor tabii.

• **Asuman Erendil** - Peki bu işten sen herhangi bir para alıyor musun?

Fatma Kaynak

Benim rezilliğimi hiç düşünmezlerdi, yeter ki eve bir katkı olsun, çalışsın yani. İşte beyim de o yüzden taraftar olmazdı, çocuklara baksın, yeter ki bizimle ilgilensin.

• **Fatma Kaynak** - Evet, tütün parası aldığım zaman alırdım. Beyim parayı çok severdi, ama kendi üzerine değil. Bana bilezik yapardı, öyle şeyleri çok severdi. Hatta bir yılında arsa almıştık deniz kenarında. Tütün parası benim 85.000 lira tuttu. Bizim aldığımız arsa 120.000 lira, sonra biz o arsayı iki üç sene sonra iki buçuk milyona sattık. Biraz da halı satarken topladık, beş milyona traktör aldık. Böyle yerlere tütünle hep katkım oldu. İşte traktör al, kasasını al, sabanını al, evimizi yeniledik, ikinci bir kat çıkmaya başladık. Beyim, maalesef uzun ömrü yokmuş, şimdi tütünü bu yıldan itibaren yapmıyorum. Geçen sene yapmıştım, bu yıl yapmadım. Oğlum askere gittiği için yapmadım. İlk işim vardı yani, bahçe falan vardı, bir dönüm.

• **Sadiye Çil** - Yani sen bizden çok şey yapmışsın. Ama her şey aslında kayınpederinin.

• **Fatma Kaynak** - Yani onun için bırakıp gidemiyorum, bir memlekete yerleşemiyorum. Emeklerim hep o yerde kalacak. Ama aramıza dargınlık girince, evi yaptırıyordum, onu da bıraktım.

• **Meral Kaya** - Tabii, parayı harcadığın yer ileride belki senin olmayacak.

• **Fatma Kaynak** - Çalıştığım tütün paralarıyla çocuklarıma bilezik, altın yaptım.

• **Asuman Erendil** - Şimdi bir tek halıdan gelir geliyor yani.

• **Fatma Kaynak** - Tabii, şimdi bir halıdan, tütün olmadığı için. O da halı dokursam¹⁴ olacak artık.

• **Gaye Cön** - Benim Fatma'yla ilginç bir anım var. Bizler tabii kentte yaşayan insanlar, köydeki yaşamın sıkıntılarını pek bilmeyiz. Bilmeyiz de oturduğumuz yerden ahkam kesmeye bayılırız. Fatma'yla ilk tanıştığım zaman ilk gittiğimde halıcılığın sıkıntılarını anlatıyor ve sattığı halının fiyatını sorduğum zaman gözlerim açıldı. O zaman 35 milyondur¹⁵, "Fatma bunu nasıl yaparsın? Satma. Kalsın elinde, para ettiğinde sat." dedim. Döndü bana dedi ki "İyi hoş diyorsun abla da, yandaki evdeki halı dokuyan insan 25 milyona bile satıyor. Yani benim geçimim de bundan" diyerek bana nasıl da bir ders vermişti. Yani onun yaşamını bilmiyorsun tabii ve beklerse kar edeceğini sanıyorsun. Ama yandaki komşusu 25 milyona da satabiliyor.

• **Fatma Kaynak** - Ama, elinde halın varken gidip de sana diyemiyorum ki bana 25 milyon borç verebilir misin?

• **Gaye Cön** - O andaki sıkıntıyı gidermek için elindeki malı elinden çıkaracaksın.

• **Asuman Erendil** - Mesela Denizli'de çalıştım ben, o köylerde evde tezgahlar var, sabahın akşamına kadar 10-15 saat tezgah çalışıyor, metre başına satıyorlar tüccara. Eski tezgahlarda başında mutlaka bekliyorsun. Bir hesap yaptık, bir günlük çalışmanın sonucunda ele geçen para, bir ekmek, bir sigara parasıydı.

• **Sema Örgüt** - Ben para kazanmadığım için maalesef kendimi ev hanımı konumunda hissediyorum. Ama ileride kooperatifle ilgili bir kazanç söz konusu olursa, daha düzenli bir iş olursa çalışan konumunda hissedeceğim kendimi. Ama şu an öyle bir şansım yok.

• **Asuman Erendil** - Şimdi, ev ekstenli çalışmadan beklentileriniz neler? Kooperatif beklentileri var, bu olsa iyi olur dediğinizde, bundan ne bekliyorsunuz?

• **Olca Bingöl** - Gelecekte ev ekstenli olarak nereye kadar gidebileceğinizi düşünüyorsunuz?

• **Asuman Erendil** - Evet, ya da gelecekle ilgili bu hep böyle devam eder, bundan çok fazla bir şey olmaz mı diyorsunuz? Yoksa şu olursa önüm açılır mı? Bir hedef koyma var mı hayatta?

• **Asuman Erendil** - Tek başına bir iş kurma gibi bir hedef olabilir mi? Yoksa AKİDE'de sürdüreceksin? Gelecekte sıkıntılar olduğunda, bu yapılan şey tükendiğinde, ya da bu işi daha kazançlı hale getirmek için neler düşünüyorsunuz?

• **Gaye Cön** - Ev ekstenli çalışmada süreklilik olmadığı için gelecek için de çok fazla bir düşünce yok.

• **Şule Gönel** - AKİDE benim içinde bulunmak istediğim bir oluşum, bir kadın hareketi olarak gördüğüm için. Kendi işimle birlikte, AKİDE'deki sorumluluklarımı devam ettirmek istiyorum. Oranın geliştirilmesi var, bununla birlikte benim kendi işimi beraberinde geliştirme durumum var. Açıkçası ben kendi adıma ticaret yapmak istemiyorum. Yani zaman içinde bunu yapabilecek duruma geldim, belli bir müşteri kitlem var ama böyle bir isteğim yok. Çünkü ben AKİDE'yi kendimin bir parçası olarak görüyorum. İkisini birlikte götürmek istiyorum ama kişisel olarak hedeflerim neler? Ben farklı şeyler yapmak istiyorum, özgün işler. Bunun için de çok farklı malzemeler kullanmayı hayal ediyorum. Yurt dışına gidip gelmeyi istiyorum. Biraz önce sordunuz ya kazandığın

Gaye Cön

Halı o zaman 35 milyondur, "Fatma bunu nasıl yaparsın? Satma. Kalsın elinde, para ettiğinde sat." dedim. Döndü bana dedi ki "İyi hoş diyorsun abla da, yandaki evdeki halı dokuyan insan 25 milyona bile satıyor."

parayla ne yaptın diye. Mesela ben bu sene Hindistan gezisi için para biriktirdim ama eşimin işyerindeki konumundan dolayı yıllık izni iptal edildiğinden seneye aktarmak durumunda kaldık. Ben farklı kültürlerden işimle ilgili feyz almak istiyorum. Yani farklı malzeme görmek, farklı tasarımlar görmek, farklı kullanımlar görmek ve bunu bir şekilde kendi işime adapte etmek istiyorum. AKİDE'nin kültür evinde birtakım faaliyetlerde bulunmak istiyorum. Kadın bilincini yükseltmek, kadının toplum içindeki yerini güçlendirmek. Bu tarz faaliyetlerin içinde bulunmak istiyorum.

• **Meral Kaya** - Sivas'taki pazarı biliyorum ve pazarın çoğu zaman olanaksızlaştığını da biliyorum. Fakat biraz pazar arayışım var. Kooperatifleşme ve aslen ev eksensizlere katılmamdan itibaren düşlediğim şey pazarım gelişecek biraz. Gün olacak işim farklılaşacak ama belki biraz piyasa bulacağım ve bir sosyal güvence edineceğim. Kooperatifteki beklentim bu yönde.

• **Asuman Erendil** - Peki öyle bir olanak görüyor musun? İstanbul'da bu daha olanaklıdır da, Sivas'ta sanayiyle ilgili iş olur mu?

• **Meral Kaya** - Çevremden duyduğum kadarıyla, birtakım ihalelerle dikiş işleri çıkabiliyor, okul formaları gibi, ya da sakız işi varmış. Sakız paketleme ve Sivas'ın kendine has şekeri var, şeker paketleme gibi işler varmış. Belki bunlardan olanaklarımız olur. Kurum olursa diye düşünüyorum, kooperatifi kurum olarak görüyorum. Kendimiz yapıp pazarlayabilir miyiz, bilmiyorum. Belki dışarıya açılırız diye bakıyorum. Ama aynı zamanda kooperatife Sivas'taki kadınlar adına bir kapı, dışarıya adım atmak için bir olanak diye bakıyorum. Kendim için, eşim "İşyeri açayım sana" diyor ama bu da benim için darboğaz çünkü kocam işverenim olacak. Başka birisiyle iş yapmakla eşle iş yapmak farklı şeyler. Kooperatifleşmenin içinde mesela sosyal güvence edinme hakkımı almak istiyorum. Ama olsa da olmasa da bu benim mesleğim, seviyorum. Bu iş sürecek, ama birtakım arkadaşlarla, ama yalnız.

• **Gönül Cön** - Biz daha yeni kurduk kooperatifi. Beklentim çok, inşallah umduğum gibi olur. Çevresi de iş sahibi olur, bütün isteğim bu. Ama onun haricinde hiçbir isteğim yok.

• **Sadiye Çil** - Ben Sincan'lıyım, kadınların önce örgütlenmesini istiyorum, yani kooperatiften önce. Yani birliği sağlamak, bütün amacım bu. Zaten o birliği, o örgütlenmeyi, kenet-

lenmeyi sağladıktan sonra çoğu şeyler kendiliğinden var olacak, şimdilik tek düşüncem bu. İnsanları birbirine kenetlemek.

• **Asuman Erendil** - Peki bu ne yolla olacak?

• **Sadiye Çil** - İletişim yoluyla, görüşmeyle, ikna ile yaptıklarımızı anlatarak. Öyle insanlar var ki, öyle bayanlar var ki el işi yapıyor ama korkusundan yandaki komşusuna bile söylemiyor. Yani gurur meselesi haline getirmiş kendi çalıştığını. "Yeğenime örüyorum" diyor, sonra satıyor onu. Bir iş yapıyorsun ama evde yapıyorsun. Bunun farkına varılmasını sağlamak ve sonra başka insanların da çalıştığının, hep beraber olursak işin sürekliliğinin artacağını, gelirimizin artacağını kavranması için çalışılsın istiyorum. Yani genel olarak Sincan için yapabileceğimiz şeyleri düşünüyorum. Sonra ne olur bilemem.

• **Sevda Özmen** - Ben bu toplantıya grubum adına yollandım. Bundan sonraki çalışmalarında ev eksensiz kadın projesini grubuma yönlendirmeyi düşünüyorum. Şöyle ki, biz bu kooperatifçilik kursunu almış olmak için almadık. Gerçekten bir kooperatif kurmak için aldık. Ama aklımızdaki kooperatif, ev eksensiz kadın projesine uygun bir kooperatif değildi. Eğitim öğretim, işletme kooperatifi adı altında bir kooperatif kurmak, orada üretimler yapmak, hammadde sağlamak gibi amaçlarımız vardı. Ama bu iki günlük çalışma sonucunda düşündüm ki bizim gruba ev eksensiz çalışan kadın kooperatifi daha uygun olacak. Kendimden çok grubuma yönelik çalışma yapmayı, grubuma buradaki toplantıda konuşulan konuları, değinilen noktaları aktarmak ve onların düşüncelerini alarak kooperatife yönlendirmek istiyorum. Ev eksensiz çalışan kadınlar kooperatifini kurmayı, başarabilirsem önderlik yapmayı düşünüyorum.

• **Asuman Erendil** - Fatma sen?

• **Fatma Kaynak** - Ama ben hiç anlatmayayım, bir şey yok. Soru sorun da ona göre cevap vereyim.

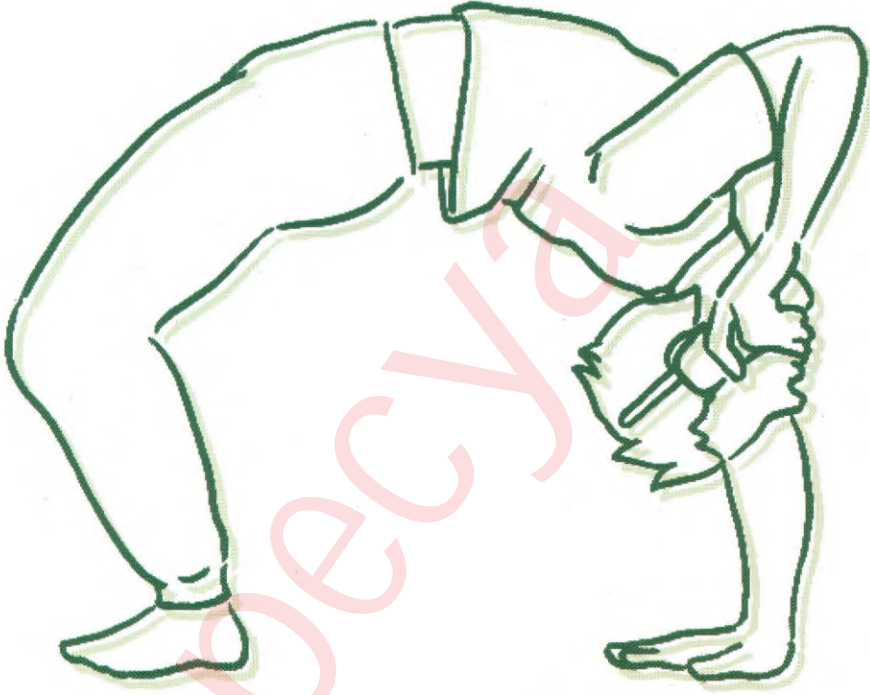
• **Asuman Erendil** - Muğla'daki ev eksensiz çalışan kadınlarla birlikte bir grupsunuz siz, birlikte çalışıyorsunuz. Bu çalışmadan ne bekliyorsunuz? Nereye gitsin, kooperatif mi olsun, Avcılar'daki gibi, ya da neden kooperatif olsun? Neden böyle bir şey istersin?

• **Fatma Kaynak** - Çalıştığımız emeklilik dediğimiz şeyleri biraz değerlendirmek. Yani değerlendirdiğimiz sürece de evimize bir katkı olması. Olabilir yani, en azından evimize 25

Meral Kaya

**Kooperatife
Sivas'taki
kadınlar
adına
bir kapı,
dışarıya
adım
atmak
için
bir
olanak
diye
bakıyorum.
Kendim
için,
eşim
"İşyeri
açayım
sana"
diyor
ama
bu da
benim
için
darboğaz
çünkü
kocam
işverenim
olacak.**

Bu rehberi kullanan
mutlu Garantililer
beş yılda bir milyonu buldu.

ŞEKİL 22

GLOBAL FINANCE
EN İYİ İNTERNET BANKASI ÖDÜLÜ
2002

Kişinin daha önceden Tek Hesap deneyiminin olmaması bu figürü yapamayacağı anlamına gelmez.

444 0 333 garanti.com.tr

 Garanti

Kredi Kartıyla

IFMC

yayınlarına abone olabilirsiniz.

Aşağıdaki formu doldurup, banka dekontu ile birlikte faksla veya postayla göndermeniz halinde aboneliğinizin başlatılacağını bildirir, saygılar sunarız.

iktisat dergisi

AYLIK DERGİ

Abone Bedeli (yıllık) : 20.000.000 TL

Üye Öğrenci ve Öğr. Gör. (yıllık) : 16.000.000 TL

Banka Hesap Numaraları:

T. İş Bankası Taksim Şubesi : 709365

Akbank Taksim Şubesi : 41007

Garanti Bankası Harbiye Şubesi : 6299680

iktisat dergisi

ABONE FORMU

Adı Soyadı :

Adres :

Posta Kodu : Şehir :

Telefon : Faks :

E-posta : Web :

Abone bedeli tutarı: TL'yi,

..... Bankası'na yatırdım, makbuz fotokopisi ektedir.

Nakit ödemek istiyorum. (İstanbul için geçerlidir.)

Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz.

Visa Master - Euro Card Diners Club

Kredi Kartı No : □□□□ □□□□ □□□□ □□□□ □□□□ Güvenlik No* □□□

Son Kullanma Tarihi : □□ / □□□□

Kart Sahibi :

İmza :

* İmza bandında yer alan son üç rakam yazılacaktır.

Cumhuriyet Cad. Ceylan Apt. No: 27/6 80090 Taksim / İSTANBUL
Tel.: 0.212 250 50 34 Faks: 0.212 255 17 73 E-posta: dergi@ifmc.org.tr

milyon geleceğine 50 milyon gelse bizim için daha iyi olur. Daha da evimize katkısı olabilir.

• **Sevda Özmen** - Muğla'dakiler de halı mı yapıyor? Yoksa çok farklı işler mi?

• **Fatma Kaynak** - Halı yapan bir tek bizim orası var¹⁶.

• **Gaye Cön** - Burada çok çeşitli işler var. Dantel yapan, dokumanın ucuna koza yapan, yüz alan, börek yapan, üniversiteli öğrencilere çamaşır yıkayan, dokumacı, halıcı yani çeşitlilik çok fazla Muğla'da. Evde şarap yapıp satan kadın bile var Fethiye'de. Mantar toplayan, ot toplayan, bunları aktarlar için parça başı toplayan. Çok.

• **Asuman Erendil** - Peki mesela, Fatma, köyünde bir araya gelip yeniden bir kooperatif kuralım gibi bir şey düşünüyor musun? Olmaksız mı görüyorsunuz?

• **Fatma Kaynak** - Çok olanaklı görüyorum. Şöyle söyleyeyim. Böyle bir toplantıya geldiğimi söyleyemem onlara. Bunu anlatabilir miyim bilmiyorum. Bir dul kadın olduğum sürece gizli olmam gerek. Bir de bizim köyümüz, o kadın halı ile beceremez diye düşünür. Köyümüzün birbirine inancı yok. Ben şu şeyi satıyorum ya, allah bereket versin, hani biraz da

önüme bir katkı olalım da ilerleyelim diyen yok. Bu yüzden zor.

• **Gaye Cön** - Ama sizi ziyaret ettiğimizde hepsi geldiler, sohbet ettiler, sorunlarını anlattılar.

• **Fatma Kaynak** - Ama işte hepsi geldiler tamam da, hep sizlerden iş bekladiler. Bunu anlatmak gerek. Ve dışardan birilerinin olması gerek. Yabancı oldu mu daha inandırıcı oluyor. Yani bizim köyümüz öyle bir köy ki kendi köylüsüne inanmıyor. Ama şimdi bu Gaye gelip konuşsa daha çok inanır.

• **Gaye Cön** - Ama o zaman da "Kimin adına geliyorsun, art niyeti misin?" gibi sorular oluyor.

• **Gönül Puşur** - Ben son sözü söyleyeyim. Şu anda amaç kooperatifin ilerlemesi, kazanması. Ne bekliyorum diye sorulursa da iyi bir kazanç ve sosyal güvencemin sağlanması. Çalışmam üzerinden sosyal güvencem olması. Evvel belirttiğim gibi bu toplantı beni kamçılıdı. Kooperatife daha bir bağlandım. Örgütlenmenin, kurum olmanın önemini daha bir kavradım. Bir de biz ilbiz. Ve sizlere yardımcı olabiliriz. Destek olabiliriz. Böyle diyebiliriz.

Gaye Cön

Muğla'da
dantel
yapan,
dokumanın
ucuna
koza yapan,
yüz alan,
börek yapan,
üniversiteli
öğrencilere
çamaşır
yıkayan,
dokumacı,
halıcı
yani
çeşitlilik
çok fazla

dipnotlar:

- 1) AKİDE'nin Antalya'nın çok görünür bir yerinde bir Emek Parkı var. Bu parkta evde çalışan kadınlar kendi yaptıkları ürünleri getirip satıyorlar. Ayrıca bu parkta bulunuşları üzerinden çeşitli siparişler de alıyorlar. Derneğin parkta satış yapacak kişilerle ilgili gayet düzgün işleyen kuralları var. Yer sınırlı olduğu için satış yapan kadın sayısı da sınırlı. Halen 45 kişi stand açıyor. Şule, bu 45 kişiden birisi.
- 2) Bunu nasıl öğrendiğini de anlatıyor. Yine belediye de çalışan ve "başı açık" bir hanım, ki para ödeme işleriyle ilgiliymiş, kendisinin de "başı açık" olduğu için tayin edildiğini, aslında belediyenin elişi alımına devam ettiğini anlatmış.
- 3) Mesela bu örnekte, aynı işin, dantel örmenin nasıl farklı istihdam ilişkileri içinde gerçekleştirilebildiği görülüyor.
- 4) Bir akciğerinin üçte ikisi alındı.
- 5) Çeyrek cumhuriyet altını
- 6) Yani evde ördüğü, diktiği ürünleri bir takım mağazalara bırakıyor, satılınca parasını alıyor.
- 7) Sonuçta bu parayla istediği formayı alamamış. Dayısının karısı ameliyat olmuş ve para da yol parası olarak kullanılmış.

- 8) Yani evliliğinin başında eşinin allesiyle aynı evde otururken, artık hanelerini ayırmışlar.
- 9) Geçtiğimiz aylarda kendisine çeyiz siparişi veren bir müşterisi, evini taşımış, hiçbir ödeme de yapmamış.
- 10) Kadınları kastediyor. Erkekler halı dokumuyor.
- 11) Bu köye yaptığımız ziyarette, Fatma dahil kadınlar, kooperatife kadınların değil erkeklerin üye olduğunu söylediler. Oysa üretici olan, halıcı dokuyanlar kadınlar. Ama kooperatif başkanı dahil hiçbir üyenin kadın olmadığı belirtildi. Dediler ki, "bizi kim adamdan sayıyor ki!"
- 12) Bölgede iş yapan tüccarlar, aralarında anlaşmışlar, herkes sadece ip sattığı dokuyuculardan halı alıyor. Böylece üreticilerin araçları üzerinde güç kazanmasının önünü kesmiş oluyorlar.
- 13) Avcılar/İstanbul'da bir grup ev ekxenli çalışan kadın Türkiye'nin ilk ve şu anda tek ev ekxenli çalışan kadınlar kooperatifini kurdular. Sema da bu kooperatifin kurucularından.
- 14) Ciddi bir rahatsızlık geçirdiği için son 6 aydır halı dokuyamamış durumda. Onu anırtıyor.
- 15) Sözü edilen halı, 90x120 cm boyutlarında ve çeyrek halı diye geiyor.
- 16) Milas köylerini kastediyor.

konfeksiyon sanayiinde yeniden yapılanma süreci, değişen koşullar ve kadın emeği: ne kazandılar, ne kaybettiler?

giriş:

1980'li yıllarda gündeme gelen ihracata yönelik politikaların getirdiği dönüşümleri henüz gerçekleştirememişken, mevcut ve dışarıdan aktarılan kaynakları etkin olarak kullanamayan ve rekabet gücünü yeterince geliştiremeyen Türkiye ekonomisi, 1990'lı yıllardan başlayarak süreklilik kazanan bunalımlarla karşı karşıya kalmıştır. Bunalım koşulları, 1980'li yıllarda dışa açılma ile birlikte emek piyasasında yer bulmaya çalışan işgücünü olumsuz yönde etkilemiş, iş olanakları ve yaşam kalitesinde sağlanan kazanımlar kısa sürede tersine dönmüştür. Bu durumdan en fazla etkilenen kesim, emek piyasasında tutunmaya çalışan kadınlar olmuştur.

Bilindiği gibi, 1980'li yıllar, ihracata dayalı sanayi politikalarının gündeme geldiği ve dünya ile bütünleşme yollarının arandığı bir dönem olmuştur. Yeni koşullar, farklı üretim birimlerinin, küreselleşmenin getirdiği olanaklar ve devletin sağladığı kredi ve teşviklerin katkısıyla, farklı üretim ve emek örgütlenmeleri içine girmelerine ve küresel üretim ağlarına eklenmelerine yol açmıştır. Dünya pazarlarında yer almak, yeni iş olanakları yaratmakla birlikte, pek çok gelişmekte olan ülke ekonomilerinde görüldüğü gibi, katılım daha çok emek yoğun sektörler ve katma değeri düşük ürünler aracılığıyla gerçekleşmiştir. Dolayısıyla dünya pazarında rekabet, tasarım ve kaliteden çok ucuz üretime dayanmaktadır. Bu koşullarda kadın emeği, özellikle geçici ve düşük ücretlerle istihdam edilebilme ya da ev eksenli çalışma olanaklarından dolayı emek pazarının çok önemli bir parçası haline gelmiştir (Benton, 1990; Castells ve Portes, 1989; Cheng ve Greffi, 1994; Lawson, 1992; Beneria ve Roldan, 1987; Peck, 1992; Phizacklea ve Wolowitz, 1995; Drakakis-Smith, 1996; Gilbert, 1994). Çalışma koşulları ve ücretler kadınların pek çoğu için yeterli olmamakla birlikte, çalışmaya adım atma ve kendini hem toplumda, hem aile içinde görünür kılama açısından önemli ilerlemeler kaydedildiği izlenmiştir.

Ülkeler arası ticaret engellerinin azaltılması, sermaye ve mal akışının artması dünyanın farklı bölgeleri arasındaki bağımlılığı arttırmaktadır. Bu durum yeni olanaklar ortaya çıkarmakta, ancak aynı zamanda rekabeti hızlandırmakta ve farklı üretim birimlerinin yeni koşullar karşısındaki kırılganlığını arttırmaktadır. Pek çok gelişmekte olan ülkede görüldüğü gibi, bir yandan ülke ekonomilerinin kendilerini dış olumsuz gelişmelerden koruma mekanizmaları zayıflamakta, öte yandan da artan rekabet ortamında güçlü bir yapıya sahip olmayanlar giderek daha sık karşılaşılan ekonomik durgunluk ve bunalım dönemleri yaşamaktadır. Bu dönemlerde, üretimin ve talebin yüksek olduğu koşullarda elde edilmiş kazanımların yok olduğu, kadınların konumlarında gözlenen iyileşmenin ve yeni gündeme gelen yaşam stratejilerinin değişime uğradığı ve ek yüklerle yoksulluk koşullarında yaşam mücadelesi verildiği gözlenmektedir. Nitekim, 1990'lı yıllarda kadınların çalışma yaşamındaki konumları 1970'li yıllardan çok farklıdır. Ancak 1990'lı yıllarda ardarda yaşanan krizler, emek piyasası içinde yer almaya başlayan kadınların, toplumdaki diğer dezavantajlı kesimlerle birlikte yeniden bu piyasanın kıyasına doğru itilmesine neden olmaktadır. Ancak ekonomik bunalımın toplumdaki değişik kesimleri aynı biçimde etkilemediği de açıktır. Bu nedenle kadın emeğini tartışırken, bu sektörde en fazla zarar gören kesimlerin hangilerinin olduğunun saptanması ve buralarda istihdam edilen kadınların durumlarının bu koşullar çerçevesinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

İstanbul Konfeksiyon Sanayii'nin özellikle 1980'den sonra geçirdiği evreler, üretim ve emek örgütlenmesindeki dönüşümleri ve yukarıda kısaca değinilen gelişmeleri ayrıntılandırmak ve açıklamak açısından son derece ilginç bulgular ortaya koymaktadır. Bu yazı, Başbakanlık Kadın Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü'nün başlattığı bir dizi araştırma kapsamında, 1995-96 yıllarında İstanbul Kon-

Ayda Eraydın*

Asuman Erendil - Türkün**

1990'lı yıllarda ardarda yaşanan krizler, emek piyasası içinde yer almaya başlayan kadınların, toplumdaki diğer dezavantajlı kesimlerle birlikte yeniden bu piyasanın kıyasına doğru itilmesine neden olmaktadır

* Prof. Dr., ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

** Yard. Doç. Dr., Bilkent, Peyzaj Mimarisi ve Kentsel Tasarım Bölümü

feksiyon Sanayi'nde gerçekleştirilen ve bu sektörde kadın işgücünün rolü üzerine odaklanan araştırmaların bugünün değişen koşullarında yeniden ele alınmasını içermektedir (Eraydın ve Erendil, 1999). Sektördeki gelişmelerle birlikte kadın işgücünün değişen konumu ve emek piyasası içinde yer alan kadınların nitelikleri ve davranış kalıpları tanımlanarak elde edilen bulguların günümüz koşullarında nasıl değiştiği üzerinde durulmaktadır.

Yazıda öncelikle çeşitli dönemlerde yaşanan ekonomik bunalımların üretim örgütlenmesi içinde farklı konumlarda yer alan firmaların etkilenme nedenleri ve kriz karşısında uyguladıkları stratejiler irdelenmektedir. Böyle bir çerçeve, konfeksiyon sektörünün dünyaya eklenme biçimini ortaya koyarken aynı zamanda da emeğin istihdam edilme koşullarını, ücretler üzerinde yaratılan baskıyı ve emeğin görel olarak kazandığı ve kaybettiği dönemleri açıklamakta yararlı olmaktadır. İkinci olarak, bu sektörde çalışan kadınların özelliklerine değinilmekte ve görel olarak daha yüksek üretim ve talep dönemlerinde kadın emeğinin farklı üretim örgütlenmelerine ne şekilde eklenildiği ve konumlarını hangi stratejilerle iyileştirmeye çalıştıkları tartışılmaktadır. Üçüncü olarak tanımlanan bu kırılgan yapının bunalım koşullarında nasıl çözüldüğü tartışılmaktadır.

konfeksiyon sanayinin yeniden yapılanma süreci ve kadın emeği ilişkisi:

sektörünün yapılanma süreci ve son dönemlerde ortaya çıkan gelişmeler:

Pek çok gelişmekte olan ülkede olduğu gibi Türkiye'de de ihracata yönelik büyüme emek-yoğun sektörler aracılığıyla gerçekleşmiştir. 1980'lerde ithal ikamesine dayalı sanayi politikalarından ihracata yönelik sanayi politikalarına geçiş aşamasında önde gelen sektörlerin başında tekstil ve konfeksiyon gelmektedir. 1981-87 döneminde ithalat kısıtlamaları kaldırılarak dışa açılma ve dünya pazarlarına mal ve finans piyasalarında eklenmeye çalışılmıştır. Bu dönemde mal ve hizmet ihracatını arttırmaya yönelik olarak yoğun kredi ve teşvik uygulamaları gerçekleştirilmiş, ithalat üzerindeki kotalar kaldırılmış, tarifeler yenilenmiş ve döviz fiyatlarındaki yükselme ile rekabet gücü sağlanmaya çalışılmıştır. 1989'da kambiyo rejiminin tümüyle serbestleştirilmesiyle birlikte dışa açılma politikaları son aşamasına getirilmiştir (Yeldan, 2001; Boratav, Türel ve Yeldan, 1996; Boratav, 1988).

İhracata yönelik üretimin artırılmasında etkili olan en önemli faktörden biri emek maliyetlerinin düşürülmesidir (Şenses, 1989). 1980 sonrasında emek örgütlenmelerinin ve sendikaların gücünün azaltılmasıyla birlikte reel ücretlerde ciddi bir azalma yaşanmıştır. 1990'lı yıllarda ise belirli dönemlerde ücret artışları görülmekle birlikte, genel eğilim reel ücretlerin düşmesi şeklindedir. Buradaki ilginç nokta aynı dönemde tüm sektörler bazında emek üretkenliğinin artış göstermesidir (Yeldan, 2001; Boratav, Yeldan ve Köse, 2000; Yentürk, 1997). Bu durum, pek çok sektörde gözlenen teknolojik yenilenmenin yanısıra üretim ve emek örgütlenmesindeki değişimlerle de açıklanabilir. Konfeksiyon sektöründe, özellikle dikiş aşamasında teknolojik değişim sınırlı olmasına rağmen emek üretkenliğini ve kaliteyi artıran yöntemlerin kullanıldığı ve daha düşük emek maliyetine sahip ülkeler karşısında en azından belirli mal gruplarında rekabet gücünün sürdürülebildiği görülmektedir¹.

1980 sonrasında ihracatın artırılmasına yönelik olarak kurulan dış ticaret şirketleri, küçük ve orta büyüklükteki firmaların oluşturduğu birlikler ve sektörel dış ticaret şirketlerinin de katkısıyla pek çok firma ihracata yönelmiştir (Eraydın, 1993). Sonuç olarak ihracat rakamları 1980'de 2 milyar 910 milyon dolardan, 1990'da 12 milyar 959 milyon dolara, 1995'te 21 milyar 637 milyon dolara ve 2000'de 27 milyar 775 milyon dolara çıkmıştır (İTKİB, 1997-2002). İhracata yönelik gelişmelerin ilk aşamalarında önemsiz olan konfeksiyon sanayinin katkısı 1980'lerin ikinci yarısından sonra değişmeye başlamış ve 1980'de 130 milyon dolar olan ihracat değeri (yüzde 9), 1990'da 2 milyar 898 milyon dolara (yüzde 22,4), 1995'de ise 6 milyar 100 milyon dolara (yüzde 28) çıkmıştır. Ancak, 1995'den sonra sektörde bir duraklama evresine girildiği görülmektedir; 2000 yılında ihracat değer olarak 7 milyar 195 milyon dolara çıkmıştır ancak artış hızı önceki dönemlerin çok altında kalmıştır. Bunun yanısıra, konfeksiyon ihracatının tüm ihracat içindeki payı yüzde 25.9'a gerilemiştir (İTKİB, 1997-2002). Bu duraklama, sektördeki yapısal sorunlarla birlikte Türkiye ekonomisinin özellikle 1990'lı ortasından itibaren yaşadığı zorluklarla ilişkilidir.

Nitekim genel işsizlik oranları incelendiğinde, bu oranın 1990-96 döneminde yüzde 8'den yüzde 6.5'e düştüğü, ancak 1999'da yüzde 7.7'ye, 2001'de ise yüzde 8.5'e yükseldiği görülmektedir. Yeni açılan ve kapanan şir-

1990'lı
yıllarda ise
belirli
dönemlerde
ücret
artışları
görülmekle
birlikte,
genel
eğilim
reel
ücretlerin
düşmesi
şeklindedir.
Buradaki
ilginç
nokta
aynı
dönemde
tüm
sektörler
bazında
emek
üretkenliğinin
artış
göstermesidir

ketlere bakıldığında da bunu destekleyen bir tablo ortaya çıkmaktadır; 1990'da yeni açılan şirket sayısı varolan firmaların yüzde 28'ini, kapananlar ise yüzde 24.2'sini oluşturmaktadır. 2000 yılında ise açılan şirketlerin payı yüzde 20.1 iken, kapananlar yüzde 27.8'e yükselmektedir. 2001 yılının ilk yarısında durum daha çarpıcı bir nitelik kazanmaktadır. Açılan şirketler toplam firmaların yüzde 2.73'ünü oluştururken, kapananlar yüzde 16.19'unu oluşturmaktadır (DİE, Şirket, Kooperatif ve Firma İstatistikleri, 2000). Bu rakamlar kayıtlı kesimdeki durumu yansıtmaktadır ve kayıtsız kesim de eklendiğinde bu rakamlar çok daha yüksek değerlere ulaşacaktır.

Konfeksiyon sektöründe yer alan firmalar ürettikleri mal ve pazarlar açısından incelendiğinde Batı Avrupa ve Amerika pazarlarına satış yapanların çoğunlukla yüksek kaliteli ve katma değeri yüksek ürünlerde uzmanlaştıklarını görülmektedir. Öte yandan firmaların çoğunluğunu Doğu Avrupa ve Rusya'ya düşük veya orta kalitede mal ihracatı yapan firmalar oluşturmakta ve kayıtdışı kesimdeki firmaların çoğu da bu grupta yer almaktadır. Daha önce de söz edildiği gibi, tekstil ve konfeksiyon sanayi, 1998'de Asya ve Rusya krizlerinin yarattığı talep daralmasının da etkisiyle ciddi bir bunalıma girmişti. Ekonomik daralma özellikle bu pazarlara doğrudan veya dolaylı olarak mal üreten çok sayıda kayıtlı ve kayıtsız işletme için yıkıcı olmuş ve istihdamın önemli bir bölümünü oluşturan bu işletmeler, ya üretime ara vermiş ya da kapanmışlardır. Son olarak Kasım 2000 ve Şubat 2001'de yaşanan finansal krizler ciddi bir devalüasyonla sonuçlanmış ve özellikle bu dönemde yüksek borç yüküne sahip işletmeler kapanma noktasına gelmiştir. T.C. Merkez Bankası'nın sektör bilançolarına göre bu sektördeki toplam varlıkların yüzde 80'i borçla finanse edilmektedir. Kısa süreli borçların toplam borçlara oranı ise yüzde 85'dir; dolayısıyla öz kaynağın çok sınırlı olduğu bu sektörün krizlerden ciddi bir şekilde etkilenmesi beklenen bir sonuçtur (İTKİB, 2002).

1990'ların sonlarına doğru dikkat çeken bir diğer değişim ise çok sayıda konfeksiyon firmasının daha avantajlı çalışma koşullarından dolayı Romanya ve Bulgaristan'a kaymasıdır. Bazı firmalar tümüyle bu ülkelere üretimi kaydırırken, bazıları da üretimin konfeksiyon aşamasını bu ülkelerde gerçekleştirmeyi tercih etmektedirler. Bu ülkelerin sağladığı avantajlar, vergi indirimleri, düşük işçi maliyetleri, düşük enerji fiyatları² ve belli mal gruplarında

kota problemiyle karşılaşılmasıdır. Her ne kadar bu avantajların geçici olduğu düşünülse de, en azından yakın gelecekte bu eğilimin süreceği ve bu üretim birimlerinin Türkiye'de üretim yapan bazı firmalara rakip olacakları anlaşılmaktadır (Kaya, 2001; DİSK/Tekstil-İşçileri Sendikası, 2002). Doğu Avrupa ülkelerinin yanı sıra diğer gelişmekte olan ülkelerde de özellikle konfeksiyon yatırımlarının arttığı izlenmektedir. Türkiye'nin yaşadığı yapısal sorunların yanı sıra dünya konjonktüründeki bu değişimler sektörde krize yol açmaktadır³.

sektörde üretim ve emek örgütlenmesi ve değişen koşullar:

Üretim zincirinde ve üretimin farklı aşamalarında yer alan çeşitli firmaların krizlerden ne şekilde etkilendiğini tanımlamak, kadın emeğinin bu süreçlerde yaşadığı kayıpları anlamının bir yolunu oluşturmaktadır. Böyle bir kavrayış, ancak üretim ve emek örgütlenmesinin rasyonelini ortaya koymakla mümkün olmaktadır.

Konfeksiyon sanayii çok farklı nitelikteki birimlerden oluşmaktadır. Bağımsız olarak üretimin tüm aşamalarını kendisi gerçekleştiren kısıtlı sayıda firma dışındaki üretim birimleri, farklı nitelik ve uzmanlaşma alanlarındaki firmalarla fason iş ilişkileri kurarak üretimi gerçekleştirmektedir. Firmalar arası iş verme (fason üretim) üzerine pek çok araştırma bulunmaktadır (Çınar, Evcimen ve Kaytaş, 1988; Kaytaş, 1994; Eraydın ve Erendil, 1999; Kayasü, 1995; Türkün-Erendil, 2000). Bu sektörde, özellikle dikiş aşaması, diğer bir deyişle emek-yoğun aşamalar, küçük ve orta büyüklükteki firmalara fason olarak yaptırılmakta; kayıtlı ve kayıtsız pek çok firmayı içeren ve eve iş alan kadınlara kadar uzanan karmaşık bir üretim ve emek örgütlenmesi sergilenmektedir (Çınar, 1994; Kümbetoğlu, 1996; Lordoğlu, 1990; White, 1994; Ansal, 1995). Bu üretim ağları, maliyetlerin düşürülmesi ve değişen talebe göre esnek bir üretim yapabilmenin koşullarını oluşturmaktadır (Pincheson, 1995); dolayısıyla çok sayıda fason firmanın üretim ağlarına dahil edilmesi ve emeğin geçici ve düşük ücretlerle istihdam edilmesi gündeme gelmektedir. Bu üretim zincirinin içinde yer alan kayıtsız firmalar, emeğe olan yükümlülüklerden kaçışın görece olarak en fazla olduğu ve en yoğun kadın istihdamına sahip işyerleridir (Atauz ve Atauz, 1992). Dolayısıyla, hem aile içi, hem toplumsal yapının özellikleri nedeni ile emek piyasasının kıyasına itilmiş kadınlar, böyle bir üretim sisteminde, bir "yedek

Avrupa ülkeleri yanısıra diğer gelişmekte olan ülkelerde de özellikle konfeksiyon yatırımlarının arttığı izlenmektedir

emek ordusunu" oluşturarak sürecin en merkezi yerine oturmaktadırlar (Braverman, 1974; Berger ve Piore, 1980; Jenson, 1994).

Tekstil ve konfeksiyon sektöründe yaşanan daralma aynı zamanda firmalardaki farklı potansiyel ve gelişme olanaklarını ve ekonomik bunalımdan etkilenme biçimlerini net bir biçimde açığa çıkarmıştır. Bu farklılıklar temel olarak ihracat yaptıkları pazarlara, ürün tiplerine, üretim örgütlenmesi içindeki konum ve güçlerine ve kriz zamanlarındaki mali yapılarına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Doğal olarak, krizin etkileri firmalar arasında farklılıklar göstermekte ve benimsenen stratejilerin kadın emeği üzerindeki etkileri de değişmektedir. Avrupa Birliği ve ABD ile sağlam ihracat bağlantıları olan ve katma-değeri yüksek, kaliteli mal ihracatı yapan firmalar ekonomik bunalımdan yara almadan, hatta karlarını arttırarak çıkabilmişlerdir. Büyük çaplı devalüasyonun yarattığı rekabet gücü yanısıra, kriz ortamında ücretler düşürülmüş, çalışanlar iş kaybetme ve işsizlik korkusuyla düşük artışlara ve kazanılmış haklardan vazgeçmeye razı olmuşlardır. 2000 yılının ilk ve ikinci çeyreğinde reel ücretlerin yüzde 5.5 ve yüzde 3.5 düzeylerinde düşme kaydettiği hesaplanmaktadır (Yeldan, 2001).

Öte yandan, kaybeden pazarlara üretim yapan ya da ciddi borç yüküne sahip firmaların üzerinde krizin yıkıcı etkileri olmuştur. Borç yükünün konfeksiyon firmalarında tekstil firmalarına oranla daha yüksek olması bu kesimin daha fazla etkilenmesine neden olmuştur (İTKİB, 2002). Pek çok firma bu süreçte iflas ederek kapanırken, diğerleri üretimi kısma, işçi çıkarma, ücretleri düşürme, veya üretime ara verme stratejileriyle piyasada kalmaya çalışmaktadırlar. İş kayıpları daha çok bu tür firmalarda olurken çalışanlar da daha önceki pazarlık güçlerini büyük ölçüde kaybetmişlerdir. Yukarıda söz edildiği gibi kayıtsız koşullarda çalışan çok sayıda kadın, eğer işlerini kaybetmemişlerse, daha düşük ücretlere ve daha uzun çalışma saatlerine razı olmaktadır.

emek pazarında değişen koşullar:

İstatistikler kadınların işgücüne katılım oranının 1999 yılında kentsel alanlarda yüzde 16.5 iken 2001'de yüzde 17.6'ya çıktığını göstermektedir. Ancak sektörler bazında incelendiğinde bu durum farklılaşmaktadır; örneğin, 1984-92 döneminde tekstil sektöründe (iplik ve dokuma alt sektöründe) kadın işçi oranının yüzde 33.4'den yüzde 27.9'a düştüğü belirtilmektedir (Ansal, 1995). Konfeksiyon sektö-

ründe ise, üretim ve ihracattaki artışa paralel olarak, 1985 ve 2000 yılları arasında istihdam yüzde 50 civarında artarak toplam işgücünün 1985'de yüzde 7'sine 2000'de ise yüzde 9.6'sına ulaşmıştır. Kadınlar bu sektördeki istihdamın yüzde 59'unu oluşturmaktadır. Ancak kayıtdışı ekonominin yaygınlığı düşünüldüğünde resmi kayıtlarda görünmez olan çok sayıda kadının aslında işgücünün çok önemli bir kısmını oluşturduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Tahminlere göre, 2002 yılında tekstil ve konfeksiyon sektöründe çalışanların sayısı istatistiklere yansıyan düzeyin çok üzerindedir (Tekstil-İş Araştırma Dairesi, 2002).

Son yıllarda görünür hale gelen bir başka eğilim ise, eski Sovyet Cumhuriyetleri'nden ve Balkan ülkelerinden gelen kişilerin kaçak olarak çalıştırılmasıdır. Bu kişiler konfeksiyon da dahil olmak üzere pek çok sektörde çok düşük ücretlerle istihdam edilmektedir. Bu durum özellikle işsizliğin yoğun olarak yaşandığı bu dönemde çalışanların pazarlık gücünü daha da azaltmaktadır.

1990'ların ikinci yarısından beri yaşanan durgunluk dönemi, GSMH'da azalmaya neden olmanın yanı sıra toplumdaki farklı grupların savunma mekanizmalarını da düşürmektedir. 1980'ler öncesinde devlet, ekonomik çalkantıların toplum üzerindeki yıkıcı etkileriyle bir ölçüde başedebilir durumdaydı; en azından kayıtlı sektörlerde yer alan kesimler kısmen korunabiliyordu. Ancak son krizler toplumun yalnızca en alt gelir grubunda yer alanları değil, üst gelir grubunda olanları da olumsuz etkilemiştir. 1994-2001 döneminde gelir dağılımında kısmi bir düzelme yaşanması etkilenen üst gelir gruplarının kayıplarıyla açıklanmaktadır. Bu dönemde en üst gelir grubunun payı yüzde 54.9'dan yüzde 43.8'e düşerken, en alt grubun payı yüzde 4.9'dan yüzde 6.3'e yükselmiştir. Ancak bu düzelme düşük gelir grubundakilerin daha iyi koşullara sahip olduğunu göstermez. 2001'deki en düşük gelir grubu, 1994 yılı ile karşılaştırıldığında, daha az bir gelire yaşamak zorundadır. En belirgin düşüşün kişi başına gelirin en yüksek olduğu Marmara Bölgesi'nde yaşanması ise dikkat çekicidir (Özcan, 2002; Şenyapılı, 2000).

istanbul konfeksiyon sanayinde çalışan kadınlar: değişen koşullar karşısında ne kazandılar, ne kaybettiler:

Bu bölümde 1995-96 yıllarında İstanbul Konfeksiyon Sanayii'nde yapılan araştırmanın bulguları, bugünün değişen koşulları üzerine

Kayıtsız koşullarda çalışan çok sayıda kadın, eğer işlerini kaybetmemişlerse, daha düşük ücretlere ve daha uzun çalışma saatlerine razı olmaktadır

yapılan gözlemler ve çalışmalar da eklenerek sunulmaktadır (Eraydın ve Erendil, 1999). Bu araştırma, 1995 yılında 150 firma ve 1995-96 yıllarında konfeksiyon sanayinde farklı konumlarda yer alan 500 kadınla yapılan görüşmeleri kapsamaktadır. Araştırma, Başbakanlık Kadın Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü'nün başlattığı bir dizi araştırma kapsamında, Birleşmiş Milletler'den sağlanan finansal destek ile gerçekleştirilmiştir.

İstanbul araştırması, farklı çalışma koşullarına sahip kadınların özellikleri, birikimleri ve değişen koşullar karşısındaki tutumları ve yaşam stratejileri ile ilgili bilgi vermektedir. Bu kadınlar; ücretli çalışanlar, girişimci kadınlar, aile işletmesinde çalışan kadınlar ve eve iş alan/ev ekسنli çalışan kadınlar olarak dört grupta incelenmektedir. Böyle bir ayırım kriz koşullarında en fazla zarar gören kadınların kimler olduğunu anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Araştırmanın yapıldığı 1995 yılından bu yana, konfeksiyon sektöründe istihdam edilen kadınların niteliklerinde önemli bir değişiklik beklenmemektedir. Ancak, 1990'ların sonlarından itibaren zorlaşan koşullar, kadınların üzerindeki yükleri artırmış, işsizlik veya iş kaybetme korkusuyla daha önceki kazanımlarını yitirmelerine ve hem işteki, hem evdeki konumlarında görülen mütevazı iyileşmenin sınırlanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, 1995 yılında kadınlar tarafından ifade edilen, "en azından çocukları için daha iyi bir gelecek hazırlama" umudunun giderek azaldığını söylemek yanlış olmaz.

konfeksiyon sanayinde çalışan bu kadınlar kim?

İstanbul'da yapılan araştırma, bu sektörde çalışan kadınların çoğunun yıllar içinde İstanbul'a göç etmiş ailelerden geldiğini göstermektedir. 1960 ve 70'li yıllarda İstanbul'da yaşanan sanayi gelişimi kayıtsızların yanısıra pek çok kayıtlı iş olanağı da yaratmıştır. Ancak bu işletmelerde daha çok erkek işçiler istihdam edilmiştir. İlk nesil göçmen kadınların gecekondularının dışına çıkması ve geleneksel rollerden koparak ev dışında yabancı erkeklerle çalışması kısıtlı ölçüde gerçekleşebilmiştir. Çalışmaya karşı tavir, ikinci nesil göçmenler arasında farklılaşmaya başlamıştır; büyük kentte doğan ya da küçük yaşta göç eden kız çocuklarının çoğu, büyük kentte var olan eğitim olanaklarından yeterince yararlanmadan konfeksiyon sektöründe kayıtsız olarak çalışmaya başlamaktadırlar. Bu durum

yalnızca Türkiye'ye özgü değildir; Meksika (Beneria ve Roldan, 1987; Fernandez-Kelly, 1983), Brezilya (Safa, 1983), Bolivya (Buecher, 1985), Filipinler (Enloe, 1983), Malezya (Ong, 1983), Jamaika (Bolles, 1985) ve Tayland (Porpora, Lim ve Prommas, 1992) gibi ülkelerde yapılan araştırmalar tekstil ve konfeksiyon sektöründe istihdamın genel olarak kentsel emek pazarının kıyısında yer alan kadınlardan oluştuğunu göstermektedir.

1995 yılındaki araştırma bulguları, İstanbul'da konfeksiyonda çalışan kadınların genellikle genç olduklarını (yüzde 54'ü 25 yaşın altındadır), eğitim düzeylerinin düşük olduğunu (yüzde 64'ü ilkokul üzerinde eğitim almamıştır) ve yüzde 50'den biraz fazlasının ise bekar olduğunu göstermektedir. Kadınlar genellikle geniş ailelerden gelmekte ve ailede konfeksiyonda çalışan başkaları da bulunmaktadır; diğer bir deyişle, konfeksiyonda çalışma kentte bir varolma stratejisi haline gelmiştir. Ücretler düşüktür; ücretle çalışan grubun yüzde 11'i, evde iş yapanların yüzde 75'i asgari ücret düzeyinin altında çalışmaktadır. Aylık ortalama ücret 1995-96 yılı için 196 Dolar olarak hesaplanmıştır; bu düzey hem kayıtlı özel sanayi işletmeleri (ayda 278 Dolar), hem devlet işletmeleri ortalamalarının (ayda 384 Dolar) altındadır. Ancak, 2002 yılına gelindiğinde ücret düzeyinin, özellikle kayıtsız işletmelerde çalışanlar açısından daha kötü olduğu görülmektedir. Tekstil-İş'in raporuna göre 2002'de konfeksiyon sektöründe ortalama ücret, kayıtlı sendikası çalışan işletmelerde 132-144 Dolar, asgari ücret uygulanan kayıtlı işletmelerde 113 Dolar'dır. Bu rakamlar kayıtsız işletmelerde 97-110 Dolar ve hatta çocuk emeği ve yabancı işçi kullanan işletmelerde 69-83 Dolar'a kadar inmektedir.

ücretli olarak çalışan kadınlar

Bu grupta yer alan kadınların büyük bir kısmı doğrudan üretimde yer almaktadır. Bu kadınlar kentin en yoksul kesimlerinden gelmektedirler ve yüzde 65'i ilkokuldan sonra okumamış, yüzde 5'i ise ilkokulu bitirmemiştir. Ancak yüzde 4 gibi bir azınlığın üniversite diploması bulunmaktadır. Yabancı dil bilen bu kadınlar, firmalarda çeşitli pozisyonlarda çalışmakta ve çoğu orta-gelirli ailelerden gelmektedirler.

Görüşülen kadınların yarısını kayıtsız firmalarda çalışanlar oluşturmaktadır. Kayıtsız firmaların pek çoğu, gecekondular bölgesinde yer seçerek ilkokulu bitirmemiş çocuklar dahil her yaş grubundan kadına ulaşmaya çalışmaktadırlar. Ücretli çalışan kadınların ancak

Büyük kentte doğan ya da küçük yaşta göç eden kız çocuklarının çoğu, büyük kentte var olan eğitim olanaklarından yeterince yararlanmadan konfeksiyon sektöründe kayıtsız olarak çalışmaya başlamaktadırlar

yarısı sigorta kapsamındadır. Pek çok kadın sigorta yapılmaması karşılığında daha yüksek ücret almayı tercih etmekte ve bu durum işverenler için çeşitli vergilerden kaçmanın ve işçi maliyetlerini düşürmenin bir yolunu oluşturmaktadır. Bilindiği gibi, aileden bir kişinin sigortalı olması, ailede bakmakla yükümlü bulunan diğer kişilerin de sigorta olanaklarından yararlanmasını sağlamaktadır. Yapılan görüşmeler, aile içi birikimlerin daha çok gayrimenkul alımında kullanıldığını göstermektedir; basını sokacak bir ev sahibi olmak kısa vadede en büyük güvence olarak görülmektedir.

girişimci kadınlar

Girişimci kadınlarla yapılan görüşmeler, iki ayrı grubun varlığını göstermektedir. Birinci grupta yer alanlar, daha önce konfeksiyon sektöründe ücretli olarak çalışmış ve edinilen deneyim ve ailenin ve akrabaların yardımıyla genellikle fason iş yapan küçük atölyeler kurmuşlardır. Genel olarak ortalamasının üzerinde bir eğitim almış olmakla birlikte, yüzde 50'si ilkokul mezundur. Geldikleri sosyal gelir grupları açısından diğer çalışanlardan farkları yoktur. Ekonomik bunalım sırasında işyerlerini kapatan küçük atölye sahibi kadınların yeniden ücretli çalışmaya başladıkları sıkça görülmektedir. İkinci grupta yer alan kadınlar ise, farklı bir toplumsal kesimden gelmekte ve sermayeleri tekstil veya başka sektörlerde iş sahibi olan baba veya eşler tarafından sağlanmaktadır. Bu gruptaki kadınlar moda ve tasarım ağırlıklı ürünlere yönelmektedirler. Bunalım koşullarında bu kadınların izlediği stratejiler de diğer işletme sahiplerinin izlediklerine benzer bir seyir göstermektedir; ya işyerlerini kapatmakta ya da maliyetleri düşürmeye çalışarak ve daha düşük gelire razı olarak piyasada kalmaya çalışmaktadırlar.

aile işletmesinde çalışan kadınlar

Esnek üretim tartışmaları içinde aile işletmeleri ücretsiz aile emeği kullanmaları ve ekonomik dalgalanmalar sırasında daha dinamik bir yapı sergilemeleri açısından önemli bir yer tutmaktadır (Capecchi, 1989). Ancak İstanbul'daki araştırma sürecinde, mevcut yazında tanımlanan biçimdeki aile işletmelerine çok az rastlanmıştır. Sadece yeni kurulan ve piyasada yer edinmeye çalışan işletmeler, kuruluş aşamalarında geleneksel aile işletmesi özellikleri göstermektedir. Genellikle oğul doğrudan çalışarak işyerini idare ederken, baba dışardaki işleri yürütmektedir. Ancak firma büyüdükçe kapitalist iş ilişkileri baskın hale gel-

mekte ve çalışan kadın aile bireyleri de belirli paylar almaktadırlar. Yapılan görüşmelerde bu tür işletmelerde çalışan kız kardeş ve kız çocukların ataerkil aile yapısının bir uzantısı olan çalışma koşullarından hoşlanmadıkları ve çalışmayı ayrı bir yük olarak algıladıkları görülmektedir.

eve iş alan kadınlar/ev eksenli çalışan kadınlar

Bu grupta yer alan kadınların üretim zincirinin en sonunda yer aldıkları ve bugünkü çalışma koşulları ve aldıkları ücretler açısından emek pazarının en savunmasız bölümünü oluşturdukları açıktır. Çeşitli ülke deneyimlerinde de gözlemlendiği gibi, firma sahipleri, eve iş vermeyi emek maliyetlerini düşürmek, üretimin talebe dayalı yapısı içinde esneklik kazanmak ve sendikalaşma çabalarını engellemek amacıyla tercih etmektedirler (Peck, 1992). İstanbul'da yapılan araştırmanın da gösterdiği gibi bu gruptaki kadınlar, sömürü koşullarına en fazla maruz kalan kesimi oluşturmaktadır. Pek çok ülkede ev eksenli çalışan kadınlara sağlanan koruyucu mekanizmalar Türkiye koşullarında henüz oluşmuş durumda değildir.

Araştırma bulgularına göre, evde çalışan kadınların yaş ortalaması diğer gruplara göre daha yüksektir ve daha düşük eğitim düzeyine sahiptirler. Nitekim, bu kadınların yüzde 16'sı okuma yazma bilmemektedir. Çoğunluğunu kente yeni göç etmiş ailelerin bireyleri oluşturmakta ve genellikle, çeşitli nedenlerle ev dışında çalışamayan evli kadınlar aileye katkı amacıyla evde iş yapmaya başlamaktadır. Evde çalışanların çoğunun bu işe başlama nedeni, aile gelirindeki azalma, diğer bir deyişle ailede diğer çalışanların işsiz kalmalarıdır.

Pek çok ülkede yapılan araştırmalar ev eksenli çalışan sayısının arttığına işaret etmektedir (Beneria ve Roldan, 1987; Gallin, 1990; Pineda-Ofreneo, 1988; Rao ve Husain, 1987; Singh, 1990; Kanji, 1995). Ancak 1995 yılında evde iş yapan kadınlar ve firma sahipleri ile yapılan görüşmeler, bu durumun Türkiye'ye özgü koşullar nedeniyle farklı olduğunu ve eve iş almanın azaldığını göstermiştir. Böyle bir gelişimin iki nedeni vardır. İlk olarak, genç kızlar ve çocukların çok düşük ücretlerle işyerlerinde hiçbir kontrata tabi olmadan çalıştırılabilmesi eve iş vermeye bir alternatif oluşturmaktadır. İşyerlerinin yer seçimi böyle bir istihdamı olanaklı kılmakta ve bu durum malları taşıma, kalite kontrolünü sağlama gibi sı-

Çeşitli
ülke
deneyimlerinde
de gözlemlendiği
gibi,
firma
sahipleri,
eve
iş vermeyi
emek
maliyetlerini
düşürmek,
üretimin
talebe
dayalı
yapısı
içinde
esneklik
kazanmak ve
sendikalaşma
çabalarını
engellemek
amacıyla
tercih
etmektedirler

kıntılardan ve ek maliyetlerden de kaçınmayı sağlamaktadır. İkinci neden ise, kadınların çalışma konusunda değişen tutumlarıdır. Özellikle bekar ka-

dınlar evde iş yapmaktansa, evlerinden ve aile baskısından uzakta çalışmayı tercih etmektedirler. Ancak 1995'de gözlemlenen bu durumun bugünün kriz koşullarında yeniden araştırılması ve görünürlük kazanması gerekmektedir.

Çalışmaya ve çalışma koşullarına karşı değişen tutumlar ve stratejiler

Geleneksel aile yapılarında, kadınlara çalışma izni yalnızca ailenin başka bir yaşam şansı kalmadığında verilmektedir. Diğer bir deyişle, kadınların rolleri ev içinde tanımlanmakta ve 'iyi' kadınların mükemmel ev kadınlığı rolünü benimsemeleri beklenmektedir (White, 1994). Kadınların belli dönemlerde ev dışında çalışmaları kabul edilmekle birlikte bunun süreklilik kazanması, kabul görmeyen ve istenmeyen bir durumdur. Dolayısıyla kadının çalışmasının ideolojik olarak hep ikinci planda görülmesi, ya da görünmez olması, kadınların evdeki iş yüklerinin de aynen sürmesine neden olmaktadır (Kağıtçıbaşı, 1979; Kıray, 1985). Bu durum evli ve çocuklu kadınlar açısından çok daha ağırdır. Araştırma bulguları, evli kadınlardan yüzde 51'inin evdeki işlerin tümünü yüklediğini, yüzde 24'ünün ise ailedeki kadın bireylerin (anne, kayınvalide, kardeş, görümce veya kız çocuk gibi) yardımına başvurduğunu göstermektedir. Konfeksiyonda çalışan evli kadınların yüzde 89'u çocuk sahibidir ancak aileler küçülmektedir. Kadınlar çocukların bakımında daha çok aile çevresinden yardım almakta; bu durum kadının ailesine bağımlılığını ve yükümlülüklerini artırmaktadır (Chant ve McIlwaine, 1995).

Kadınlar çalışmaya aile gelirine katkıda bulunmak gibi bir gerekçeyle başlamakla birlikte, yıllar içinde ev dışında çalışmaya karşı tutumda iki önemli değişim ortaya çıkmaktadır. Son dönemde, kadınlar ücretli çalışmayı yalnızca ailedeki rolleri doğrultusunda tanımla-

mamakta ve evlendikten, hatta çocuk sahibi olduktan sonra da çalışmaya devam etmek istediklerini belirtmektedirler. Evlenmek hala en önemli statü aracı olmakla birlikte, be-

kar kadınlar evlenmek konusunda acele etmemektedirler. İkinci değişiklik ise kadınların çalışma konusunda eskisine oranla daha karar verici bir konum kazanmalarıdır; kadınların yüzde 80'i çalışmaya kendilerinin karar verdiğini belirtmiş ve çoğu ev dışında olmak, becerilerini değerlendirmek gibi nedenlerle çalıştıklarını söylemişlerdir. Maddi durum düzeldiğinde yeniden eve dönme düşüncesi, toplum tarafından kadınlara benimsetilmeye çalışılmaktadır ve bunun dile getirilmesi 'iyi' kadın olmanın bir şartı olarak algılanmaktadır. Ancak derinlemesine mülakatlarda gerçek düşüncenin bu olmadığı anlaşılmaktadır. Çalışmaktan şikayet edenler, daha çok aile işletmelerinde çalışanlar ya da evde azalmayan yükleri ve bakıma muhtaç çocukları nedeniyle zorluk yaşayan evli kadınlardır.

Kadınların ev dışında çalışmasına karşı tepki hala sürmekle birlikte pek çok aile ekonomik koşulların da zorlamasıyla bu duruma uyum sağlamaktadır (Ecevit, 1991; Şenyapılı, 1992). Ancak kadınların çalışmaya istekli olması, işteki ve evdeki koşullardan memnun olmaları anlamına gelmez; kadınlar işteki konumlarını ve ücretlerini iyileştirmek için çeşitli stratejiler uygulamaktadırlar. Bunlardan birincisi, iş değiştirmek yoluyla daha iyi ve rahat çalışma koşulları sağlamaya çalışmaktır. Kadınlar genellikle günde 9-10 saat çalışmakta ve yüksek talep dönemlerinde bu daha da fazla olabilmektedir. Fazla mesai ücreti ise her tür firmada geçerli değildir. Dolayısıyla, ücret konusunda daha dürüst davranan firmalar tercih edilmektedir. Bunun yanı sıra, eğer seçme şansı varsa, kadınlar işi daha kolay olan, yani kalite kontrolü çok sıkı olmayan düşük kalite ürünlerin yapıldığı firmalarda çalışmak istemektedirler. İkinci strateji, tecrübe kazandıkça daha yüksek ücret veren firmalara geçmektir. Üretimin yüksek olduğu dönemlerde tecrübeli konfeksiyon işçilerinin pazarlık gücü artmakta,

Kadınların belli dönemlerde ev dışında çalışmaları kabul edilmekle birlikte bunun süreklilik kazanması, kabul görmeyen ve istenmeyen bir durumdur

özellikle yeni kurulan firmalar üretime hızla başlayabilmek için bu kadınların deneyiminden yararlanmaktadırlar. Üçüncü strateji ise ataerkil ilişkilerden kaçma çabasıdır. Araştırmaya göre, kadınların yüzde 40'ı, aile işletmesi ya da evlerine yakın firmalarda çalışmak istememektedirler. Özellikle bekar kadınlar açısından, aile çevresine yakın işyerlerinde çalışmak sıkı bir denetimi getirmektedir. Bu nedenle öğle tatilinde serbestçe dolaşabilecekleri, denetimden uzak işyerlerini tercih etmektedirler. İşverenler, etrafta kadınların rahatça dolaşabilecekleri mekanlar olmadığında, daha yüksek ücret vermelerine rağmen kadın işçi bulmakta zorluk çektiklerini belirtmektedirler. Buna karşılık, evli kadınların hemen hepsi sorumlulukları nedeniyle eve yakın işyerlerini tercih ettiklerini belirtmişlerdir.

Aile işletmelerinde yapılan görüşmeler, zor zamanların ailedeki bireyleri ücretsiz olarak üretime katarak aşıldığını göstermektedir. Dolayısıyla işçi ücretlerinin yük teşkil ettiği ekonomik bunalım dönemlerinde evde oturmaları beklenen kadınlar doğrudan üretime katılmaktadır. Bazı durumlarda ise, başka kentte veya köyde oturan akrabalar da geçici olarak yardıma çağrılmaktadır. Dolayısıyla, küçük işletmelerde zaman içinde oluşan kapitalist ilişkiler kriz dönemlerinde yeniden başlangıçtaki ilişki biçimine dönüşmektedir.

Son yıllarda yapılan çalışmalarda, ev eksenli çalışma, yalnızca kadınları eve hapseden, toplumdaki soyutlayan ve ataerkil/cinsiyete dayalı güç ilişkilerini yeniden üreten bir yapı olarak görülmemektedir. Ev eksenli çalışmayı, çeşitli nedenlerle evde çalışmaya zorunlu olan veya tercih eden kadınların, topluma katılma ve örgütlenme potansiyelini harekete geçiren, ayrıca ailedeki rollerini değişime uğratan bir süreç olarak görmek olanaklıdır. Dolayısıyla, bu bir varolma stratejisi olduğu gibi, kadınların toplum ve aile içindeki güç ilişkilerini dönüştürmesinde stratejik bir araç olarak da ortaya çıkmaktadır (Hattatoğlu, 2000; Kandiyoti, 1997; Kümbetoğlu, 1992, 1996). Bu nedenle, bu kadınların çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve sosyal güvenlik haklarından yararlandırılması gibi konular gündeme gelmektedir.

Ev eksenli çalışan kadınlar, çalışma koşullarının iyileşmesi amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmaktadır. İstanbul Avcılar'da ilk kez, ev eksenli çalışan kadınlar kooperatifi kurulmuştur; bu yolla kadınlar işverenler ve aracılar karşısında hem iş alma, hem ücret pazarlığında daha güçlü bir konum elde etmeye çalış-

makta ve kendi aralarındaki rekabeti de engellemeyi hedeflemektedirler. Bu tür girişimlerin yaygınlık kazanması ve başarısı pek çok faktöre bağlıdır. Yapılan bazı görüşmelerde, kadınlar, işverenin örgütlenmeye tepki duyacağı, bu nedenle işlerini kaybedebilecekleri ve bugünkü yoksulluk koşullarında elde ettikleri çok düşük düzeydeki gelirlerinin de yok olacağı endişesiyle bu çabalardan uzak durduklarını söylemektedirler. Nitekim, İstanbul'da bu tür olaylarla karşılaşmakta; işverenler ya da aracılar verdikleri işleri daha ucuza iş yaptırabilecekleri semtlere kaydırabilmektedir.

Yukarıda tanımlanan stratejilerin çoğu farklı seçeneklerin ve seçme şansının olduğu dönemlere aittir. Pazarlık gücü zaten düşük olan bu kesim, işyerinin kapanması ve iş bulamama tehdidi altında çok daha düşük ücretlere ve daha uzun çalışma saatlerine razı olmak durumunda bırakılmıştır. Her kesimden işyerinin kriz karşısında düşürebileceği tek üretim maliyeti, pazarlık gücü giderek azalan emeğe ödenen ücretler olmaktadır. İşini kaybeden kadınların seçenekleri çok fazla değildir. Sayıları tam bilinmemekle birlikte çok sayıda kadının üretimden hizmet sektörüne kaydığı, evlerde veya işyerlerinde temizlik yapma, çocuk bakma gibi işlerine geçtiği, 'gece işi' denilen 2-3 saatlik işyeri temizliğinin gündeme geldiği görülmektedir. Yapılan görüşmeler, ev eksenli çalışan kadınların sayısında artışların yaşandığına da işaret etmektedir. Kapanan çok sayıda işyeri göz önüne alındığında, hem kadınlar, hem erkekler açısından yaşanan işsizlik ya da düşen ücretler, bir varolma stratejisi olarak eve iş almayı zorunlu hale getirmektedir. Daha önce aile bütçesine katkı olarak görülen ve kadınlar tarafından bile iş olarak tanımlanmayan ev eksenli çalışma, pek çok aile için tek geçim kaynağı ve "ekmek parası" haline gelmektedir. Ancak kadınlar açısından, ücretler üzerindeki pazarlık gücünün azaldığı, iş bulmanın zorlaştığı bir döneme girildiği açıktır.

sonuç yerine:

1995-96 yıllarında İstanbul'da yapılan araştırma, daha önce düzenli işlerde çalışmayan kadınların konfeksiyon sektörünün artan emek talebi ile birlikte emek piyasası içinde yer almaya başladıklarını ve çalışmayı bir yaşam biçimi olarak benimsemeye başladıklarını göstermiştir. Çalışma hayatında izledikleri stratejiler, mevcut koşullarını iyileştirebilme ve güçlerini artırmanın yollarını bulmaya odaklanmaktadır.

Son yıllarda yapılan çalışmalarda, ev eksenli çalışma, yalnızca kadınları eve hapseden, toplumdaki soyutlayan ve ataerkil/cinsiyete dayalı güç ilişkilerini yeniden üreten bir yapı olarak görülmemektedir

Ancak konfeksiyon sektöründe yer alan firmaların büyük bir bölümünün, düşük üretim maliyetinin sağladığı rekabet gücüne dayalı olarak dünya pazarlarıyla eklenmesi veya alım gücü düşük piyasalara yönelmesi, ücretler üzerinde sürekli bir baskıya neden olmaktadır. Sektörün uluslararası pazarda karşılaştığı artan rekabet koşulları ve yurtiçi talepte ortaya çıkan azalmalar, ekonomik dalgalanmaların da etkisiyle pekişirken, hep dile getirilen yapısal dönüşüm gerçekleştirilememiştir. Firmalar çeşitli yöntemlerle emek maliyetini düşürmeye çalışmaktadırlar. Bu bağlamda, 1995'de, firmaların düşük ücretlerle çalıştırabilecekleri kadınların oturdukları bölgelere doğru bir kayma gösterdikleri ve yine İstanbul'a oranla daha düşük ücretlerle çalıştırabilecekleri tarım nüfusunu barındıran Çorlu-Edirne-Tekirdağ üçgeninde yer seçmeleri şeklinde eğilimler saptanmıştır. 2000'li yıllarda bu eğilimler sürmekle birlikte buna üretimin bir bölümünü Romanya ve Bulgaristan'a kaydırma girişimleri de eklenmiştir. Diğer bir deyişle, mekanlar değişmekle birlikte strateji değişmemekte ve çoğunlukla emek maliyetinin düşü-

rülmesi hedeflenmektedir. Zor durumda olsun olmasın bütün firmalar, bunalım koşullarında, ülke genelinde baskı altına alınan ücretlerden yararlanmaktadır. Emek, dolayısıyla bu sektörde düşük ücretle ve güvencesiz konumda istihdam edilen kadınlar ise kaybeden konumdadır.

1995'de yapılan araştırmada bu kırılğan yapıya dikkat çekilmiş ve kadınların artan pazarlık gücünün kalıcı olmayabileceği ve değişen koşullarla birlikte elde edilen kazanımların yitirileceği ifade edilmişti (Eraydın ve Erendil, 1999). Konfeksiyonda sağlanan esnek üretim ve emek örgütlenmesi ve bu yolla uluslararası pazarda yakalanan rekabet şansı çoğunlukla İstanbul'daki ikinci nesil göçmen kadınların oluşturduğu ucuz emek havuzu üzerinden sağlandı. Bu süreç içinde kadınların çalışmaya karşı tutumları, aile içindeki konumları ve çalışan olarak davranışları değişime uğradı. Ancak son dönemlerde yaşanan koşullar altında, artık bu emeği "marjinal" ya da "yedek emek ordusu" olarak tanımlamak yetmiyor. Emek piyasasının bir parçası olan bu kadınlar şimdi çok daha savunmasız ve sömürüye açık.

Zor
durumda
olsun
olmasın
bütün
firmalar,
bunalım
koşullarında,
ülke
genelinde
baskı
altına
alınan
ücretlerden
yararlanmaktadır

dipnotlar:

- 1) 1998'de farklı ülkelerde konfeksiyon sektöründe emek maliyetleri (saat/US\$) Almanya'da 18.04, İtalya'da 13.60, Fransa'da 13.03, Portekiz'de 2.69, Güney Kore'de 2.69 ve Türkiye'de 1.33'dir. Türkiye'den daha düşük emek maliyetine sahip ülkeler ise Tayland (0.78), Çin (0.43), Hindistan (0.39) ve Pakistan (0.24) olarak sıralanabilir (Werner International, DİSK/Tekstil İşçileri Sendikası Araştırma Dairesi, 2001).
- 2) Türkiye'de enerji fiyatı 8-10 cent/KWH iken Romanya, Bulgaristan, Portekiz ve Tunus'ta bu değer 4-5 cent/KWH'a inmektedir (Türkiye Giyim Sanayicileri Derneği, 2001).
- 3) 1998'den beri konfeksiyon ihracat rakamları bir duraklamaya işaret etmektedir. Bu durum bazı ülkelere yapılan ihracatta yaşanan azalmaya bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Rusya Federasyonu'na yapılan ihracat 1998-99'da

yüzde 65.3, 1999-2000'de yüzde 20.5 düşme göstermiştir. 1998-99'da Doğu Avrupa ülkelerine yapılan ihracat yüzde 58.3 düşerken, Kuzey Afrika ülkelerine yapılan ihracat yüzde 58.7 azalmıştır. 2000-2001 yıllarında ise eski Sovyet Cumhuriyetleri'ne yapılan ihracatta yüzde 43.2 düşüş yaşanırken, bu rakam Kuzey Afrika ülkeleri için yüzde 44.2'dir. Öte yandan, bazı ülkelere yapılan tekstil ihracatında artışlar bulunmaktadır. Örneğin, 1999-2000'de Doğu Avrupa ülkelerine tekstil ihracatı %37.6 artmıştır. 2000-2001'de toplam tekstil ihracatı % 10.7 artmıştır ve bu artış en fazla Doğu Avrupa ülkelerine (% 27) ve Eski Sovyet Cumhuriyetlerine (% 26) yapılan tekstil ihracatındaki artışa bağlıdır ve buralarda konfeksiyon sektöründeki gelişime işaret etmektedir. Bu iki grup ülke Türkiye konfeksiyon üretiminin önemli rakipleri olarak ortaya çıkmakta ve özellikle bu pazarlara üretim yapan firmaları zor durumda bırakmaktadır (İTKİB, 2002; Türkiye Giyim Sanayicileri Derneği, 2002).

kaynakça:

- Ansal, H.** (1995) Teknolojik Gelişmelerin Sa-
nayıde Kadın İstihdamına Etkileri: Türk Doküma ve
Elektronik Sanayilerinde Teknolojik Değişim ve Ka-
dın İstihdamı Araştırması. Kadının Statüsü ve So-
runları Genel Müdürlüğü'ne sunulan araştırma rap-
poru
- Atauz, S. ve Atauz, A.** (1992) Enformel Sek-
tör, Kentel İşgücü Pazarları, Sosyal ve Ekonomik

Yapılanmalar Üzerinde Betimsel Tartışmalar, *Plan-
lama*, 1: 4, 4-12

Beneria, L. ve Roldan, M. (1987) *The Cross-
roads of Class and Gender: Industrial Homework,
Subcontracting and Household Dynamics in Mexi-
co City*, Chicago, IL, University of Chicago Press.

Benton, L. (1990) *Invisible Factories: the Infor-
mal Economy and Industrial Development in Spain*,
Albany, NY, State University of New York Press

Berger, S. ve Piore, M. (1980) *Dualism and Discontinuity in Industrial Societies*, Cambridge, Cambridge University Press

Bolles, A. L. (1985) Economic crisis and female-headed households in urban Jamaica, J. Nash ve H. Safa (der.) *Women and Change in Latin America* içinde, New York, Bergin & Garvey

Boratav, K. (1988) *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul, Gerçek

Boratav, K., Türel, O. ve Yeldan, E. (1996) Dilemmas of Structural Adjustment and Environmental Policies under Instability: Post-1980 Turkey, *World Development*, 24:2, 373-393

Boratav, K., Yeldan, E. ve Köse, A. (2000) Globalization, Distribution, and Social Policy: Turkey: 1980-1998, CEPA and The New School for Social Research, Working Paper Series, No.20, New York

Braverman, H. (1974) *Labor and Monopoly Capital*, New York, Monthly Review Press

Buechler, J. M. (1985) Women in petty commodity production in La Paz, Bolivia, J. Nash ve H. Safa (der.) *Women and Change in Latin America* içinde, 165-188, New York: Bergin & Garvey

Castells, M. ve Portes, A. (1989) World underneath: The origins, dynamics and effects of the informal economy, A. Portes, M. Castells ve L. Benton (der.) *The Informal Economy Studies in Advanced and Less Developed Countries* içinde, 11-37, Baltimore, John Hopkins University Press

Chant S. ve McIlwaine C. (1995) Gender and export manufacturing in the Philippines: continuity and change in female employment? The case of the Mactan Export Processing Zone, *Gender, Place and Culture*, 2, 147-176

Cheng, L-L. ve Gereffi, G. (1994) The informal economy in East Asian Development, *International Journal of Urban and Regional Research*, 18, 194-219

Çınar, M. (1994) Unskilled Urban Migrant Women and Disguised Employment: Home-working Women in İstanbul, *World Development*, 22:3, 369-380

Çınar, M., Evcimen, G. ve Kaytaç, M. (1988) The present day status of small-scale, industries (sanatkar) in Bursa, Turkey, *International Journal of Middle East Studies*, 20, 287-301

DİE, Şirket Kooperatif ve Firma İstatistikleri, 2000

DİE, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları, 1999

DİE, Türkiye İstatistikleri, 2001

DİSK/Tekstil İşçileri Sendikası Araştırma Dairesi (2002) Türk Tekstil ve Hazır Giyim Sektörleri: Mevcut Sorunlar ve Çözüm Önerilerimiz, Araştırma raporu

Drakakis-Smith, D. (1996) Third World cities: Sustainable urban development, population, labour and poverty, *Urban Studies*, 33:4-5, 673-99

Ecevit, Y. (1991) Shop floor control: the ideological construction of Turkish women factory workers, N. Redclift ve M.T. Sinclair (der.) *Working Women: International Perspectives on Labour and Gender and Ideology* içinde, New York, Routledge

Enloe, C. H. (1983) Women textile workers in the militarization of Southeast Asia, J. Nash ve M.P. Fernandez-Kelly (der.) *Women, Men and the International Division of Labour* içinde, Albany, NY, State University of New York Press

Eraydın, A. (1993) The new international relations, restructuring in the economy and the emerging changes in the business behaviour, C. Rogerson, E. Schamp ve G.J.R Linge (der.) *Business Behaviour, Markets, Finance and Industrial Change* içinde, 183-203, Berlin, Gruyter

Eraydın, A. ve Erendil, A. (1999) *Dış Pazarlara Açılan Konfeksiyon Sanayinde Yeni Üretim Süreçleri ve Kadın İşgücünün Bu Sürece Katılım Biçimleri*, Ankara, Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü

Fernandez-Kelly, M. P. (1983) *For we are sold, I and my people: women and industry in Mexico's frontier*, Albany, NY, State University of New York Press

Gallin, R. (1990) Women and the export industry in Taiwan: the muting of class consciousness, K.B.Ward (der.) *Women Workers and Global Restructuring* içinde, Ithaca, ILR Press

Gilbert, A. (1994) Third World cities, poverty, employment, gender-roles and environment during a time for restructuring, *Urban Studies*, 31: 4-5, 605-33

Hattatoğlu, Z.D. (2000) Evde Çalışan Kadınlar Arası Dayanışma/Örgütlenme, Basılmamış doktora tezi, İstanbul, Mimar Sinan Üniversitesi

İstanbul Tekstil ve Konfeksiyon İhracatçı Birliği Genel Sekreterliği (İTKİB) Türkiye Tekstil ve Konfeksiyon Dış Ticareti, 1997-2002 yıllıkları

Jenson, J. (1994) The talents of women, the skills of men: flexible specialization and women, S. Wood (der.) *The Transformation of Work* içinde, 141-149, London, Unwin Hyman

Kağıtçıbaşı, Çiğdem (1979) Türkiye'de kadının değeri, kadının rolü ve doğurganlığı, N. Abadan-Unat (der.) *Türk Toplumunda Kadın* içinde, 89-115, Ankara: Sosyal Bilimler Derneği

Kandiyoti, D. (1997) Cinsiyet rolleri ve Toplumsal Değişim: Türkiyeli Kadınlara İlişkin Karşılaştırmalı bir Değerlendirme, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler* içinde, çev. A. Bora vd, İstanbul, Metis Yayınları

Kanji, N. (1995) Gender, poverty and economic adjustment in Harare, Zimbabwe, *Environment and Urbanisation*, 7:1, 37-55

Kaya, E. S. (2001) Romanya ve Bulgaristan'daki Türk Tekstil ve Hazır Giyim Yırımları Üzerine bir Değerlendirme: Yatırım Yarışları İçindeki İşverenlerimiz, Algılamalar ve Gerçekler, *Finansal Forum*, Ağustos

Kayasü, S. (1995) *Local Production Organization Oriented Towards Global Markets: Subcontracting Relationships In Clothing Industry*, Basılmamış doktora tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara

Kaymaz, M. (1994) Subcontracting practice in the Turkish textile and metal working industries, F. Şenses (der.) *Recent Industrialization Experience of Turkey in a Global Context* içinde, 141-154, London, Greenwood Press

Kıray, M. (1985) Metropolitan city and the changing family, T. Erder (der.) *Family in Turkish Society: Sociological and Legal Studies*, içinde, Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği

Kümbetoğlu, B. (1992) Women's Informal Sector Contribution to Household Survival in Urban Turkey, Basılmamış doktora tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi

Kümbetoğlu, B. (1996) Gizli İşçiler: Kadınlar ve Bir Alan Araştırması, S.Çakır ve N. Akgökçe (der.) *Kadın Araştırmalarında Yöntem* içinde, 230-238, Ankara, Sel Yayıncılık

Lawson, V. A. (1992) Industrial subcontracting and employment in Latin America: a framework for contextual Analysis, *Progress in Human Geography*, 16, 1-23

Lordoğlu, K. (1990) *Eve İş Verme Sistemi İçinde Kadın İşgücü Üzerine Bir Alan Araştırması* İstanbul, Friedrich Ebert Vakfı Yayınları

Ong, A. (1983) Global industries and Malay peasants in peninsular Malaysia, J. Nash ve M.P.Fernandez-Kelly (der.) *Women, Men and the International Division of Labour* içinde, Albany, NY, State University of New York Press

Özcan, Y.Z. (2002) Measuring poverty and inequality in Turkey, 2001: Preliminary results, basılmamış rapor

Peck, J. (1992) Invisible threads: homeworking labor market relations and industrial restructuring in the Australian clothing trade, *Environment and Planning D*, 10, 671-89.

Phizacklea, A. ve Wolkowitz, C. (1995) *Homeworking Women*, London, Sage

Pincheson, E. (1995) Textiles and clothing in Turkey: Part 2, *Textile Outlook International*, 1,124-142

Pineda-Ofreneo, R. (1988) Philippines domestic outwork: subcontracting for export oriented industrialization, J.G. Taylor ve A. Turton (der.) *Sociology of Developing Societies: South East Asia* içinde, 158-164, Basingstoke: Macmillan

Porpora, D. V., Lim, M. H. ve Prommas, U. (1989) The role of women in the international division of labour: the case of Thailand, *Development and Change*, 20, 269-94

Rao, R. ve Husain, S. H. (1987) Women in the garment export industry, A.M. Singh ve A. Kelles-Vitanen (der.) *Invisible Hands: Women in Home-based Production*, New Delhi, Sage

Safa, H. (1983) Women, production and reproduction in industrial capitalism: a comparison of Brazilian and U.S. factory workers, J. Nash ve M.P. Fernandez-Kelly (der.) *Women, Men and the International Division of Labour* içinde, Albany, NY, State University of New York Press

Singh, A. M. (1990) *The Political Economy of Unorganised Industry: A Study of Labour Process*, New Delhi, Sage

Şenses, F. (1989) *1980 Sonrası Ekonomi Politikaları Işığında Türkiye'de Sanayileşme*, Ankara, V Yayınları

Şenyapılı, T. (1992) A new stage of gecekondu housing in İstanbul, İ. Tekeli (der.) *Development of İstanbul Metropolitan Area and Low Cost Housing* içinde, 98-127, İstanbul, Sosyal Bilimler Derneği

Şenyapılı, T. (2000) *Enformel sektör: Devingenlikten durağanlığa/gecekondulaşmadan apartmanlaşmaya, yoksulluk, bölgesel gelişme ve kırsal yoksulluk, kent yoksulluğu*, TESEV, İstanbul, 161-181

Türkiye Giyim Sanayicileri Derneği (2001) yılı Türkiye Hazır Giyim ve Tekstil Sanayi Değerlendirme Raporu, Ocak 2002

Türkün-Erendil, A. (2000) Mit ve gerçeklik olarak Denizli-Üretim ve işgücünün değişen yapısı: Eleştirel kuram açısından bir değerlendirme, *Toplum ve Bilim*, 86, 91-117.

White, J. B. (1994) *Money Makes Us Relatives: Women's Labor in Urban Turkey*, Austin, University of Texas Press

Yeldan, E. (2001) *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, İstanbul, İletişim Yayınları

Yentürk, N. (1997) *Türk İmalat Sanayinde Ücretler, İstihdam ve Birikim*, Friedrich Ebert Stiftung, İstanbul

enformel sektörde istihdamın ve işgücünün özellikleri

1950 ve 60'lı yıllar kalkınma çabaları açısından iyimserlik yılları olup yeni bağımsızlaşan ülkelerin savaş ertesinin Avrupa ülkeleri ve Japonya gibi ekonomilerini başarıyla kurabilecekleri düşünülmüştür. "Uygun" makro-ekonomik politikalar, destekleyici kurumlar, kalkınma yardımlarıyla kişi başına milli gelir artışının zaman içinde sağlanabileceğine inanılmış ancak çeşitli ülkelerde yatırım ve üretkenlik artışı konusundaki iyimser tahminler tutmamış, yaratılan "modern" işlerin sayısı bu tip işlere olan talebin gerisinde kalmıştır. "Modern" sektörün dışında kalan ve zaman içinde ortadan kalkacağı varsayılan geleneksel istihdamın azalmak bir yana arttığı ve işsizliğe çözüm oluşturduğu sonunda kabul edilmiştir (Bangasser, 2000).

enformel sektörün ortaya çıkışı:

Enformel sektör kavramı iktisadi kalkınma teorisine 1972'de ILO'nun Kenya raporuyla girmiş, kırdan kente göç edenlerin, formal sektörün kısıtlı iş yaratma kapasitesinden ötürü bu sektörde iş bulamadığı koşullarda, yaşamlarını sürdürmek için yürüttüğü ekonomik faaliyetleri tanımlamak için kullanılmıştır. Başlangıçta geçici olduğu düşünülen enformel sektör işleri formal sektöre geçmede bir basamak olarak değerlendirilirken, zamanla sektörün kalıcı bir yapıda olduğu genel kabul görmüştür (Charmes, 1990). Kalıcılığın kabulüyle birlikte enformel sektöre ilişkin olarak gelişmekte olan ülkelerde yapılan çok sayıda araştırma, işgücünün ne kadarının bu sektörde istihdam edildiğini, hangi alanlarda mal ve hizmet üretimi olduğunu, sektörün GSMH'ya katkısının boyutlarını açığa çıkarmayı hedeflemiştir. Heterojen bir yapı gösteren enformel sektör işletmelerini tanımlamak için iki temel kriter yaygın kabul görmüştür: küçük ölçeklilik ve işletmenin ne ölçüde resmi düzenlemelerden ve vergilerden kaçındığı. Küçük ölçeklilik araştırmanın amacına göre kimi zaman 5'den kimi zaman 10'dan az işçi çalıştırma anlamına gelebilmektedir. Düzenlemelerden kaçınma temel kriter olarak alındığında, düzenlemelere uymayan orta ve büyük boy işletmeler de en-

formel sektör kapsamında değerlendirilmektedir. Genelde araştırmaların amacı, geniş kitlelere istihdam olanağı sunan enformel sektörün nasıl desteklenebileceği, kredi, eğitim, yeni teknoloji ve teknik yardımla üretkenliğin, çıktı miktarı ve gelirin nasıl artırabileceği konularını aydınlatmak olmaktadır.

Günümüzde sektör kavramının bütünü dışında ayrı olma gibi bir anlam taşımasından ötürü giderek daha az kullanılması ve yerine formal ve enformel sektörün birbirini tamamlayıcı özelliklerinden ötürü enformel ekonomi, enformel faaliyetler gibi kavramların tercih edilmesi (Bangasser, 2000) söz konusu olsa bile bu metinde yerleşmişliğinden ötürü enformel sektör kavramı tercih edilecektir. Yapılan araştırmalar ortaya koymuştur ki, enformel sektör, tarımsal özellikleri ağır basan ve kişi başına milli geliri düşük ülkelerde daha önemli olup, sektörün payının 1980'li yıllarda kentsel tarım dışı istihdamın yüzde 20 ile yüzde 60'ı arasında olduğu hesaplanmaktadır. Bu geniş oran farkı, bir ülkenin gelişme düzeyinin düşüklüğüyle enformel sektörün büyüklüğü arasındaki ilişkiye işaret etmektedir (Charmes, 1990).

Enformel sektördeki istihdamın iç dağılımına bakıldığında, ücretli çalışmanın payının kendi hesabına ve ücretsiz aile işçisi olarak çalışma yanında sınırlı olduğu görülmektedir. Ücretli çalışma esas itibarıyla kendi hesabına çalışmaya dönüşen geçici bir durum olup, kendi hesabına para kazanma olanağının bulunması, formal sektörde şansı olmayacak kırsal kesim insanının kente göç kararı vermesinde etkili olmaktadır. Enformel sektördeki işletme sahiplerinin ortalama gelirlerinin formal sektördeki asgari ücretten ve hatta ortalama ücretten daha yüksek olması ve yapılan işin görece bağımsızlığı sektörü cazip kılmaktadır. Buna karşılık ücretlilerin eline geçen, genelde asgari ücretin altındadır. Enformel istihdamla yoksulluk arasındaki ilişki, çalışanlar statülerine ve endüstri veya ticaret sektörüne göre sınıflandırıldığında ortaya çıkmaktadır: işveren kendi hesabına çalışana, ücretli çalışana ve ev işçisine doğru gittikçe gelir azalmaktadır. Enformel sektörün kendi içinde bir ayrış-

Gülşay
Toksöz*

Şerife
Türcan Özşuca*

Başlangıçta geçici olduğu düşünülen enformel sektör işleri formal sektöre geçmede bir basamak olarak değerlendirilirken, zamanla sektörün kalıcı bir yapıda olduğu genel kabul görmüştür

* Ankara Üniversitesi, SBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Öğretim Üyeleri

ma yaşanmakta, kadınlar ve çocuklar ücretsiz aile işçisi veya düşük ücretli konumlarıyla, enformel sektörün en yoksullarını oluştururken, işletme sahipleri esas itibarıyla erkekler olmaktadır. Düşük ücretli ev işçilerinin büyüme hızı da kadınlardır. (Charmes, 1990; Lubell, 1991; Lund/Srinivas, 2000).

enformel sektörün özellikleri ve bu sektörde istihdam:

Enformel sektöre ilişkin araştırmalarda farklı yaklaşımlar olduğunu ve işletmelerin iki farklı düzlemde ele alındığını belirtmek gerekir. Birinci yaklaşım küçük ölçekli üretim faaliyetlerinin kente sunduğu hizmet ve mal üretimi üzerinde yoğunlaşmakta, bu sektörün yarattığı istihdam ve gelir potansiyeline dikkat çekmektedir (Hugon, 1990). İkinci yaklaşım bu sektörde emeğin konumu ve çalışma koşulları üzerinde yoğunlaşmakta ve dikkatini üretim zincirlerine çevirmektedir. Enformel faaliyetlerin ayırt edici özelliğini, benzer faaliyetlerin yasal ve sosyal bir çerçevede düzenlendiği koşullarda bu sektördeki ekonomik faaliyetlerin toplumun kurumları tarafından düzenlenmemiş olması olarak tanımlayan Castells ve Portes (1989), bu durumun iş sürecini çeşitli yönleri itibarıyla nasıl etkilediğine bakmıştır. Buna göre ilk ele alınması gereken emeğin konumudur; emeğin kayıt dışı olması sosyal yararlılardan yoksun kalması, asgari ücretin altında ücret alması veya toplumun başka türlü izin vermeyeceği koşullarda istihdam edilmesi demektir. İkinci olarak işgücünün istihdam edildiği çalışma koşulları ele alındığında, bunların sağlık koşullarına, halk sağlığına, iş güvenliği düzenlemelerine uymaması, tehlikeli maddeler üreten bir işletmenin nüfusun yoğun yaşadığı bölgelerde kurulması karşılaşılabilecek durumlardır.

1950-60'larda iç göçle büyüyen enformel ekonomik faaliyetler özellikle 1980'ler sonrasında yaygınlaşmaya başlamış ve 20. yüzyılın sonuna geldiğinde gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinde ciddi boyutlara ulaşmıştır. Enformelleşmenin yayılmasının temel nedeni, yeniden yapılanma sürecinde benimsenen ihracata dayalı büyüme modelinin tüm ülkelerde özellikle emek yoğun sanayiler üzerindeki etkisidir. Uluslararası piyasalarda rekabet edebilmek için işgücü maliyetlerini düşürme zorunluluğu bir çok imalatçı firmanın enformel sektöre geçmesine yol açmıştır. Buradaki işletmelerde çalışan işçilerin düşük ücret düzeyleri ve sağladıkları çikti önemli ihracat sanayi-

leri de dahil olmak üzere bu sanayilerin büyümesini sağlamaktadır.

Enformel sektörde istihdamın ölçülebilmesi için 1993'de yapılan 15. İşgücü İstatistikçileri Uluslararası Konferansı'nda enformel sektör işyerleri aile işletmeleri veya kendi hesabına çalışanlar ve mikro işletmeler (enformel işverenler) olarak tanımlanmıştır. Bu tanım şöyle ayrıntılandırılmıştır: 1) kendi hesabına çalışan, aile üyelerini veya ücretli işçileri geçici olarak istihdam eden, ulusal koşullara bağlı olarak ya tüm kendi hesabına işletmeler ya da bunların içinde herhangi bir şekilde kayıtlı olmayanlar (hiç bir yasal düzenlemeye tabi olmayanlar) 2) a) belirlenmiş bir sayının altında istihdamda bulunan, b) işyerinin ya da çalışanlarının kayıtsız olduğu, enformel işverenlerin işletmeleri. Pratik amaçlarla enformel sektör tarım dışı faaliyetlerle sınırlandırılmaktadır (Charmes, 2000). Enformel sektörde kadın emeğinin görünür kılınması ve örgütlenmesi için çalışan WIEGO bu tanımın ücretli işçiler olarak sadece enformel işletmelerin işçilerini kabul ettiğini ve diğerlerini dışarda bıraktığını belirterek, tanımın genişletilmesinden yanadır. Buna göre enformel sektörde çalışanlar: a) enformel işletmelerin tüm işverenleri b) asgari ücret, güvenli iş ve yarar olmaksızın formel veya enformel firmalardaki tüm ücretli çalışanlardır: enformel firma işçileri, ev işçileri, yevmiyeli işçiler, ev hizmetinde çalışanlar, geçici ve kısmi zamanlı işçiler, kayıtsız işçiler (Chen, Jhabvala, Lund, 2001). Bu genişletilmiş tanımda her türlü kayıtdışı çalıştırılan işçinin enformel sektör kapsamında kabul edildiği görülmektedir. Bu bağlamda evde bir işverene bağımlı olarak kayıtdışı çalıştırılan ev işçileri enformel sektör içinde önemli bir yer tutmakta ve son derece ucuz işgücü sunmaktadır. Evde yapılan işlerin genellikle düzensiz, istikrarsız ve süreksiz işler olması onun kayıt altına alınmasını zorlaştırmaktadır. Ev eksenli çalışma hem bağımlı hem bağımsız çalışanları kapsamakta ancak her iki grubun belirleyici özelliği kayıtdışılık olmaktadır.

İşgücü İstatistikçileri Konferansı'nın tanımına göre yapılan hesaplamalar göstermektedir ki, 1980'den 1990'a tarım dışı enformel sektör istihdamının toplam istihdamdaki payı hızla artmış ve Kuzey Afrika'da yüzde 43, Sahraaltı Afrika'da yüzde 75, Latin Amerika'da yüzde 57 ve Asya'da yüzde 63'e ulaşmıştır. Enformel sektör içinde kadınların yüzdesi Sahraaltı Afrika'da yüzde 52, Latin Amerika'da yüzde 46 ve Asya'da yüzde 40'dır. Enformel

Emeğin
kayıt
dışı
olması
sosyal
yararlardan
yoksun
kalması,
asgari
ücretin
altında
ücret
alması
veya
toplumun
başka
türlü izin
vermeyeceği
koşullarda
istihdam
edilmesi
demektir

sektördeki kadın oranının Asya'da daha düşük görünmesinin nedeni ise kadınların Hindistan'daki katılımının kültürel ve yönetsel sorunlara bağlı olarak, olduğundan düşük hesaplanmasıdır. Enformel sektör istihdamında esas ağırlık ticaret ve hizmet sektörlerindedir, sanayinin payı bölgeler itibarıyla 1/4 ile 1/3 arasında değişmektedir. Kadınlar erkeklere kıyasla daha çok ticaret ve hizmet faaliyetinde olup, imalat sanayiindeki payları sınırlıdır; kadınlar Afrika ve Latin Amerika'da enformel sektördeki ticaret istihdamının yarısından fazlasını, Asya'da yarıya yakını oluşturmaktadır. Ancak kadınların ticari faaliyet olarak tasnif edilen bir çok faaliyeti aslında imalat faaliyetleridir. Evde ev işleriyle meşgul olan çok sayıda kadın, bu türden işleri piyasa için yaparak yani daha önceki kendi hane tüketimleri için yaptıkları ürün ve hizmetleri sokakta veya evden satmak için üreterek işgücüne katılmışlardır (Charmes, 2000). Bu tarz bağımsız, kendi hesabına çalışmanın yanı sıra ev işçisi olarak bağımlı çalışma da yaygınlaşmaktadır.

ev eksenli çalışan kadınlar:

Ev eksenli çalışma asıl olarak kadın emeğine dayanmaktadır (Allen, 1983; Carr, Chen ve Tate, 2000; Beneria, 2001). Esasen 1980'li ve 1990'lı yıllar boyunca dünyanın her yerinde kadınların işgücü piyasasına katılımı artmıştır. Bu gelişim literatürde işgücünün feminizasyonu olarak adlandırılmakta ancak bu sürecin, işgücü piyasasının esnekleşmesi doğrultusunda, kadınların düşük ücretli, güvencesiz ve düzensiz işlerde, kötü çalışma koşullarına sahip olan ev eksenli çalışmayı da kapsayacak şekilde enformel sektör faaliyetlerindeki artış sonucu gerçekleştiği belirtilmektedir (Standing, 1999).

çeşitli ülkelerde ev eksenli çalışmalar

	Ev eksenli çalışan kişi sayısı	Tarımdışı işgücü içinde ev eksenli çalışan kadınların oranı (%)	Ev eksenli çalışanlar içinde kadınların oranı (%)
Benin (1992)	595 544	65,8	74,1
Brezilya (1991)	2 141 972	5,0	57,1
Brezilya (1995)	2 700 000	5,2	78,5
Şili (1997)	79 740	1,8	82,3
Kenya (1999)	777 100	15,0	34,9
Peru (1993)	128 700	5,2	35,3
Filipinler (1993-95)	2 025 017	13,7	78,8
Tayland (1999)	311 790	2,0	80,0
Tunus (1994)	88 267	4,8	71,3

Kaynak : Charmes Jacques, (2001), s. 16.

Tabloda yer alan ülkelerin büyük kısmında ev eksenli çalışanların çoğunluğu kadınlardan oluşmaktadır. Ev eksenli çalışma içinde kadınların ev işçisi olarak yoğun biçimde istihdamının temel nedeni, küresel üretim zincirinin, özellikle ihracata dayalı emek yoğun sektörlerde işgücü maliyetlerini en aza indirmek amacıyla desentralize edilmesidir (Carr, Chen, Tate, 2000). Kadın emeğinin ucuz emek niteliğinde oluşu bu gelişimin temel güdüleyicisi konumundadır. Yapılan çeşitli araştırmalar, enformel sektörde ev eksenli çalışan kadınların ücretlerinin, benzer işleri yapan erkeklere göre düşük olduğunu, daha uzun çalıştıklarını ve toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü çerçevesinde hem üretim hem yeniden üretim faaliyetlerinden kaynaklı sorumlulukların yıpratıcı etkisi altında bulduklarını ortaya koymaktadır (Beneria, 2001).

Ev eksenli çalışmanın kendileri açısından birçok olumsuzluk içermesine rağmen, kadınlar tarafından yoğun bir biçimde tercih edilmesini açıklamak için öne sürülen temel görüş, bu tür işlerde kadınların hem üretim hem yeniden üretim faaliyetlerinden kaynaklanan sorumluluklarını eşanlı olarak gerçekleştirebilmeleridir. Sosyo-kültürel değerler çerçevesinde bu iddia kabul görmekle beraber, yeniden üretim faaliyetleri kapsamında özellikle bağımlı çocuk sayısının, kadınların bu çalışma biçimini bu denli yoğun olarak seçmelerinin tek açıklayıcısı olmadığı belirtilmektedir (Allen, 1983). Kadın emeğinin ucuz emek olarak kabul edilmesi, işverenler tarafından istenilirliğini arttırmakta, bunun yanı sıra ekonomik zorluklar ve yoksulluk karşısında kadınların hane halkı gelirlerine katkıda bulunmak amacıyla bu tür işleri bir yaşam stratejisi olarak benimsemesi, kadınların formel işgücü piyasala-

Ev eksenli
çalışma
içinde
kadınların
ev işçisi
olarak
yoğun
biçimde
istihdamının
temel
nedeni,
küresel
üretim
zincirinin,
özellikle
ihracata
dayalı
emek
yoğun
sektörlerde
işgücü
maliyetlerini
en aza
indirmek
amacıyla
desentralize
edilmesidir

rının aradığı niteliklere sahip olmaması ve kadınlara karşı uygulanan ayrımcılık, çalışmak zorunda olan kadınların, enformel sektör kapsamında ev ekstenli işleri bir anlamda zorunlu olarak seçtiğini ortaya koymaktadır.

türkiye'de işgücü piyasası ve enformel sektör:

Türkiye'de işgücü piyasası tabakalı bir yapı arz etmektedir ve istihdamın en büyük kesimini kapsayan tarım sektörünün yanında kentlerde özel ve kamu kesiminin büyük işletmelerinde çalışanları kapsayan formal sektör ve küçük işletmelerin kayıt dışı işgücünü kapsayan enformel sektör bulunmaktadır. İşgücünün sadece yüzde 45'i ücretli ve yevmiyeli statüsünde çalışmakta, ücretle çalışanların çok önemli bir kısmı da 10'dan az işçinin çalıştığı çok küçük işletmelerde yoğunlaşmaktadır. Gerek ücretlilerin işgücü içindeki payının sınırlılığı, gerek çalışanların büyük kısmının yasal ve kurumsal düzenlemelerin büyük ölçüde dışında kalan küçük işletmelerde istihdam edilmesi Türkiye'de işgücü piyasalarının esnek yapısına işaret etmektedir (Şenses, 1995). DİE'nin 1997 genel sanayi ve işyeri sayım sonuçlarına göre küçük ve orta boy işletmeler imalat sanayiindeki toplam işyerlerinin yüzde 99,2'sini ve istihdamın yüzde 55,9'unu oluşturmaktadır. Çok küçük (mikro) işletmeler yüzde 32,4'le en büyük paya sahip olup, buralarda 546 bin 452 kişi istihdam edilmektedir (ÖİK, 2000:85). Ayrıca kentlerde kendi hesabına çalışanların sayısı 1999'da 1 milyar 592 bin olup (DİE, 1999), bu yapı ülkemizde enformel sektör kapsamında değerlendirilebilecek işyerlerinin yaygınlığını göstermektedir. Ancak çok küçük işletmelerde istihdamın cinsiyet temelinde dağılımına ilişkin istatistikler bulunmamaktadır.

DİE verilerini esas alarak 1-9 kişi çalıştıran çok küçük işyerleri genel olarak kurumsallaşmamış yapıları, kurallara uygun işleyişten uzaklıkları temelinde enformel sektör içinde değerlendirilebilir. Kuşkusuz burada bir başka sorun sayıca daha çok işçi istihdam eden ancak İş Kanunu, Sosyal Güvenlik Kanunu ve işgücünü ilgilendiren diğer yasal düzenlemelere uymayan, işgücünü sosyal koruma kapsamı dışında çalıştıran işyerlerinin nasıl tanımlanacağıdır. Bu işletmelerin enformel istihdam ilişkileri içinde olduğunu söylenebilir.

Squire ve Suthiwat-Narueput (1997), enformel istihdamın büyüklüğünü belirleyen dört faktörden söz etmektedir. Bunlar: işyerinin bü-

yüklüğü, kayıtlı sektör işgücü maliyetinin kayıt dışı sektör işgücü maliyetine oranı, işyerinin devletin kurumları tarafından denetlenme olasılığı ve son olarak uygulanacak cezanın büyüklüğüdür. Türkiye'de işgücü piyasası ile ilgili yasalar, büyük ve küçük işletmeler yönünden önemli bir fark yaratmamakla birlikte, bu işletmeleri kayıt dışına yönelten temel unsurlar, işgücü maliyeti ile net ücret arasındaki farkın büyük olması ve ayrıca işyerlerinin yeterince denetlenmemesidir. TİSK verilerine göre, 1998 yılında işgücü maliyetinin yüzde 59'u net ücret olarak işçinin eline geçmektedir. 2001 yılında asgari ücretin üzerindeki vergi ve sosyal güvenlik yükü yüzde 41,4'ü bulmaktadır (Korkmaz, 2001). İşgücü maliyeti ile çalışanın eline geçen net ücret arasındaki fark açıldıkça, işveren ve işçi yönünden kayıtdışına çıkma avantajlı bir hale gelmektedir. Net ve brüt ücret arasındaki farkın işçi ve işveren arasında pay edildiğinden söz edilmektedir (ÖİK, 2001:54). Burada gelir düzeyinin düşüklüğü prim ödemeden kaçınmadaki başlıca nedendir.

Denetim etkinliğinin zayıf olması, bu gelişmeyi daha da kolaylaştırmaktadır. Sonuç olarak ülkemizde varolan yasal ve kurumsal durum, özellikle küçük işletmelerin kayıtdışına geçme potansiyellerini güçlendirmektedir. Artan nüfus için yeni iş imkanlarının yeterince yaratılamaması, ayrıca ekonomik krizle birlikte daha da artan işsizlik baskısı, enformel sektörde istihdam arayışlarını artırmaktadır. Formal sektörde düşük ücretle çalışanlar da gelirlerini artırmak için enformel sektörde ikinci bir iş bulma çabasına girmektedir.

Küçük üreticiliğin çok yaygın olduğu bu geleneksel yapının yanı sıra Türkiye'de 1980 sonrası izlenen iktisat politikaları da enformel işgücü kullanımını yaygınlaştırmıştır. İhracata dayalı büyüme modeli içinde uluslararası piyasalara yönelik üretim yapan firmalar rekabet sürecinde fiyatları düşürebilmek için emek maliyetini düşürmeye yönelmişler ve ücret esnekliği esas itibarıyla fason ilişkiler üzerinden sağlanmıştır. Kayıtdışına çıkması kolay olmayan büyük işletmeler çözüm yolunu üretim sürecini parçalara bölerek küçük ve orta boy işletmelere fason üretim yaptırmada bulmaktadır. Bu tür işletmelerin enformel sektörde yer almaları veya enformel istihdamda bulunmaları ölçüsünde büyük işletmeler ucuz işgücü maliyetlerinden yararlanmaktadır. Özellikle küçük sanayi sitelerinde bulunan çok küçük ve küçük işletmeler daha büyük işletmelerden iş kapabilmek için fiyat rekabetine girismekte ve işgücü

İşgücü maliyeti ile çalışanın eline geçen net ücret arasındaki fark açıldıkça, işveren ve işçi yönünden kayıtdışına çıkma avantajlı bir hale gelmektedir

2002 - 2003 SEZONU BLES TUR PROGRAMLARI

"İSTANBUL'DA ATATÜRK GÜNÜ"
"CUMALIKIZIK, BURSA, İZNIK TURU"
"ŞEKER BAYRAMI'NDA SURIYE - ÜRDÜN TURU"
"GALATA MEVLEVİHANESİ'NDE ŞEB-İ ARUS TÖRENİ"
"YILBAŞINDA YUNANİSTAN TURU"
"TARİHİ BAKIRKÖY TURU"
"TARİHİ ÜSKÜDAR TURU"
"KURBAN BAYRAMI'NDA MISIR TURU"
"HALIÇ TURU"
"GALATA TURU"
"PERA TURU"

"Daha detaylı bilgi için lütfen ofislerimizi arayınız"

Bora Turizm, Harbiye
Liaison Turizm, Osmanbey
Ekstra Turizm, Beşiktaş
Sempatur, Taksim

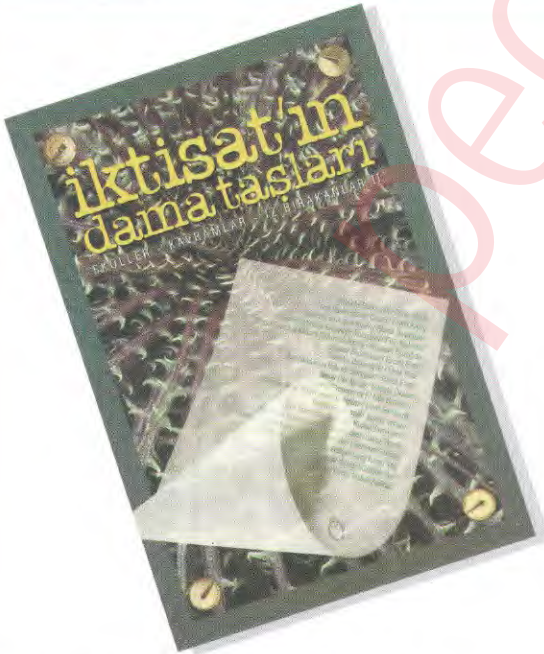
10 Kasım 2002, Pazar
16 - 17 Kasım 2002

17 Aralık 2002, Salı

12 Ocak 2003, Pazar
26 Ocak 2003, Pazar

02 Mart 2003, Pazar
16 Mart 2003, Pazar
30 Mart 2003, Pazar

Tel.: 0.212 246 10 73-74
Tel.: 0.212 296 98 99
Tel.: 0.212 227 89 70
Tel.: 0.212 250 43 62-35 23

"İktisat'ın dama taşları II"

2001 - 2002

ÇIKTI!

İktisat öğrencilerinin ve iktisatla ilgilenenlerin
kütüphanesinde bulunması gereken bir kaynak kitap.

İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti'nde bulabilirsiniz.

Mayıs ve Haziran sayıları
ş i m d i gazete bayilerinde

İktisat, İşletme ve Finans
a r t ı k gazete bayilerinde

Kemal Derviş, Merih Celasun, Kenan Bulutoğlu, Korkut Boratav, Baran Tuncer, Oktar Türel, Süreyya serdengeçti, Yakup Kepenek, Ekrem Uygur, Erinç Yeldan, Nazım Kadri İkinci, Taner Berksoy

Roberto Frenkel'in kaleminden Arjantin Krizinin öyküsü

www.isletmefinans.com
e-posta:isletme-finans@kolaymail.com
Tel:0312 441 52 19 -441 52 21

maliyetlerinin düşürülmesi işgücünün sigortasız istihdamı üzerinden gerçekleştirilmektedir. Türkiye'de esnek üretim tartışmaları bağlamında küçük ve orta boy işletmelerin durumuna yakından bakan ve fason üretim ilişkilerini sosyolojik boyutları itibarıyla açığa çıkarmayı amaçlayan kimi alan araştırmaları bu türden işletmelerde sigortasız ve asgari ücretin altında ücretle çalıştırılan işgücünün varlığına dikkat çekmektedir (Suğur 1994, Eraydın 1998, Türkün-Erendil 2000, Güler-Müftüoğlu 2000). Sosyal güvenlik kapsamı dışında çalışanları enformel sektör istihdamı içinde değerlendiren ve çalışma koşullarına, sosyal güvenlikten yoksunluğun çalışan ve ailesi açısından anlamına, ücret düzeyi üzerindeki etkisine bakan araştırmalar da vardır (Özar 1994, Lordoğlu/Özar 1998, Şişman 1999). Ancak bu konudaki çalışanlara işletme üzerinden ulaşmanın güçlüğünden ötürü ve sabit işyeri olmayanları da dahil edebilmek açısından saha çalışması hane üzerinden yapılmaktadır.

İmalat sanayiinde kadın işgücü esas olarak konfeksiyon işkolundaki küçük işletmelerde veya eve iş verme temelinde evlerinde güvencesiz biçimde istihdam edilmektedir (Eraydın/ Erendil 1999). Evde kadınlar tarafından yapılan parçabaşı işleri enformel sektöre özgü bir çalışma tarzı olarak değerlendiren araştırmalar ise dışarda ücretli çalışma imkanı olmayan evli ve çocuklu kadınlar tarafından tercih edilen bu tip bir ekonomik faaliyetin düşük gelir getirdiğini ve genelde kadınlarca çalışma olarak görülmediğini ortaya koymaktadır (Lordoğlu 1990, Çınar 1994, White 1999).

DİE'nin 15. İşgücü İstatistikçileri Uluslararası Konferansı'nda geliştirilen tanıma dayananarak 2000 yılında ilk kez yaptığı "Kentsel Yerler Küçük ve Şirketleşmemiş İşyerleri Anketi"nin geçici sonuçlarına göre kentsel yerlerde bir milyon 340 bin kişi enformel sektörde çalışmakta olup yüzde 89'u erkek, yüzde 11'i kadındır. Enformel sektör istihdamının kentsel yerlerde toplam tarım dışı istihdam içindeki payı yüzde 12,5'dir (DİE, 2001). Dünyanın çeşitli bölgelerinde enformel istihdamın tarım dışı istihdam içindeki payı yüzde 43 - yüzde 75 arasında hesaplanırken, Türkiye'de yüzde 12,5 olarak düşük düzeyde bulunması şaşırtıcıdır. Anket esas olarak şirketleşmemiş işyerlerinin sahipleri ile onların hane halklarındaki bağımsız çalışan fertleri kapsamaktadır. Bu işyerlerinde ücretli işçi veya ücretsiz aile işçisi olarak çalışanlar hakkındaki bilgi işverenlerin beyanlarına dayandığı için gerçekte olduğun-

dan daha düşük çıktığını düşünebiliriz. Yine bu anket sonuçlarına göre enformel sektörde çalışan kadın sayısı sadece 145 bindir. Anket evde ev işçisi olarak çalışanları açığa çıkartacak biçimde tasarlanmamıştır. Bu konudaki bilginin Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları'ndan elde edileceği düşünülebilir. Nitekim anketlerde Nisan 1999'da kentlerde evde çalışan toplam 191 bin kişinin 162 bin'i (yüzde 84,8) kadındır. Ancak bu çalışmanın içinde ağır basan kendi hesabına çalışma olup, ücretli ve yevmiyeli çalışan kadın sayısı 47 bin de kalmaktadır (yüzde 29) (DİE, 1999). Bu sayılar da gerek ev ekstenli çalışan toplam kadın sayısı gerek bunun içinde ev işçisi olarak çalışan kadın sayısı itibarıyla çok düşük görünmektedir. Kadınların çoğu zaman kendilerinin de iş olarak görmedikleri bir faaliyeti anketörlere beyan etmemelerinin düşüklüğün nedenlerinden biri olduğu söylenebilir. Diğer nedenlerin neler olduğunu bulmak ve ev ekstenli çalışmanın gerçek boyutları hakkında bilgi edinmek için bu tarz çalışmayı açığa çıkaracak daha kapsamlı araştırmalara gerek olduğu açıktır.

WIEGO'nun enformel sektördeki işçi tanımının genişletilmesi ve tüm kayıtdışı çalıştırılan işçilerin buna dahil edilmesi görüşü temelinde yapılacak bir hesaplama göre 2001'de kentlerde tarım dışı faaliyetlerde çalışan 10 milyon 169 bin kişinin 2 milyon 914 bini herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna bağlı değildir. Buna göre kentsel istihdamın yüzde 28,7'si enformel sektördedir (DİE, 2002). Hesaplama temel alınan kriterler çerçevesinde enformel istihdamın boyutlarının farklılık gösterdiği görülmektedir.

enformel sektör ve sosyal koruma:

Enformel sektörde sosyal güvenlik kapsamı dışında çalışmak zorunda olanların yoksulluktan en fazla etkilenen grupların başında gelmesi bizi enformel sektör ve sosyal koruma tartışmalarına getirmektedir. Türkiye'de enformel çalışmanın yaygınlığı bir taraftan bu grupların yoksulluğunu derinleştirirken, diğer taraftan sosyal güvenlik sisteminin ana sorun kaynağını oluşturmaktadır. İşgücü piyasasındaki bu yapısal sorun ortalama ücretleri aşağı itmenin yanı sıra, formel istihdamın sürekliliğini de engellemektedir. Sosyal güvenlik sistemlerinin gelir kaynaklarını olumsuz etkileyen bu gelişme, sistemin harcamaları üzerinde artış yönünde baskı yaratmaktadır.

İmalat
sanayiinde
kadın
işgücü
esas olarak
konfeksiyon
işkolundaki
küçük
işletmelerde
veya eve
iş verme
temelinde
evlerinde
güvencesiz
biçimde
istihdam
edilmektedir

2002 yılı itibarıyla 18,5 milyon çalışan nüfusa karşılık 9,6 milyonun aktif sigortalı olması, çalışanların yarıya yakınının kayıtdışı bulunması, sigorta sisteminin krizden çıkamayacağına işaret etmektedir (DİE, 2002). Bu sistemin krize girmesinde, işgücünün çarpık, enformel yapısı birincil bir rol üstlenmektedir. İşgücü piyasasında enformel çalışanları sosyal güvenlik sistemine girmeye teşvik edici düzenlemeler önem kazanmaktadır. Diğer taraftan sosyal güvenlik, yoksullukla mücadeleyi de içerecek bir şekilde sosyal koruma olarak genişletilmek durumundadır. Sosyal koruma kavramı sadece sosyal güvenlik alanında sunulan hizmet ve transferleri değil aynı zamanda yoksulların ve güvencesiz koşullarda çalışanların bizzat kendilerinin ve örgütlerinin sürece müdahil olmasını öngörmektedir.

Çeşitli ülkelerde mevcut sosyal sigorta sistemleri enformel sektörü kapsamadığı için hükümetler veya topluluk temelli örgütler yeni örgütlenme ve destek mekanizmaları geliştirmişlerdir. Özellikle çok küçük işletmelerin finansman sorununu çözmeye yönelik mikro finans/kredi uygulamaları sosyal koruma önlemlerini de bünyesinde barındırmaktadır. Topluluk temelli örgütler hem üyelerine dayanmakta, hem devletin sunduğu formal sosyal koruma sistemleriyle hem de piyasada faaliyet gösteren kar amaçlı sigorta şirketleriyle işbirliği yapmaktadır. Burada tercihin ağırlıkla hangisinden yana olacağı o ülkenin sosyo-ekonomik geleneklerine ve tarafların tutumlarına bağlıdır (Lund/Srinivas, 2000). Sosyal koruma uygulamalarında hedef kitlenin daha çok kendi hesabına çalışanlar olduğu ve bu kitle içinde kadınların önemli yer tuttuğu görülmektedir. Özellikle ev eksenli çalışan kadınlara

yönelik örgütlenmeler başarılı sosyal koruma modelleri sergilemektedir (Bkz. bu sayıda Şenay Gökbayrak'ın yazısı).

sonuç:

Enformelliğin önemli bir parçasını oluşturan ve geniş kapsamlı istihdam yaratan çok küçük işletmelerin kayıtlı sektöre geçişini özendirilmede, hem çalışanların temsilcisi olan örgütlenmelerin aktif müdahalesi hem devletin düzenleyici ve denetleyici rolünü artırması gereklidir. Net ücret ile işgücü maliyeti arasındaki farkı daraltacak düzenlemeler, kayıtdışı istihdamı zayıflatabilecektir. Küçük işletmelere yönelik finansman, işletme yönetimi, eğitim, teknoloji kullanımı, standardizasyon ve pazarlama konularında destek programları oluşturulmalıdır. Bu desteklerden yararlanabilmenin kayıtlı olmayı gerektirmesi, küçük işletmeleri kayıt içine girmeye yönlendirebilecektir. Çalışanlara yönelik koruyucu mevzuatın geliştirilmesi ve uygulanmasını teşvik edici düzenlemeler, hem insan onuruna yakışır koşullarda çalışmaya dair temel insan hakkını gerçekleştirmenin hem işgücü verimliliğini artırmanın asli unsurlarıdır. Bu noktada kadınları ücretsiz aile işçisi veya evde parça başı ücretli çalışan konumundan kurtaracak ve ondaki girişimcilik potansiyelini açığa çıkaracak özel destek uygulamaları büyük önem taşımaktadır.

Türkiye'nin gerçekleştirmesi gereken, üretime yönelik yatırımları artırmak, yoksullukla mücadele etmek, gelir dağılımındaki eşitsizliği azaltmak ve işgücünün verimliliğini artırmak üzere işgücünü sosyal koruma kapsamına almak, bu korumanın insanların ihtiyaçlarına göre şekillenmesine özen göstermektir.

kaynakça:

- Allen, S., (1983), "Production and reproduction : The Lives of women homeworkers", *Sociological Review*, Vol:31, Issue:4, p:649-665.
- Bangasser Paul E. (2000) *The ILO and the informal sector: an institutional history*, Employment Paper 2000/9, Geneva.
- Beneria, Lourdes (2001), "Changing employment patterns and the informalization of jobs: General trends and gender dimension", International Labour Office, Geneva.
- Carr, M., Chen, M. A., Tate, J. (2000), "Globalization and Home-based Workers", *Feminist Economics*, 6(3), p:123-142.

Çeşitli
ülkelerde
mevcut
sosyal
sigorta
sistemleri
enformel
sektörü
kapsamadığı
için
hükümetler
veya topluluk
temelli
örgütler
yeni
örgütlenme ve
destek
mekanizmaları
geliştirmişlerdir

- Charnes Jacques (1990) "A Critical Review of Concepts, Definitions and Studies in the Informal Sector", Turnham/Salome/Schwarz (der.) *The Informal Sector Revisited*, OECD, Paris.

- Charnes Jacques (2000) "Size, Trends and Productivity of Women's Work in the Informal Sector and in Old and New Forms of Informal Employment. An Outlook of Recent Empirical Evidence", Paper for IAFFE Conference, İstanbul.

- Chen, M.A., Jhabvala, R., Lund, F. (2001) *Supporting Informal Economy*, Paper for ILO Task Force.

- Çınar Mine (1994) "Unskilled Urban Migrant Women and Disguised Employment: Home Wor-

king Women in İstanbul", *World Development*, Vol. 22, No.3.

-Devlet Planlama Teşkilatı (2000) *Sanayi Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara.

- Devlet Planlama Teşkilatı (2001) *Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele, Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara.

- DİE (1999) Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları, Nisan, Ekim 1999, Ankara.

- DİE (2001) 2000 Kentsel Yerler Küçük ve Şirketleşmemiş İşyerleri (İnformel Sektör) Anketi *Haber Bülteni*, 31/10/2001, Ankara.

- DİE (2002) <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/ISGUCU/27050213.gif>

-Eraydın Ayda (1998) "Türkiye'de Üretim Yapısının Dönüşümü ve Esnek Üretim Örgütlenmesi ile Yeni İstihdam Biçimlerinin Ortaya Çıkışı", Rona, Z. (der.) *Bilanço 1923-1998*, TÜBA, TSBD, Tarih Vakfı, İstanbul.

- Eraydın A./Erendil A. (1999) *Yeni Üretim Biçimleri ve Kadın Emeği*, KSSGM, Ankara.

- Hugon P. (1990) "The Informal Sector Revisited (In Africa)", Turnham/ Salome/ Schwarz (der.) *The Informal Sector Revisited*, OECD, Paris.

- Koray Meryem (1995) "Esneklik Ya da "Emek Piyasasının" Küreselleşmesi", *Petrol-İş '95-'96*, İstanbul.

- Korkmaz, Esfender (2001), "Kayıtdışı İstihdam", *İşveren*, cilt.39, sayı.5

- Köse A./Öncü, A. (1998) "Dünya ve Türkiye Ekonomisinde Anadolu İmalat Sanayi: Zenginleşmenin mi Yoksa Yoksullaşmanın mı Eşiğindediriz?", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 77, Yaz 1998.

- Lordoğlu Kuvvet (1990) *Eve İş Verme Sistemi İçinde Kadın İşgücü Üzerine Bir Alan Araştırması*, FES, İstanbul.

- Lordoğlu K./Özar Ş. (1998) *Enformel Sektör ve Sosyal Güvenlik: Sorunlar ve Perspektifler*, FES, İstanbul.

- Lubell Harold (1991) *The Informal Sector in the 1980s and 1990s*, OECD, Paris.

- Lund, F./Srinivas, S. (2000) *Learning from Experience: A gendered approach to social protection for workers in the informal economy*, ILO, Turin.

- Müftüoğlu Berna Güler (2000) "İstanbul Gedikpaşa'da Ayakkabı Üretiminin Değişen Yapısı ve Farklılaşan İşgücü", *Toplum ve Bilim*, Sayı:86, Güz 2000, İstanbul.

- OECD (1994), *OECD Employment Outlook*, Paris.

- Özar Şemsa (1994) *Alibeyköy Enformel Kesim Hanehalkı Ön Araştırması, Boğaziçi Üniversitesi, Araştırma Raporu*, İstanbul.

- Pınarcıoğlu Melih (2000) "KOBİ'ler, Kolektif Verimlilik ve Sorunları", *Toplum ve Bilim*, Sayı:86, Güz 2000, İstanbul.

- Portes, A./Castells, M. (1989) "World Underneath: The Origins, Dynamics and Effects of the Informal Economy", Portes, A./Castells, M./Benton, L.A (der.) *The Informal Economy*, The John Hopkins University Press, Londra.

- Squire, L./ Suthiwart-Narueput, S. (1997), "The Impact of Labor Market Regulation", *The World Bank Economic Review*, Vol.11.

- Standing, Guy (1999), "Global feminization through flexible labour: A theme revisited ", *World Development*, Vol:27, No:3, pp:583-602.

- Suğur Nadir (1994) "Türkiye'de Esnek Üretim ve Küçük Sanayi: OSTİM Sanayi Bölgesi Esnek Uzmanlaşmanın Neresinde?", *Toplum ve Bilim*, Sayı:63, Bahar 1994.

- Şenses Fikret (1995) "İşgücü Piyasalarında Esneklik Türkiye İçin Geçerli Bir Kavram mıdır?", *Petrol-İş '95-'96*, İstanbul.

- Şişman Yener (1999) *Ekonomik Faaliyetlerde Enformelleşme ve Türkiye'de Enformel Ekonomik Faaliyetlerde Çalışanlara Yönelik Sosyal Politikalar*, Anadolu Üniv. Yay., Eskişehir.

- TİSK (2000), *1998 Çalışma İstatistikleri ve İşgücü Maliyeti*, Ankara

-Türkün-Erendil Asuman (2000) "Mit ve Gerçeklik Olarak Denizli- Üretim ve İşgücünün Değişen Yapısı:Eleştirel Kuram Açısından Bir Değerlendirme", *Toplum ve Bilim*, Sayı:86, Güz 2000, İstanbul.

- Yeldan Erinc ve Ahmet Haşim Köse (2000) "Türk Sosyal Güvenlik Sisteminin Yapısal Sorunları Üzerine Gözlemler", *Mülkiye*, cilt 23, sayı 217, s.87-96

- White, Jenny (1999) *Para İle Akraba*, İletişim Yayınları, İstanbul

türkiye'de ev eksenli çalışma üzerine yapılmış araştırmalar ve çalışmalar

Türkiye'de ev eksenli çalışmayı içeren iki tür araştırma bulunmaktadır. Her ne kadar bu iki tür çalışma birbirleriyle örtüşen özellikler taşısa da, bunları kabaca iki grupta incelemek yararlı olacaktır. Bunlardan birincisinde, ev eksenli çalışmayı, özellikle 1970'lerden sonra dünya ölçeğinde yaygınlık kazanan esnek üretim ve emek örgütlenmesi ve küreselleşme çerçevesinde inceleleyen çalışmalar yer almaktadır. Bu çalışmalar 'esnek üretim' olarak özetlenen ve ekonomik bunalıma bir çözüm olarak sunulan yeni üretim ve birikim rejimi arayışının ortaya çıkardığı yeni düzenleme mekanizmalarının emek üzerindeki etkilerini incelemekte ve bu bağlamda kadın emeğinin farklı istihdam edilme biçimlerine, dolayısıyla da ev eksenli çalışmaya bir açıklama getirmeye çalışmaktadırlar. İkinci grubu ise ev eksenli çalışmayı, çalışandan ve çalışanın ilişkilerinden yola çıkarak açıklamaya çalışan araştırmalar oluşturmaktadır. Bu alandaki çalışmalar, ev eksenli çalışmanın hangi ekonomik, toplumsal ve ideolojik koşullarda ortaya çıktığını, görünmezliğinin nedenlerini, çalışma koşullarını ve başka ülke deneyimlerinden de yola çıkarak bu alanda örgütlenme ve hak talep etme olanaklarını irdelemektedir. Bütün bu çalışmaların açıklamaya çalıştığı olgular ve araştırma çerçeveleri, ev eksenli çalışmanın değişik boyutlarına ışık tutacak niteliktedir. Dolayısıyla, bir politika üretmek söz konusu olduğunda aslında ne kadar çok değişkeni göz önüne almak gerektiğini vurgulamaları açısından dikkatle incelenmeleri gerekir. Ev eksenli çalışma olgusunu bu çerçevede incelemek, ortaya çıkan sorunlara çözüm bulma ve uygulanabilir gerçekçi politikalar üretme aşamasında kullanılabilecek ipuçlarını da bize sunmaktadır.

Bu çalışmalarda karşılaşılan ortak sorun bilgiye ulaşmadaki zorluktur. Ev eksenli çalışma enformel/kayıtsız alana ait bir çalışma biçimi olduğundan gerçek rakamlara ulaşmak ve bu olguyu gerçek boyutlarıyla ortaya koymak zorlaşmaktadır. DİE'nin yayımladığı rakamlar kayıtsız firma sayılarını, kayıtsız çalı-

şan ve ev eksenli çalışanların gerçekliğini yansıtmaktan uzaktır; dolayısıyla, her iki araştırma biçiminde de sorunlar yaşanmaktadır. Birinci grup çalışmalarda açıklamaların çok kaba olması ve genel eğilimleri yansıtmada düzeyinde kalması tehlikesi yaşanırken, ikinci grup araştırmalarda küçük gruplar üzerine yönelinmesi, olgunun bütünlüğü içinde temsiliyetinin yetersiz kalması durumunu ortaya çıkarmaktadır. Aslında bunlar, bu konuda yapılan araştırmaların sayısının artmasıyla ve araştırma yöntemlerinin araştırma çerçevesine ve incelenen konuya uygun olarak geliştirilmesiyle aşılacak sorunlar olarak da görülmelidir. Ancak her iki grup araştırma için de baz olarak kullanılabilecek bir yaygınlık araştırmasının yapılması; bu araştırmanın güvenilir bir bilgi ortamı yaratması için yöntemlerinin ve soru biçimlerinin yeniden tasarlanması ve sistematik olarak uygulanması ciddi bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır; bu durumda karşılaştırmalı araştırmalar da olanaklı hale gelebilecektir.

Yazının bundan sonraki bölümlerinde ilk önce Türkiye'de ev eksenli çalışma ile doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilenen araştırmalarda ele alınan konular ayrıştırılacak, daha sonra da bu konuların kimler tarafından ve ne şekilde ele alındığı incelenecektir. Bu yazı kesinlikle eksiklikler içerecektir ve bu alanda yapılan çalışmaların tümünü kapsayıcı nitelikte değildir. Bu nedenle yazının sonunda, hem Türkiye'de, hem dünyada yapılmış, ev eksenli çalışmayla ilgili görülen yayımlanmış veya yayımlanmamış araştırmalar, bundan sonra yapılacak araştırmalara da kaynakça oluşturması açısından olabildiğince kapsayıcı olarak verilmektedir ve geliştirilmeye açıktır.

türkiye'de ev eksenli çalışma konusunda yapılan araştırmalarda ele alınan konular ve yaklaşımlar

Yukarıda söz edilen iki tür çalışmayı, ev eksenli çalışmanın çeşitli boyutlarını açıklama biçimlerine göre ayrıştırdığımızda ele aldıkları konuları şu şekilde sıralayabiliriz:

**Asuman
Türkün - Erendil***

**Ev eksenli
çalışma
enformel/
kayıtsız
alana
ait bir
çalışma
biçimi
olduğundan
bu olguyu
gerçek
boyutlarıyla
ortaya
koymak
zorlaşmaktadır.**

* Yrd. Doç. Dr.,
Bilkent Üni.
Peyzaj Mimarisi ve
Kentsel Tasarım
Bölümü

• Ev eksenli çalışmanın ortaya çıkış nedenleri (Daha çok birinci grupta yer alan çalışmalar).

• Ev eksenli çalışanların görünmezliğinin nedenleri (İki grupta da ele alınmaktadır).

• Ev eksenli çalışmanın kadınlar açısından taşıdığı olumsuzluklar (İkinci grupta yer alan çalışmalar).

• Ev eksenli çalışmanın kadınlar üzerindeki olumlu etkileri (İkinci grupta yer alan çalışmalar).

• Ev eksenli çalışanların koşullarını iyileştirme önerileri (İkinci grupta yer alan çalışmalar).

1. ev eksenli çalışmanın ortaya çıkış nedenleri

Ev eksenli çalışma sanayi kapitalizmine geçişin ilk aşamalarında yoğun olarak kullanılan bir üretim ve emek örgütlenme biçimi olarak ortaya çıkmış, ancak Fordist/kitlesel üretimin yaygınlık kazanmasıyla giderek önemini yitirmiştir. Ancak 1970'lerde yaşanan kriz ve buna karşı geliştirilen ulusal ve uluslararası stratejiler bu konunun yeniden gündeme gelmesine ve bu konudaki araştırmaların yoğunlaşmasına yol açmıştır. Dolayısıyla, özellikle 1980 sonrası yapılan araştırmalarda ev eksenli çalışma hem Türkiye'de, hem dünyada önemli bir gündem maddesi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmaların bir kısmı bu tür örgütlenme biçimini, kapitalizmin krize karşı geliştirdiği stratejilerin ve küreselleşme sürecinin bir parçası olarak ele alırken, diğerleri bu süreçte farklı ülke ve bölge koşullarında ortaya çıkan değişik biçimleri ortaya çıkarmaya çalışmaktadırlar. Dolayısıyla değişen üretim ve emek örgütlenmesi çerçevesinde yapılan çalışmalar, farklı ülke ya da bölgelerin kendine özgü nitelikleri ve bunun yol açtığı farklı eklenme biçimlerini de araştırma çerçevesine katarak tartışmayı zenginleştirmektedir. Dolayısıyla, Türkiye'de yapılan çalışmaların bu bağlamda incelenmesi önemlidir.

İkinci grup çalışmalarda ise bu olgu daha içeriden incelenmekte ve ev eksenli çalışma daha çok kadınlar tarafından gerçekleştirildiği için de olgunun kadın boyutu öne çıkarılmaktadır. Dolayısıyla ev eksenli çalışma aile, toplum ve yerleşik ideolojiler çerçevesinde incelenmektedir. Bu çalışmaları incelemek, ev eksenli çalışmada, emeğin hangi mekanizmalarla uluslararası üretim ve emek örgütlenmesinin bir parçası haline geldiğini ve bunun sür-

dürülme koşullarının nasıl yaratıldığını kavramak açısından önemlidir. Yazının bu bölümünde ev eksenli çalışmanın ortaya çıkış ve sürdürülme nedenleri her iki grup açısından da incelenecektir.

Birinci grupta yer alan çalışmalarda öne çıkarılan olgu, 1970'lerde Fordist üretimde yaşanan kriz ve 'esnek' üretim ve emek örgütlenmesinin koşullarının ortaya çıkışıdır. Bunun yanı sıra, Türkiye'de 1980 sonrası izlenen ihracata yönelik sanayi politikaları, düzenleme mekanizmalarında serbestleşme ve uluslararası rekabetin daha çok düşük maliyetli, standart ürün ihracatı aracılığıyla, dolayısıyla da düşük emek maliyeti üzerinden sağlanmaya çalışılması araştırmalarda temel sorunsalları oluşturmaktadır. Dünya ve Türkiye konjontüründe ortaya çıkan değişmelere paralel olarak, esnek üretim ve emek örgütlenmesinin yaygınlık kazandığı koşullarda genel eğilim, şirketlerin maliyetleri düşürmek amacıyla düşük ayrılmaya gitmesi, üretimin özellikle emek-yoğun kısımlarını dışarıya fason olarak yaptırması ve kayıtdışı ekonominin bu örgütlenme içinde önemli bir yer edinmesi anlamına gelmektedir. Emek açısından bu sürece bakıldığında, bu modelin emeğin pazarlık gücünü azalttığı, sendikasız ve güvencesiz bir konumda çalışmanın yaygınlaştığı bir çalışma ortamını hazırladığı söylenebilir. Bu fason ilişkiler ağı içinde, firmalar, talebe göre farklı sayıda fasoncu ile çalışırken, özellikle fason üretim yapan küçük üretim birimlerinde talebin durumuna göre sözleşme usulü işçi çalıştırma, aile emeğini kullanma ya da eve iş verme gibi yöntemlerle üretim maliyetlerini düşürme yöntemleri kullanılmaktadır. Bu firmaların pekçoğunun kayıtsız olduğu ya da kayıtlı olsalar bile sigortalı işçi kullanmayarak veya sigortalı işçi sayısını sınırlı tutarak belirli vergilerden kaçmanın yollarını aradıkları pekçok araştırmada söz konusu edilmektedir. Özellikle çok sayıda üretim biriminin aynı pazarda iş yapmaya çalıştığı ortamlarda pazara en düşük fiyatla çıkabilmek en önemli kriterlerden biri olmakta; dolayısıyla da emeğin maliyeti en aza indirilmeye çalışılmaktadır. Bu durumda pazarlık gücü en az olan ve çok düşük ücretlerle çalışmayı kabul eden azınlık ya da göçmen gruplar, kadınlar ve çocuklar emek pazarında önemli bir çoğunluğa sahip olmaya başlamaktadır. Böyle bir sistem içinden bakıldığında bu üretim zincirinin en zayıf ve savunmasız halkasını eve iş alan kadınlar oluşturmaktadır.¹

Özellikle
1980
sonrası
yapılan
araştırmalarda
ev eksenli
çalışma
hem
Türkiye'de
hem
dünyada
önemli bir
gündem
maddesi
olarak
ortaya
çıkmaktadır.

Bu konuda yapılan bir başka grup çalış- ma, yeni teknolojilerin hem üretim hem iletişim alanında sunduğu olanakları ve bunun üretim ve emek örgütlenmesi üzerindeki etkilerini öne çıkarmaktadır. Yeni teknolojiler, üretimin dünya ölçeğinde yayılması ve değişik mekan- ların sunduğu farklı potansiyelleri kullanabilme olanaklarını yaratırken, işgücünün üretime katılı- mında ve işgücü pazarında ayrışmayı da beraberinde getirmiştir. Bir başka deyişle, üre- timin farklı aşamalarını birbirinden ayırıştırarak her aşamayı en karlı üretim ve emek örgütlen- mesiyle yapmak, dolayısıyla dünyanın farklı bölgelerini, özellikle emek maliyetlerinin düşük olduğu bölgeleri, üretim sürecinin içine kat- mak küreselleşmenin temel mantığını oluşturu- maktadır. Ayrıca teknolojik gelişmelerin 'kadın işi' denilen belli emek-yoğun işleri azalttığı ve kadın istihdamının giderek azaldığı ifade edil- mektedir.²

İkinci grup çalışmalarında, kadının emek piyasasına katılma biçimlerini kadın işgücüne olan talebin niteliği ve arz edilen emeğin özel- likleri eksenlerinde ayırıştırmak mümkündür. Talep açısından bakıldığında, yukarıda ortaya konduğu biçimde esnek emek süreçleri belirli bir emek tipini tanımlamakta ve sürekliliği ol- mayan, güvencesiz ve ucuz işgücüne olan tale- p kayıtsız ya da ev eksenli çalışmayı gündeme getirmektedir. Bu bağlamda, toplumsal olarak kadına ve kadın emeğine yüklenen bel- irli roller ve nitelikler bu sürece uygun düş- mekte ve bilinçli olarak pekiştirilmektedir. So- nuç olarak, bu çalışmalar, toplumsal faktörler ile esnek emek örgütlenmesi koşullarının nasıl çakıştığını ve birbirini beslediğini ya da yeni- den ürettiğini de göz önüne sermektedir.³

Bu çalışmaların bir başka bölümünde ise ev eksenli çalışmayı zorunlu kılan toplumsal yapı ve ilişkiler ön plana çıkarılarak, bu olgu- nun aile ile ilgili boyutları ve kadının dışarıda çalışması ile ilgili yerleşik ideolojiler tartışıl- maktadır; diğer bir deyişle emek piyasasına arz edilen ya da katılan kadınların nitelikleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu çalışmalarda kadınların emek gücüne katılmasının aileyle ve toplumsal cinsiyet rolleriyle yakından ilişkili olduğu ifade edilmekte, koca veya babanın dı- şarıda çalışmaya izin vermemesi ya da aile ve çocuk konusunda kadının üstlendiği sorumlu- lukların kadının dışarıda çalışmasını engelle- yici rol oynadığı belirtilmektedir. Ayrıca, işte yükselme ya da maaş artışında yaşanan güç- lükler ve karşılaşılabilecek taciz olaylarının dı- şarıda çalışmaktan caydırıcı faktörler olduğu

ifade edilmektedir. Bir başka görüşe göre ise ev eksenli çalışma bir çaresizlik durumu ola- rak ifade edilmekte ve daha çok çeşitli neden- lerle dışarıda çalışma olanağı olmayan kadın- lar tarafından yapıldığı iddia edilmektedir (ba- kıma muhtaç küçük çocuklar, kentte yaşam deneyiminin olmayışı; yaşlılık, ya da iş bula- mama gibi).⁴

2. ev eksenli çalışanların görünmezliğinin nedenleri

Bu konu, kadın emeğine olan talebin nite- liği üzerine yoğunlaşan birinci tür çalışmalarda kayıt/enformel çalışma koşulları bağlamında incelenirken, ikinci tür araştırmalarda bu olgu derinlemesine tartışılmakta ve görünmezlik, kadının aile ve toplum içerisindeki üstlendikle- ri roller ve yerleşik ideolojiler çerçevesinde açıklanmaktadır. Bu araştırmaların bulguları, çalışma ve iş kavramlarının ayrıştığını ve ev- de yapılan işlerin boş zamanı değerlendirme olarak algılandığını göstermektedir. Bu ne- denle, hane halkı işgücü anketlerinde ne tür işte çalıştığı sorusuna 'iş' temelinde cevap ver- rilmekte ve kadınlar evde para karşılığı iş yap- salar da bunun sürekli olmayışı ve ev işlerinin bir parçası olarak algılanması nedeniyle bunu belirtmemektedirler. Dolayısıyla, pek çok ka- dın istatistiklerde ekonomik olarak faal olma- yanlar statüsüne yerleştirilmekte ve ev kadını olarak adlandırılmaktadır. Ekonomik değer olarak görülmeyen kadın emeği ve bütçeye katkısı aile içinde de görünmez niteliğini koru- maktadır; kadının evde yaptığı işin geçim mü- cadelesindeki yeri işverenler kadar kocalar ta- rafından da yok sayılmaktadır. Dolayısıyla, patriyarkal aile yapısı, kadının emeğine el ko- nulması ve kadınların hem emeklerinin hem aile geçimine katkılarının görünmez kılınması- nı sağlamaktadır.⁵

3. ev eksenli çalışmanın kadınlar açısından taşıdığı olumsuzluklar

Ev eksenli çalışma, modernist bir bakış açısından incelendiğinde, gelişmemişliğin bir yansıması ve kapitalizmin ve sanayileşmenin gelişme aşamasında ortaya çıkan ve giderek yok olması beklenen bir süreç olarak algılan- maktadır. Ancak kapitalizmin krizi, buna karşı geliştirilen stratejiler ve küreselleşme tartışma- ları içinde bu olgu incelendiğinde farklı bakış açıları ortaya çıkmaktadır. Kayıtsız/enformel çalışma, bunun kalıcılığı ve kayıtlı ekono- mi ile iç içeliği bağlamında ev eksenli çalışma

Sürekliliği
olmayan,
güvencesiz ve
ucuz
işgücüne
olan talep
kayıtsız
ya da
ev eksenli
çalışmayı
gündeme
getirmektedir.

içinde bulunduğumuz bu dönemin bir gerçekliği olarak ortaya çıkmakta ve pekçok araştırmanın konusu olmaktadır. Dolayısıyla, yazının bundan sonraki bölümlerinde bu gerçekliğin kabul edilmesiyle birlikte, ev eksenli çalışmanın bugünkü koşullarda kadınlar açısından taşıdığı olumsuzluklar ve olumluluklar tartışılacak ve araştırmalarda ifadesini bulan iyileştirme önerileri ortaya konulacaktır.

Bir grup çalışma, ev eksenli çalışmanın düzensiz ve dağınık olması nedeniyle sendikal örgütlenme dahil her türlü örgütlenmeyi olanaksız kıldığını ifade etmektedir. Dolayısıyla bu tür çalışma biçimi, emek örgütlenmesini geriye çekerek geleneksel değerlerin yeniden üretilmesini sağlayan yapıyı hakim kılmakta ve yalnızca bir cinsi evin dört duvarı arasına hapsederek, dünya ile ilişkisini koparan ve onu kullanan bir sürece dönüşmektedir.⁶ Bir başka bakış açısına göre ise ev eksenli çalışma süreklilik taşımadığı ve ücretler çok düşük olduğu için kadınların pekçoğu ya bu tür işlerden vazgeçmekte ya da ev dışında atölyelerde çalışmayı tercih etmektedir. Ayrıca, ev eksenli çalışmayla elde edilen gelir dar zamanlarda yapılan bir çalışma türü ya da boş zamanı değerlendirme olarak algılanmakta, kadınların gözünde bile bir iş niteliği kazanmamaktadır.⁷

Bu konuya çalışma koşullarındaki olumsuzluklar açısından yaklaşan çalışmalar da bulunmaktadır. Ev eksenli çalışma bu çalışmanın gerektirdiği mekanlarda yapılmamakta; dolayısıyla çocuklar başta olmak üzere, bütün aile bireyleri açısından çeşitli sağlık sorunları ve tehlikeler içermektedir. Ayrıca, çocuk emeği ev eksenli çalışmada yoğun olarak kullanılmaktadır; özellikle ailedeki kız çocuklar veya bekar kadınlar bu sürecin parçası olmaktadır.⁸ Kadınlar bu süreç içinde 'patriyarkal pazarlık' yaparak aile içindeki güçlerini artırmaya çalışmaktadırlar, ancak bu da kadının varolan sistemi içselleştirmesi anlamına gelmektedir.⁹

4. ev eksenli çalışmanın kadınlar üzerindeki olumlu etkileri

Ev eksenli çalışma iş kaybının yoğun olduğu, aile gelirinin düştüğü kriz dönemlerinde gerçek bir varolma stratejisi haline gelmektedir. Dolayısıyla daha önce süreksizliği ve çok düşük gelir nedeniyle aile gelirine katkı olarak algılanan ve iş olarak görülmeyen ev eksenli çalışma, ailenin tek geliri haline gelebilmektedir. Bu koşullarda, ev eksenli kadın emeğinin

görünürlüğünün artması ve emek olarak algılanması, özellikle kriz ve yoksulluk koşullarında beklenen sonuçlardır.

Bir önceki bölümde söz edilen olumsuzlukların aksine, bu konuda yapılan alan araştırmaları, ev eksenli çalışmanın kadınlar üzerinde özgürleştirici bir etkisi olduğunu ve çalışmanın aile içi iktidar ilişkilerinin dönüşümünde bir araç haline geldiğini göstermektedir. Ayrıca, ev eksenli çalışmanın sosyal örgütlenmeyi zorunlu kılan bir çalışma biçimi olduğu savunulmakta ve kadınların pazar sağlama, sipariş çevresi oluşturma, sürekliliği sağlama gibi gereklilikler nedeniyle gruplar oluşturularak işverene taahhütte bulunma gibi örgütlenmelere girdikleri belirtilmektedir. Ayrıca kadınlar bu çalışmanın maliyetini azaltma mekanizmaları geliştirmekte ve aynı mekanda çalışarak elektrikten tasarruf, çeşitli yükümlülüklerde işbölümü ve yardımlaşmada bulunmak gibi yöntemlerle yaratıcı çözümler üretmektedirler.¹⁰

5. ev eksenli çalışanların koşullarını iyileştirme önerileri

Ev eksenli çalışma bir gerçeklik olarak algılandığında, pekçok araştırmacı bu tür çalışmanın görünürlük kazanması, çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve çalışan kadınların sosyal güvence mekanizmalarından yararlandırılması konularında öneriler geliştirmektedirler.

Ev eksenli çalışmanın görünürlük kazanması en önemli sorunsallardan biridir. Çalışmalarda, kadınların gerek ev içi, gerek ev dışı faaliyetlerini ortaya çıkarmanın ve bunların ailelerin geçim mücadelelerindeki önemini belirlemenin kadın ve istihdam konusunda atılması gereken ilk adım olduğu ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra, kadın işi/erkek işi ayrımının ortadan kaldırılması için ideolojik mücadele gerektiği; ayrıca, beceri kazandırmak için eğitim kurumlarına ihtiyaç bulunduğu bir diğer önemli öneri olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, ev kadını rolünün incelenmesi gerektiği; bu rolden kurtulmadıkça erkeklerle eşit düzeye gelmenin olanaklı olmadığı ifade edilmektedir. Çalışmanın fiziksel koşullarının iyileştirilebilmesi için bu tür çalışmanın çocukların hayatıyla içiçeliğinin olumlu ve olumsuz yönleriyle ele alınması ve çocukların bakımı için mekanlar tasarlanması gerektiği vurgulanmaktadır. Çalışmanın fiziksel koşullarının iyileştirilebilmesi için bu tür çalışmanın çocukların hayatıyla içiçeliği olumlu ve olumsuz yönleriyle ele alınması ve çocukların bakımı için mekanlar tasarlan-

Ev eksenli çalışma iş kaybının yoğun olduğu aile gelirinin düştüğü kriz dönemlerinde gerçek bir varolma stratejisi haline gelmektedir.

ması gerektiği vurgulanmaktadır. Dolayısıyla, konut politikalarında bu gelişen olgunun dikkate ele alınması önemli olmaktadır.¹¹

Bir diğer önemli sorunsal ise, bu tür çalışmanın görünürlüğü'nün sağlanmasıyla birlikte emeğe sağlanan haklardan yararlandırılmasıdır. Dünyanın pek çok yerinde ev eksenli çalışanların işçi olduğu kabul edilmiş ve işçilerin yararlandıkları pek çok haktan yararlanmaları için yasal koşullar hazırlanmıştır. Dolayısıyla, bu konuda bir sonraki adım, bu ekonomik faaliyetlerde çalışan kadınları örgütlemek, istihdam fırsatları yaratmak, gelirleri yükseltmek, sosyal güvenlik kurumlarına bağlamak ve mümkün olduğunca sürekli hale getirmek olarak ifade edilmektedir. Kredi kaynaklarının kadınlar üzerinden verilmesinin hane refahını ve çocukların hayat kalitesini artırması yönünden önemli olduğu da vurgulanmaktadır.¹²

sonuç:

Türkiye'de ev eksenli çalışma üzerine yapılan çalışmaların incelenmesi, yaklaşım biçimleri ve konular itibarıyla ayrıştırılması, bu konuda ne tür bilgiye sahip olduğumuz ve eksiklerimizin ne olduğu konusunda açıklık getirmektedir. Bu yazıda, ev eksenli çalışanlar üzerine doğrudan ya da dolaylı olarak yapılan araştırmalar iki grupta toplanmış ve burada elde edilen bilgi birikimi incelenmeye çalışılmıştır. Bu süreçte üretim ve emek örgütlenme-

sindeki değişimler ve bu bağlamda talep edilen emeğin nitelikleri çerçevesinde yaklaşan araştırmaların yanısıra bu süreçte istihdam edilen kadın emeğinin bugün içinde bulunduğu koşulları, nitelikleri ve geçirdiği dönüşümleri toplumsal ilişkiler çerçevesinde inceleyen araştırmaları birarada incelemek bu iki tür araştırmanın açıklama potansiyellerini artırabilmek için karşılıklı bilgi alışverişi içinde olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Görüldüğü kadarıyla, bu konuda yapılmış alan araştırması ve çalışma, sayı itibarıyla hala çok sınırlı düzeydedir. Bu durum özellikle küçük gruplar üzerinde yapılan çok değerli alan araştırmala-

rı için temsiliyet sorunu yaratmakta, bütünlüğün kavranmasında ve karşılaştırmalı analizlerde eksiklik yaratmaktadır. Bu sorun ancak bu tür alan araştırmalarının artmasıyla ve bir bilgi birikiminin oluşmasıyla aşılabılır. Ayrıca, her iki grup açısından da en önemli eksik güvenilir istatistik bilginin yokluğudur; dolayısıyla araştırmacıların bu konuda bir yaygınlık araştırması yapılmasına ön ayak olması; bunun soru biçimleri ve metodolojisi üzerinde önerilerde bulunması gerekmektedir zira bu eksiklikler ancak araştırma pratiği içinde keşfedilmekte ve çözüm önerileri geliştirilebilmektedir.

Yazının bundan sonraki bölümünde, bu alanda yapılan ya da yapılacak olan araştırmalar için olabildiğince kapsamlı bir kaynakça sunulmaktadır ve geliştirilmeye açıktır.

dipnotlar:

- 1) Bu konuda bakınız: Çınar, 1994; Çınar, Evci-men ve Kaytaz, 1988; Ansal, 1995; Kaytaz, 1994; Yentürk ve Duruiz, 1993; Yentürk, 1997; Eraydın ve Erendil, 1999; Kayasü, 1995; Atauz ve Atauz, 1992; Ayata, 1990; Boratav, 1988, 1991; Yeldan, 2000; Boratav, Yeldan ve Köse, 2000; Onaran, 1999; Erder, 1996; Türkün-Erendil, 2000.
- 2) Bu konuda bakınız: Ansal, 1996; Eraydın, 1994; Kaytaz, 1994

3) Bu konuda bakınız: Özbay, 1982; Eraydın ve Erendil, 1999; Çınar, 1994; Ecevit, 1991; Lordoğlu, 1990; Kümbetoğlu, 1996; Dedeoğlu, 2000, Özar, 1996, Berik, 1990; Eşim, 2002, Kayasü, 1995; İlkaracan, 2000

4) Bu konuda bakınız: Kiray, 1985; Çınar, 1994, 1991; Ecevit, 1991, 1993; Şenyapılı, 1982; Lordoğlu (1990, 1993; Hattatoğlu, 2000, 2001; Kümbetoğlu, 1992; 1996; Dedeoğlu, 2000; İlkaracan, 2000; Özbay, 1982, 1990, 1991, 1995; Eraydın ve Erendil, 1999; Demiriz, 2000; Kandiyoti, 1993, 1997

Dünyanın pek çok yerinde ev eksenli çalışanların işçi olduğu kabul edilmiş ve işçilerin yararlandıkları pek çok haktan yararlanmaları için yasal koşullar hazırlanmıştır.

- 5) Bu konuda bakınız: Kümbetoğlu, 1992, 1996; Özbay, 1990, 1991; Kandiyoti, 1993,1997; De-deoğlu, 2000; Hattatoglu, 2000.
- 6) Lordoğlu, 1990
- 7) Eraydın ve Erendil, 1999
- 8) Bu konuda bakınız: Hattatoglu, 2000, 2001, 2002; Kümbetoğlu, 1992; Eraydın ve Erendil,1999

9) Kandiyoti, 1988, 1998

10) Hattatoglu, 2000, 2001; Kümbetoğlu, 1996

11) Bu konuda bakınız: Kümbetoğlu, 1996; Ansal, 1995; Özbay, 1990; Hattatoglu, 2001

12) Bu konuda bakınız: Kümbetoğlu, 1996; Hattatoglu, 2000, 2001

kaynakça:

Afshar, H. ve C. Dennis (1992) (der.) *Women and Adjustment Policies in the Third World*, London: Macmillan Academic and Professional Ltd.

Ali, K. (1999) *Urban Women in Households and in the Labour Market under the Structural Adjustment Policy and Programmes: A Case Study of Pakistani Working Women*. Yayımlanmamış doktora tezi, The University of Leeds.

Allen, S. (1983) Production and Reproduction: the Lives of Women Homeworkers". *Sociological Review*, 31 (4), 649-665.

Allen, S. ve C. Wolkowitz (1987) *Homeworking: Myths and Realities*. London: Macmillan Education.

Ansal, H. (1996) Teknolojik Gelişmelerin Sanayide Kadın İstihdamına Etkileri: Türk Tekstil ve Elektronik Sanayilerinde Teknolojik Değişim ve Kadın İstihdamı, TC Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara.

Arizpe, L. (1977) Women in the Informal Labour Sector: the Case of Mexico City, *Signs*, 3, 25-37.

Atauz, S. ve Atauz, A. (1992) Enformel Sektör, Kentsel İşgücü Pazarları, Sosyal ve Ekonomik Yapılanmalar Üzerinde Betimsel Tartışmalar, *Planlama*, 1: 4, 4-12

Avrupa Evde Çalışma Grubu (1995) *Homeworkers in Europe*, Leeds.

Ayata, S. (1987) *Kapitalizm Ve Küçük Üreticilik Türkiye'de Halı Dokumacılığı*, Ankara:Yurt Yayınları.

Ayata, S. (1990) Aile İşletmelerinin Krizi: Serbest Piyasa Ortamında Buldan Dokuma Sanayii, *Toplum ve Bilim*, 48/49, 163-186.

Bagnasco, A. (1990) The Informal Economy, *Current Sociology*, 38:2/3.

Bahr, J. (1974) Effects of Power and Division of Labour within the Family, L. N. Hoffman ve F. I. Nye (der.) *Working Mothers* içinde, San Francisco: Jossey-Bass.

Beach, B. (1989) The Family Context of Home Shoe Work, E. Boris ve C. Daniels (der.) *Homework* içinde, Urbana: University of Illinois Press.

Beneria, L. (1992) Accounting for Women's Work: The Progress of Two Decades, *World Development*, 20:11.

Beneria, L. (1995) Toward a Greater Integration of Gender in Economics, *World Development*, 23:11.

Beneria, L. ve M. Roldan (1987) *The Crossroads of Class and Gender: Industrial Homework, Subcontracting and Household Dynamics in Mexico City*, Chicago and London: University of Chicago Press.

Beneria, L. ve S. Feldman (1992) *Unequal Burden: Economic Crises, Persistent Poverty and Women's Work*, Boulder, Colorado: Westview Press.

Beneria, L.ve S. Feldman (der.) *Unequal Burden: Economic Crises, Persistent Poverty and Women's Work*, Oxford: Westview Press.

Benton, L. A. (1990) *Invisible Factories: the Informal Economy and Industrial Development in Spain*, Albany, NY: State University of New York Press

Benton, L.A. (1989) Homework and Industrial Development: Gender Roles and Restructuring in the Spanish Shoe Industry, *World Development*, 17:2, 255-266.

Berk, S. F. (1979) Husbands at Home: The Organization of the Husbands' household day, K. W. Feinstein (der.) *Working Women and Families* içinde, Beverly Hills, California: Sage Publications.

Berk, S. F. (1980) (der.) *Women and Household Labour* içinde, London: Sage Publications.

Birkbeck, C. (1978) Self-employed Proletarians in an Informal Factory: the Case of Cali's Garbage Dump, *World Development*, 6:9/10, 1173-1185.

Bolles, A. L. (1985) Economic crisis and female-headed households in urban Jamaica, J. Nash ve H. Safa (der.) *Women and Change in Latin America* içinde, New York: Bergin & Garvey

Boratav, K. (1988) *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul, Gerçek

Boratav, K. (1991) *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Boratav, K., Yeldan, E. ve Köse, A. (2000) Globalization, Distribution, and Social Policy: Turkey: 1980-1998, CEPA and The New School for Social Research, Working Paper Series, No.20, New York

Boris, E. (1987) Homework and Women's Rights: The Case of the Vermont Knitters, 1980-1985, *Signs*, 13:1, 98-120.

Boris, E. (1994) *Home to Work: Motherhood and the Politics of Industrial Homework in the United States*, Cambridge University Press.

Boris, E. ve E. Prugl (1996) (der.) *Homeworkers in Global Perspective: Invisible No More*. New York ve London: Routledge.

Brannen, J. ve P. Moss (1991) *Managing Mothers: Dual Earner Households after Maternity Leave*, London: Unwin Hyman.

Breman, J (1977) Labour Relations in the 'Formal' and 'Informal' Sectors: Report of a Case Study in South Gujarat, India, *Journal of Peasant Studies*, 4, 171-205.

Bromley, R. ve C. Gerry (der) (1979) *Casual Work and Poverty in Third World Cities*, Chichester: Wiley

Buechler, J. M. (1985) Women in petty commodity production in La Paz, Bolivia, J. Nash ve H. Safa (der.) *Women and Change in Latin America* içinde, 165-188, New York: Bergin & Garvey

Carling, A. (1992) Rational Choice and Household Division, C. Marsh ve S. Arber (der.) *Families and Households: Divisions and Change* içinde, London: Macmillan.

Carr, M., Chen, M.A. ve Tate, J. (2000) Globalization and Homebased Workers, *Feminist Economics*, 6:3.

Chant S. ve McIlwaine C. (1995) Gender and export manufacturing in the Philippines: continuity and change in female employment? The case of the Mactan Export Processing Zone, *Gender, Place and Culture*, 2, 147-176

Chant, S. (1991) *Women and Survival in Mexican Cities: Perspectives on Gender, Labour Markets and Low-Income Households*, Manchester: Manchester University Press.

Charmes, Jacques (1999): Gender and Informal Sector, Contribution to the World's Women 2000: Trends and Statistics, United Nations Statistics Division.

Chen, M., Alter, J. S. ve O'Connell, L. (1999) Counting the Invisible Workforce: The Case of Homebased Workers, *World Development*, 27:3, 603-610.

Cheng, Lu-Lin ve Gereffi, G. (1994) The informal economy in East Asian Development, *International Journal of Urban and Regional Research*, 18, 194-219

Connolly, P. (1985) The Politics of the Informal Sector: a Critique, N. Redcliff ve E. Mingione (der.) *Beyond Employment: Household, Gender and Subsistence* içinde, Oxford: Blackwell.

Cragg, A. ve T. Dawson, (1981) *Qualitative Research among Homeworkers*, Department of Employment, Research Paper, No.21, London.

Culpan, O. ve T. Marzotto (1982) Changing Attitudes Toward Work and Marriage: Turkey in Transition, *Signs*, 8:2.

Custers, P. (1997) *Capital Accumulation and Women's Labour in Asian Economies*, London, New York: Zed Books.

Çınar, E.M. (1991) *Labour Market Opportunities for Adult Female and Homeworking Women in Istanbul, Turkey*, Working Paper No. 2, The G.E. von Grunbaum Center for Near East Studies, Los Angeles:University of California.

Çınar, E.M. (1994) Unskilled Urban Migrant Women and Disguised Employment: Homeworking in İstanbul, Turkey, *World Development*, 22:3.

Çınar, M., Evcimen, G. ve Kaytaç, M. (1988) The present day status of small-scale, industries (sanatka) in Bursa, Turkey, *International Journal of Middle East Studies*, 20, 287-301

Dangler, J. F. (1994) *Hidden in the Home: The Role of the Waged Homework in the Modern World Economy*, Albany: State University of New York Press.

Dassanayake, H. (1999) The Need for Extending Social Protection to Poor Women in the Informal Sector in Developing Countries: A Gender Perspective with Social and Cultural Elements, ILO/STEP ve Wiego tarafından 6-8 Aralık 1999'da Cenevre'de düzenlenen Informel Ekonomide Kadınlara Sosyal Koruma başlıklı atölye çalışması için tartışma metni, ILO Sosyal Güvenlik Dairesi, Cenevre.

Dedeoğlu, S. (2000) Toplumsal cinsiyet rolleri açısından Türkiye'de aile ve kadın emeği, *Toplum ve Bilim*, Güz, 139-170.

Demirel, A. ve Kayaalp B. Z. vd (1999) *Çalışmaya Hazır İşgücü Olarak Kentli Kadın ve Değişimi*, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara.

Demiriz, Gülhan (2000) The impact of women's economic participation on gender relations in the household: a case study of homeworkers in the textile and clothing industries in Denizli (Turkey), Leeds University, Yayınlanmamış doktora tezi.

Dex, S. (1985) *The Sexual Division of Work*, Brighton: Wheatsheaf Books.

Doğan, M. ve Heumakers H. (1989) *Daha İyi Bir İş Bulamayınca... Yabancı Kökenli Ev İşçileri Anlatıyor*, FNV Kadınlar Sendikası Ev İşçilerine Yardım Kurumu Yayını, Amsterdam.

DPT (2000), 8. 5-Yıllık Kalkınma Planı, Kadının Toplumda Katılımı Özel İhtisas Komisyonu, Çalışma Hayatı, Gelir ve Yoksulluk Alt Komisyonu Raporu, Yayınlanmamış Rapor, Ankara.

Drakakis-Smith, D. (1996) 'Third World cities: Sustainable urban development, population, labour and poverty', *Urban Studies*, 33:4-5, 673-99

Dwyer, D. ve J. Bruce (1988) (der.) *A Home Divided: Women and Income in the Third World*, Stanford University Press, California.

Ecevit, Y. (1991) Shop floor control: the ideological construction of Turkish women factory workers, N. Redclift ve M.T. Sinclair (der.) *Working Women: International Perspectives on Labour and Gender and Ideology* içinde, New York, Routledge.

Elson, D. ve R. Pearson (1981) Nimble Fingers Make Cheap Workers: An Analysis of Women's Employment in Third World Export Manufacturing, *Feminist Review*, 7, 87-107.

England, P. ve G. Farkas (1986) *Employment Households and Gender: A Social, Economic and Demographic View*, Hawthorne, New York: Aldine de Gruyter.

Eraydın, A. (1993) The new international relations, restructuring in the economy and the emerging changes in the business behaviour, C. Rogerson, E. Schamp ve G.J.R Linge (der.) *Business Behaviour, Markets, Finance and Industrial Change* içinde, 183-203, Berlin, Gruyter

Eraydın, A. ve Erendil A. (1995) Üretimde Yeni Örgütlenme Biçimleri ve Emek Süreçleri, K. Lordoğlu (der.), *İnsan Toplum Bilim*, İstanbul: Kavram Yayınları.

Eraydın, A. ve Erendil, A. (1999) *Dış Pazarlara Açılan Konfeksiyon Sanayinde Yeni Üretim Süreçleri ve Kadın İşgücünün Bu Sürece Katılım Biçimleri*, Ankara, Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü

Erder, S. (1996) *İstanbul'a Bir Kent Kondu: Ümraniye*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Eşim, Simel (2002) Women's Informal Employment in Central and Eastern Europe, Post Conference Report, NEWW Gender Policy Conference, July 10-15, 2001, Krakow, Poland.

Eyrenci, Ö. ve Bakırcı, K. (2000) *Dünyada ve Türkiye'de Evde Çalışma ve Eve İş Verme*, İstanbul Ticaret Odası, No 2000-32.

F. Ebert Vakfı (1992) *Kentli Kadınların İş Yaşamındaki Sorunları ve Çözüm Önerileri*, FEV, İstanbul.

Felstead, A. ve N. Jewson (1995) *Working at Home: Estimates from the 1991 Census*, Employment Gazette.

Fernandez-Kelly, M. P. (1983) *For we are sold, I and my people: women and industry in Mexico's frontier*, Albany, NY: State University of New York Press.

Geerken, M. ve W.R. Gove (1983) *At Home and At Work*, Beverly Hills: Sage.

Gereffi, G., Korzeniewicz, M. ve Korzeniewicz, R. (1994) Introduction: Global Commodity Chains, G. Gereffi ve M. Korzeniewicz (der.) *Commodity Chains ve Global Capitalism* içinde Westport: Praeger.

Gerry, C. (1974) Petty Producers and the Urban Economy: A Case Study of Dakar, Working Paper No.8. ILO, World Employment Programme (WEP), Cenevre.

Gilbert, A. (1994) Third World cities, poverty, employment, gender-roles and environment during a time for restructuring, *Urban Studies*, 31: 4-5, 605-33

Ginneken van Wouter (der.) (1999) Social Security for the Excluded Majority: Case studies of developing countries, ILO, Cenevre.

Gittins, D. (1993) *The Family in Question: Changing Households and Familiar Ideologies*, Macmillan Publications.

Haan, H. (1989) *Urban Informal Sector Information: Needs and Methods*, ILO Yayını, Cenevre.

Hadjimichalis C. ve Valou D. (1990) Whose flexibility? The politics of informalisation in Southern Europe, *Capital and Class*, 42, 79-106.

Hakim, C. (1984) *Homework and Outwork*, Employment Gazette.

Hall, C.M. (1992) *Women and Empowerment*, Hemisphere Publishing Corporation.

Hart, K. (1973) Informal Income Opportunities and Urban Employment in Ghana, *Journal of Modern African Studies*, 11, 61-89.

Hattatoğlu, Dilek (2000) Ev Eksenli Çalışan Kadınlar ve Sosyal Örgütlenme, *Birikim*, 140, 89-97.

Hattatoğlu, Dilek (2001) Ev Eksenli Çalışma Stratejileri: Kadın Özgürleşmesi Açısından Bir Tartışma, A. İlyasoğlu ve N. Akgökçe (der.), *Yerli Bir Feminizm Doğru*, İstanbul: Sel Yayıncılık.

Hattatoğlu, Dilek (2001) Ev Eksenli Çalışma ve Çocuklar: Bir Tartışma, Kasım Karataş ve Çiğdem Ankan (der.), *Prof. Dr. Nesrin Koşar'a Armağan*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler YO, Ankara.

Hattatoğlu, Dilek (2001) Ev Eksenli Çalışmanın Hane İçinde Örgütleniş ve Çocuk Emegi: Görünürliğe Etkileri Bakımından Bir Tartışma, Firdevs Gümüšoğlu (der.) *21. Yüzyıl Karşısında Kent ve İnsan*, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Hattatoğlu, Dilek (2002) Yoksulluk, Kadın Yoksulluğu ve Bir Başa Çıkma Stratejisi Olarak Ev-Eksenli Çalışma, Yasemin Özdek (der.), *Yoksulluk*,

Siddet ve İnsan Hakları, TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Deleme Merkezi Yayın No 19, Mayıs, Ankara.

Hattatoğlu-Özbek, Z.D. (2000) Evde Çalışan Kadınlar Arası Dayanışma/Örgütlenme, Basılmamış doktora tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul.

Herzog, M. (1980) *From Hand to Mouth: Women and Piecework*, Penguin Books.

Holmes, J. (1986) The Organisational and Locational Structure of Production Subcontracting, A. Scott ve M. Storper (der.) *Production, Work, Territory* içinde, Boston: Allen and Unwin.

HomeNet (1995-2002) HomeNet Bulletin, çeşitli sayılar.

Hosmer Martens, M. ve S. Mitter (1994) (der.), *Women In Trade Unions: Organizing the Unorganized*, ILO yayını, Cenevre.

Humphrey, J. (1987) *Gender and Work in the Third World*, London: Tavistock.

Huws, U. (1984) *New Technology Homeworkers*, Employment Gazette.

ILO (1999) International Symposium on Trade Unions and the Informal Sector, Sempozyum Sonuç Raporu, 18-22 Ekim, Cenevre.

Jenson, J. (1994) The talents of women, the skills of men: flexible specialization and women, S. Wood (der.) *The Transformation of Work* içinde, 141-149, London, Unwin Hyman.

Jhabvala R. ve Tate J. (1996) Out of the Shadows: Homebased Workers Organize for International Recognition, *Seeds*, 18.

Jongeward, C. (2001) Alternative entrepreneurship in Thailand: Weavers and the Northeastern Handicraft and Women's Development Network, *Convergence*, 34:1.

Kabeer, N. (1997) Women, Wages and Intra-household Power Relations in Urban Bangladesh, *Development and Change*, 28, 261-302.

Kandiyoti, D. (1988) Bargaining with patriarchy, *Gender and Society*, 2:3, 274-290.

Kandiyoti, D. (1997) *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*, İstanbul: Metis Yayınları.

Kandiyoti, D. (1998) Gender, power and contestation: Rethinking bargaining with patriarchy, C. Jackson ve R. Pearson (der.) *Feminist Visions of Development: Gender Analysis and Policy* içinde, Londra, New York: Routledge.

Kanji, N. (1995) Gender, poverty and economic adjustment in Harare, Zimbabwe, *Environment and Urbanisation*, 7:1, 37-55

Kayasü, S. (1995) *Local Production Organization Oriented Towards Global Markets: Subcontracting Relationships In Clothing Industry*, Basılmamış doktora tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

Kaymaz, M. (1994) Subcontracting practice in the Turkish textile and metal working industries, F. Şenses (der.) *Recent Industrialization Experience of Turkey in a Global Context* içinde, 141-154, London, Greenwood Press.

Kıray, M. (1985) Metropolitan city and the changing family, T. Erder (der.) *Family in Turkish Society* içinde, Türkiye Sosyal Bilimler Derneği, Ankara.

Koç, Y. (2001) *Eve İş Verme: Sorunlar, Öneriler*, Türk İş Eğitim Yayınları, No. 63, Ankara.

Koray, M. (1993) *Çalışma Yaşamında Kadın Gerçekleri*, İstanbul: Basisen Yayını.

Korsieporn, A. P. (1991) Rural Women and Industrial Homeworking in Thailand: A Case of Integrating Women in Development?, *Development*, 1, 62-68.

Kuhn, A. ve A. Wolpe (1978) (der.) *Feminism and Materialism: Women and Modes of Production*, London: Routledge and Kegan Paul.

Kuttab, Eileen ve Simel Eşim (2002-yayınlanacak) *Palestinian Women's Informal Employment in the Occupied Territories*, Women's Studies Center, Birzeit University, Ramallah.

Kümbetoğlu, B. (1992) Women's Informal Sector Contribution to Household Survival in Urban Turkey, Basılmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Kümbetoğlu, B. (1996) Gizli İşçiler: Kadınlar ve Bir Alan Araştırması, S.Çakır ve N. Akgökçe (der.) *Kadın Araştırmalarında Yöntem* içinde, 230-238, Ankara, Sel Yayıncılık.

Laite, J. ve P. Halfpenny (1987) Employment, Unemployment and the Domestic Division of Labour, D. Fryer ve P. Ullah (der.) *Unemployed People* içinde, Milton Keynes: Open University Press.

Laurie, H. ve M. P. Taylor (1995) *Homeworkers in Britain: Using BHPS Wave one Data*, Working Papers of the ESRC Research Centre on Micro-social Change. Paper 95-3. Colchester: University of Essex.

Lawson, V. A. (1992) Industrial subcontracting and employment in Latin America: a framework for contextual Analysis, *Progress in Human Geography*, 16, 1-23.

Leiulfsrud, H. ve A. Woodward (1987) Women at Class Crossroads: Repudiating Conventional Theories of Family Class. *Sociology*, 21:3, 393-412.

Lewin, A. C. (1985) The Dialectic of Dominance: Petty Production and Peripheral Capitalism, R. Bromley (der.) *Planning for Small Enterprises in Third World Cities* içinde, Pergamon Press.

Lipsig-Mumme, C. (1987) Organising Women in the Clothing Trades: Homework and the 1983 Garment Strike in Canada, *Studies in Political Economy*, 22, 41-71.

Lordoğlu, K. (1990) *Eve İş Verme Sistemi içinde Kadın İşgücü Üzerine Bir Alan Araştırması*, Friedrich Ebert Vakfı, İstanbul.

Lordoğlu, K. (1993) Evde Çalışan Kadınlara İlişkin Nitel Bir Karşılaştırma ve Bazı Sorunlar, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 1, 100-109

Maher, V. (1981) Work, Consumption and Authority within the Household, K. Young, C. Wolkowitz ve R. McCullagh (der.) *Of Marriage and the Market* içinde, London: CSE Books.

Mata-Greenood, A. (1997) Incorporating gender issues in labour statistics, Working papers, ILO, Cenevre.

Meissner, M., E.W. Humphreys, S.M. Meis ve W.J. Scheu (1975) No Exit for Wives: Sexual Division of Labour and the Cumulation of Household Demands, *Canadian Review of Sociology and Anthropology*, 12:4, 424-439.

Mies, M. (1982) *The Lace Makers of Narsapur: Indian Housewives Produce for the World Market*, London: Zed Press.

Minibaş T. (1997) İnfornel Sektör Kadın işsizliğine Çözüm mü?, Necla A. (der.), *Kadının Gündemi*, İstanbul: Say Yayınları.

Mitter, S. (1986) Industrial Restructuring and Manufacturing Homework: Immigrant Women in the U.K. Clothing Industry, *Capital and Class*, 27, 37-80.

Mizan, A.N. (1993) Women's Decision Making Power in Rural Bangladesh: A Study of Grameen Bank, A.N.M. Wahid (der.) *The Grameen Bank: Poverty Relief in Bangladesh* içinde, Oxford, U.K.: Westview Press.

Morokvasic, M. (1987) Immigrants in the Parsian Garment Industry, *Work, Employment and Society*, 1:4, 441-462.

Morris, L.D. (1985) Renegotiation of the Domestic Division of Labour in the Context of Male Redundancy, B. Roberts, R. Finnegan ve D. Gallie (der.) *New Approaches to Economic Life: Economic Restructuring: Unemployment and the Social Division of Labour* içinde, Manchester: Manchester University Press.

Moser, C. (1981) Surviving in the Suburbios, K. Young ve C. Moser (der.) *Women and the Informal Sector* içinde, IDS Bulletin, Vol.12 (3). Brighton: Sussex University.

Moser, C. (1989) The Impact of Recession and Adjustment at the Micro-Level: Low Income Women and Their Households in Guayaquil, Ecuador, *The Invisible Adjustment: Poor Women and the Economic Crisis* içinde, UNICEF, New York.

Moser, C. ve K. Young, (1981) Women of the Working Poor, K. Young (der.) *Women and the Informal Sector* içinde, IDS Bulletin, 12/3, Brighton: Sussex University.

Nash, J. ve M. P. Fernandez-Kelly (der.) (1983) *Women, Men and the International Division of Labour*, Albany: State University of New York Press.

Nash, J. ve M.P. Fernandez-Kelly (1983) (der.) *Women, Men and the International Division of Labour* içinde, Albany, NY, State University of New York Press

Necet, Ş. (1995) Yeni üretim organizasyonları ve emeğin değişen konumu, K. Lordoğlu (der.) *İnsan, Toplum ve Bilim* içinde, 73-88, ÜES Marmara Şubesi.

Oakley, A. (1985) *The Sociology of Housewife*, Basil Blackwell.

Olsen, W. (1998) Extended Review: Women at Work in India, *Work, Employment and Society*, 12:1.

Onaran, Ö. (1999) The Effects of Structural Adjustment policies on the Labour Market and Income Distribution in Turkey, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi.

Özar, Ş. (1994) Some observations on the position of women in the labour market in the development process of Turkey, *Boğaziçi Journal: Review of Social, Economic and Administrative Studies*, 8:1, 21-43.

Özar, Ş. (1994) Some observations on the position of women in the labour market in the development process of Turkey, *Boğaziçi Journal: Review of Social, Economic and Administrative Studies*, 8:1, 21-43.

Özar, Ş. (1996) Kentsel kayıtdışı kesimde istihdam sorununa yaklaşımlar ve bir ön saha çalışması, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 23:4, 509-534.

Özbay, F. (1990) Kadınların Ev İçi ve Ev Dışı Uğraşlarındaki Değişme, Ş. Tekeli (der.), *Kadın Bakış Açısından 1980'lerde Kadın*, İstanbul:İletişim Yayınları.

Özbay, F. (1991) Türkiye'de Kadın ve Çocuk Emeği, *Toplum ve Bilim*, 53 Bahar, 41-54.

Özbay, F. (1991) Türkiye'de Kadın ve Çocuk Emeği, *Toplum ve Bilim*, 53 Bahar, 41-54.

Özbay, F. (1995) Changes in Women's Activities Both Inside and Outside the Home, S. Tekeli (der.) *Women in Modern Turkish Society* içinde, Zed Books.

Peck, J. (1992) Invisible threads: homeworking labor market relations and industrial restructuring in the Australian clothing trade, *Environment and Planning D*, 10, 671-89.

Pennington, S. ve B. Westover (1987) *A Hidden Workforce*, London: Macmillan.

Phizacklea, A. ve C. Wolkowitz (1995) *Homeworking Women: Gender, Racism and Class at Work*, London: Sage Publications.

Pincheson, E. (1995) Textiles and clothing in Turkey: Part 2, *Textile Outlook International*, 1,124-142.

Pineda-Ofreneo, R. (1988) Philippines domestic outwork: subcontracting for export oriented industrialization, J.G. Taylor ve A. Turton (der.) *Sociology of Developing Societies: South East Asia* içinde, 158-164, Basingstoke: Macmillan

Piore, M ve Sabel, C. F. (1984). *The Second Industrial Divide*, New York, Basic Books

Porpora, D. V., Lim, M. H. ve Prommas, U. (1989) The role of women in the international division of labour: the case of Thailand, *Development and Change*, 20, 269-94

Portes, A., M. Castells ve L. Benton (der.) (1989) *The Informal Economy: Studies in Advanced and Less Developed Countries*, Baltimore: John Hopkins University Press.

Portes, A., S. Blitzer ve J. Curtis (1986) The Urban Informal Sector in Uruguay: Its Internal Structure, Characteristics and Effects, *World Development*, 14:6, 30-61.

Quijano, A. (1974) The Marginal Pole of the Economy and the Marginalised Labour Force, *Economy and Society*, 3, 393-428.

Ramu, G.N. (1987) Indian Households: Their Role Perceptions and Performance in Single- and Dual-earner families, *Journal of Marriage and the Family*, 49, 903-915.

Rao, R. ve Husain, S. H. (1987) Women in the garment export industry, A.M. Singh ve A. Kelles-Vitanen (der.) *Invisible Hands: Women in Home-based Production*, New Delhi: Sage.

Reilly, C. ve A. Gordon (1995) *Survival Strategies of Poor Women in Urban Africa: The Case of Zambia*, NRI Socio-Economic Series 10, Natural Resources Institute: Chatham, UK.

Rowbotham, S. ve Mitter, S. (der.) (1994) *Dignity and Daily Bread: New Forms of Economic Organising among Poor Women in the Third World and the First*, London: Routledge.

Safa, H. I. (1981) Runaway Shops and Female Employment: The Search for Cheap Labour, *Signs*, 7, 418-433.

Sanyal, Bishwapriya (1991) Organizing the Self-Employed: The Politics of the Urban Informal Sector, *International Labour Review*, 130:1, 39-56.

Savran, G. ve Tura, N. (der.) (1992) *Kadının Görünmeyen Emegi Maddecı Bir Feminizm Üzerine*, Kardelen Y., İstanbul.

Sethuraman, S. V. (1981) (der.) *The Urban Informal Sector in Developing Countries:*

Employment, Poverty and Environment, ILO, Cenevre.

Sethuraman, S.V. (1979) The Urban Informal Sector: Concept, Measurement, and Policy, *International Labour Review*, 114:1, 69-81.

SEWA ve HomeNet (1996) *Working Together, Recognition For Homebased Workers At The International Labour Organisation*, SEWA ve HomeNet yayını, Ahmedabad.

Singh, A. M. (1990) *The Political Economy of Unorganised Industry: A Study of Labour Process*, New Delhi: Sage.

Sirman, Nükhet (1988) Pamuk Üretiminde Aile İşletmeleri, Ş. Pamuk ve Z. Toprak (der.), *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, Yurt Yayınları 18, Türk Sosyal Bilimler Derneği.

Standing G. ve Tokman V. (der.) (1991) *Towards Social Adjustment*, ILO, Cenevre.

Standing, G. (1989) Global Feminisation Through Flexible Labour, *World Development*, 17:7.

Stichter, S. ve J. Parpart (1990) (der.) *Women, Employment and the Family in the International Division of Labour*, London: The Macmillan Press.

Stone, K. (1983) *Motherhood and Waged Work: West Indian, Asian and white Mothers*, A. Phizacklea (der.) *One Way Ticket*, London: Routledge and Kegan Paul.

Stubbs, C. ve J. Wheelock (1990) *A Woman's Work in the Changing Local Economy*, Aldershot, Bookfield, Hong Kong, Singapore, Sydney: Avebury.

Şenyapılı, T. (1982) Metropol Bölgelerin Yeni Bir Ögesi: Gecekondu Kadını, N. Abadan Unat (der.) *Türk Toplumunda Kadın*, Türk Sosyal Bilimler Derneği.

Şenyapılı, T. (1982) Metropol Bölgelerin Yeni Bir Ögesi: Gecekondu Kadını, N. Abadan Unat (der.) *Türk Toplumunda Kadın*, Türk Sosyal Bilimler Derneği.

Şenyapılı, T. (1992) A new stage of gecekondu housing in İstanbul, İ. Tekeli (der.) *Development of İstanbul Metropolitan Area and Low Cost Housing* içinde, 98-127, İstanbul, Sosyal Bilimler Derneği.

Tate, J. (1996) *Every Pair Tells a Story: report on a survey of homeworking and subcontracting chains in six countries of the European Union (Italy, Greece, Portugal, Spain, United Kingdom, the Netherlands)*, National Group on Homeworking, Leeds.

TCFUA (1995) *The Hidden Cost of Fashion, Report on the national outwork information campaign*, Sendika yayını.

TCFUA (1996) *Homework: Informally Working On The Global Assembly Line*, Sendika yayını.

Tekeli, Şirin (1993)(der.) *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar* içinde, İstanbul, İletişim Yayınları.

Tokman, V. (1978) An Exploration into the Nature of Informal-Formal Sector Relationships, *World Development*, 6:9/10, 1187-1198.

Türkün-Erendil, A. (2000) Mit ve gerçeklik olarak Denizli-Üretim ve işgücünün değişen yapısı: Eleştirel kuram açısından bir değerlendirme, *Toplum ve Bilim*, 86, Güz, 91-117.

Vogler, C. ve J. Pahl (1993) Social and Economic Change and The Organisation of Money Within Marriage, *Work, Employment and Society*, 7:1,71-95.

Vyas, J. (1999) Integrated social insurance scheme for women workers in informal sector (SEWA experience), ILO konferansında sunulmuş rapor, Aralık 1999, Cenevre.

Walby, S. (1997) *Gender Transformations*, London and New York: Routledge

Ward, K. (der.) (1990) *Women Workers and Global Restructuring*, Ithaca, New York: ILR Press.

Warde, A. ve K. Hetherington (1993) A Changing Domestic Division of Labour? Issues of Measurement and Interpretation, *Work, Employment and Society*, 7:1, 23-45.

Watanabe, S. (1971) Subcontracting, Industrialisation and Employment Creation, *International Labour Review*, 104, 51-76.

Weiss, L. (1987) Explaining the Underground Economy: State and Social Structure, *Journal of British Sociology*, 38:2, 216-234.

Wheelock, J. (1990) *Husbands at Home: The Domestic Economy in a Postindustrial Society*, London: Routledge.

White, J. B. (1994) *Money Makes Us Relatives: Women's Labor in Urban Turkey*, Austin: University of Texas Press.

Wiego (1999) Social Protection or Women in the Informal Economy, ILO-STEP ve Wiego'nun ortak düzenlediği Informel Sektördeki Kadınlara Sosyal Koruma başlıklı atölye çalışmasının raporu, 6-8 Aralık 1999, Cenevre.

Yeldan, E. (2001) *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, İstanbul, İletişim Yayınları

Yentürk, N. (1997) *Türk İmalat Sanayinde Ücretler, İstihdam ve Birikim*, Friedrich Ebert Stiftung, İstanbul.

Yentürk, N. Ve Duruiz, N. (1993) *Facing the Challenge*, İstanbul: Ayhan.

Not: Bu kaynakça Wiego'nun 2000'de düzenlediği yıllık toplantısı için hazırladığı *Rethinking the Informal Economy: Selected Readings*'den ve büyük bir bölümü Dilek Hattatoğlu ve Gülhan Demiriz'in doktora tezlerinin kaynaklarından yararlanılarak hazırlanmış; ayrıca HomeNet ve SEWA üzerinden ulaşılmış araştırmacıların yayınlarına yer verilmiştir.

bir ev eksenli çalışma metodolojisi: atölye çalışmaları örneğinde bilgi, örgütlenme ve güçlenme

Neyin bilgi olduğu, birtakım ontolojik ve epistemolojik kabullere göre ortaya çıkmaktadır; bu bilgiye hangi yöntemlerle ya da araçlarla ulaşıldığı ise metodolojinin temel sorunsalıdır ve bu kabuller üzerinden kurulabilir. Dolayısıyla, ev eksenli çalışma alanında yapılan çalışmaların kullandığı metodoloji de bu alanın yapısı ve bu yapıyı oluşturanların kendine özgü nitelikleriyle bağlantılı şekilde ortaya çıkmalıdır. Çünkü ancak o zaman bu alanın, kadınların emek sunum biçimleriyle ve bunun da bir alt biçimi olarak ev eksenli çalışma içindeki kadınlarla ilişkili olduğu görülebilir. Çünkü, bilginin kıstasları onların gerçeklerini dikkate alarak belirlenmediğinden, kadınların hayatları bir görünmezlik perdesi altındadır ve bu görünmezlik, genelde kadın emeği, özelde de ev eksenli çalışma için geçerlidir. Çok eski bir olgu olmasına ve günümüzün globalleşen dünyasının hemen her ülkesinde yaygınlaşmasına rağmen, pek az ülkede ev eksenli çalışma hakkında düzenli veri toplanmaktadır. Ev eksenli çalışanların ezici çoğunluğunun kadın olması¹ da, tesadüf değildir. Bu çalışmanın şu anki özellikleri -düşük ücret, sosyal korumalardan yoksunluk, kötü çalışma koşulları, düzensizlik vb- kadınların ezilen olarak konumlarıyla sıkı sıkıya bağlantılıdır. Öyle ki, kadınlar çoğu durumda, kendilerini açıklarken, "çalışıyorum" değil, "evhanımıyım, şu işi yapıyorum" der². Hatta, çalışmaktan utandığından, yaptığı iş karşılığında para aldığını komşu çevresinde bile söyleyemeyen pek çok kadın vardır. Özetle, bu alana girildiğinde, yerleşik ideolojilerin, egemen kabullerin ve kadınların anlam dünyalarının çözümlenmesi bir gereklilik haline almaktadır.

Ortada bizzat çalışanlarının bile varlığını dile getirmedikleri bir çalışma biçimi varken, bile görünmezliği "yırtmak" için uğraşmak isteyenler nereden başlamalı? İlk önce ev eksenli çalışma hakkında güvenilir, sağlıklı ve karşılaştırmalı analizlere elverişli, yani zaman içinde devamlılık gösteren özellikte verilere ihtiyaç var.

Ülkemizde bu DİE'nin işi ve görevi. Nitekim DİE Hanehalkı İşgücü Anketleri içinde ev eksenli çalışma ile ilgili veri de toplamakta. Ancak, bu veriler, kullanılan yöntemler, soru biçimleri ve veri toplama şartları ev eksenli çalışma ve ev eksenli çalışanların özellikleri dikkate alınarak düzenlenmeden toplanıp işlendiğinden, gerçekleri yansıtmakta yetersiz kalıyor. Bu açığın araştırmalarla giderilebileceği düşünülebilir. Ancak, araştırmalar yaygınlık ölçmemekte, zaman serisi oluşturmamakta ve genellikle tekrarlanmamaktadır. Yani, nicel verileri araştırma yoluyla elde etmek pahalı ve güçtür. Kaldı ki, Türkiye, hemen tüm sosyal alanlarda olduğu gibi bu alanda da bir araştırma cenneti değildir. O halde, araştırmacılar- dan ve niteliksel çalışmalardan, DİE'nin veri toplama ve işleme süreçlerini mümkün olan en sağlıklı şekilde işletmek için yararlanmak daha doğru bir seçim.

Niteliksel bilgiler, bir alana özgü yapıların ortaya çıkış nedenlerini, içinde bulunulan koşulları ve anlamlandırılma biçimlerini ortaya koymakta; mevcut sorunları aşmanın olanaklarına ve darboğazlarına da işaret etmekte. Bu kavrayış, her alanda olduğu gibi ev eksenli çalışma alanında da politika geliştirmeyi mümkün kılıyor. Ev Eksenli Çalışan Kadınlar Çalışma Grubu olarak, gerekli politikaların geliştirilebilmesi ve uygulanabilmesi için, gerekli niteliksel ve niceliksel verilerin oluşmasını ve çalışanların sorunlarını aşabilmesi gerektiğinin, bunun için de örgütlü talebin bir gereklilik olduğunun farkındayız. Ev eksenli çalışan kadınlarla yaklaşık üç yıldır yürüttüğümüz çalışmalar da bir yanı sıra bu çerçeveye oturmaktadır.

Bu yazıda, Çalışma Grubumuzun³ çeşitli stratejilerinden birini, atölye çalışmalarını metodolojik açıdan anlatmayı deneyeceğiz. **Vurgulamalıyız ki, bu yazı bir ilk denemedir; Grubun tüm çalışmalarını anlatmayı değil, temel stratejisini betimlemeyi ve metodolojisi vurgusuyla tartışmayı amaçlamaktadır.**

Dilek
Hattatoğlu*
S. Nazik
Işık*
Asuman
Türkün-Erendil*

Kadınların
hayatları
bir
görünmezlik
perdesi
altındadır
ve bu
görünmezlik,
genelde
kadın
emeği,
özelde de
ev eksenli
çalışma
için
geçerlidir.

* Ev Eksenli Çalışan Kadınlar Çalışma Grubu Üyeleri

atölye çalışmaları: yerel, uluslararası ve kamu

Atölye çalışmaları, Türkiye'nin her yöresinde ev eksenli çalışmanın varolduğu ama bu varoluşun biçim ve boyutlarının ortaya çıkarılmasının gerektiği, ev eksenli çalışma konusunda bir ülke politikasının ancak yerel farkındalık üzerinde yükseltilebileceği fikrinden doğdu. Grup, 2001 yılı içinde dört yerel (Van, Ankara, Trakya, Muğla), bir uluslararası (Balkanlar: Yugoslavya, Makedonya, Bulgaristan), bir de kamu politikaları konulu olmak üzere, altı atölye çalışması düzenledi⁴. Yerel atölyelerden beklenen çıktılar şunlar: "gönüllü çalışacak insanlarda ev eksenli çalışma konusunda farkındalığı artırmak; bilgi ve deneyim paylaşımına elverişli ortam sağlamak ve yerel çalışma grubu oluşturmak".⁵

Yerel atölyeler, ilgili tüm tarafların o yereldeki temsilcilerinin, yani ilgili kamu kurum ve kuruluşları, sendikalar, varsa üniversitelerden araştırmacılar, kadın grupları ve ev eksenli çalışan kadınların katılımıyla gerçekleştirildi. Böylece, aslında ortak

alanları olmasına rağmen daha önce hiç "ev eksenli çalışma" konusunda ve eşitler olarak yanyana gelmemiş olanları bir araya getirdi. Bu karşılaşma ve yanyanalık, tüm katılımcıları etkiledi. Özgün organizasyonumuz karma atölyeler olsa da, süreç içinde ikinci bir tür daha ortaya çıktı: *sadece ev eksenli çalışan kadınların katıldığı atölyeler*. 2001'deki Van, 2002'deki Sincan (Ankara) atölyeleri bu türdendir. Bu atölyelerde kadınlar, diğerinden farklı olarak sadece kendi görünürlüklerine, öncelik ve örgütlenmelerine odaklı konuşup tartıştılar.

Kadınların ev eksenli çalışmanın sadece tek bir tarafıyla yanyana geldikleri başka araçlardan da yararlandık. Örneğin, Grup, 2000'de İstanbul'da toplanan IAFFE (Feminist İktisatçılar Konferansı)'nın açılış panelini, yerel atölyelerinkine benzer bir bileşimle düzenledi.⁶ Yine IAFFE içinde, sadece ev eksenli çalışan

kadınların katıldığı bir yuvarlak masa toplantısı gerçekleştirildi. Bir diğer örnek, Mart 2002'de İzmir'de yapılan 2. Ulusal İşyeri Hekimliği Günleri'nde ev eksenli çalışan bir kadının bildiri sunmasıdır.⁷ Ev eksenli çalışan kadınlar, ayrıca yurtdışında da toplantılara katılıyorlar.

Grup, 2001 yılı içindeki yerel atölyelerde derlenen bilgileri sunduğu, yerel önceliklerin ülke genelindeki ilgililere iletiildiği ve ülke politikaları tartışmasının yapıldığı 1. Kamu Politikaları Atölyesi'ni tüm ilgili kamu kuruluşlarının genel müdürleri düzeyinde ve iki gün düzenli katılımıyla gerçekleştirdi. Ev eksenli çalışan kadınlar, burada, işçi konfederasyonları ve kamu temsilcileriyle birlikte genel strateji ve bunlara temel oluşturacak tanımlar konularında tartıştılar, mutabakat aradılar⁸.

"eşitler olarak toplantıya katılma"nın etkileri ve sonuçları

Atölyeler, kadınları, başka türlü eşitler⁹ olarak karşılaştırmadıkları kişilerle yanyana getiriyor. Bu, tüm taraflar için önemli: Kamu temsilcileri, karşılarında somut özneler olarak kadınları görüyorlar; daha önce "yardıma muhtaç yoksullar", "evden dışarı çıkarılmasına yardım edilecekler" vb olarak gördükleri veya kendi çalışma alanlarıyla ilgisini kurmadıkları ev eksenli çalışmanın ve çalışanların farkına varıyorlar. Toplantıya hazırlanmak üzere konunun kendi alanlarıyla ilgisini araştırırlar ve aslında muazzam bir çekişme varken, bunu o güne kadar farketmediklerini açıklayanlar oluyor.¹⁰ Yerelde oluşan bu farkındalık, ilgili kamu kurum ve kuruluşunun ev eksenli çalışma alanında bir ülke politikası oluşturması veya ev eksenli çalışmayı, kendi politikasıyla bütünleştirmesi için ilk adımı oluşturuyor.

Formel sektör çalışanları ve sendikaların temsilcileri de, atölyelerle büyük bir deneyim kazandılar.¹¹ Trakya ve Kamu Politikaları atölyelerinde gerçekleşen bu kesimin temsilcileriyle ev eksenli çalışan kadınların buluşmaları, kelimenin tam anlamıyla kıran kırana

Atölyeler, kadınları, başka türlü eşitler olarak karşılaştırmadıkları kişilerle yanyana getiriyor.

ve sancılı geçen ancak çok da verimli buluşmalardı. Herkes, ötekini tanımak, anlamak ve birlikte çalışma yollarını aramak gerektiğini fark etti.¹²

Atölyelerin en önemli ve temel etkisi, ev eksenli çalışan kadınlar üzerinde oldu. Çoğu, birbirini tanıyan bu kadınlar, atölyelerde ilk kez "ev eksenli çalışanlar" olarak tanıştılar; ev eksenli çalışma geçmişlerini, deneyimlerini ve bilgilerini paylaştılar. Bu paylaşımın muazzam bir dönüştürücü etkisi olduğunu gözlemledik. Yine ilk kez olarak bu atölyelerde, kamu temsilcileriyle eşit konumda bir araya gelen kadınlar, ev eksenli çalışma odağında ne yapılabileceğini, herkesin kendi yapacaklarının ötekini yapacaklarıyla nasıl tamamlanacağını, nasıl ilişkileneceğini tartıştılar. Bu tartışmayı doğrudan kadınların ve doğrudan kamu temsilcileriyle yaşamaları başlı başına önemliydi. Kadınlar, bunu şöyle anlatıyorlar: "*Ben ilk kez katıldım.... Çok heyecanlıydım... Ama konukların, samimi bir hava içerisinde, eğitim düzeyi ne olursa olsun birbirleriyle iletişimleri, tartışmaları çok güzeldi.*"¹³ Bu doğrudan güçlendirici etki, atölye sonrasındaki çalışmaları sürdüreceği yerel grupların oluşmasında, ev eksenli çalışan kadınların bu gruplara katılmasında temel rolü oynuyor.

Uluslararası katılımlı atölyeler ve yurtdışı toplantılara katılım, ev eksenli çalışan kadınları ayrıca etkiliyor: Bu karşılaşmalar, herşeyden önce, ev eksenli çalışan kadınlara, kendi çalışma deneyimlerinin tek ve biricik olmadığını, başka ülkelerde de benzer deneyimlerin yaşandığını, kadınların çalışmayı yaşantılarına nedenlerinin ve biçimlerinin ortaklıklar taşıdığını, çalışma koşullarının, ücretlerinin vb. başka ülkelerde de benzer mekanizmalarla oluştuğunu, araçların başka ülkelerde de benzer davranışlar sergilediklerini, dışarıya verilen işi eve ulaştırmanın zincirinin başka ülkelerde de halkaları bulunduğunu gösteriyor; başka ülkelerdeki ev eksenli çalışan kadınlarla, onların örgütlerinin temsilcileriyle tanışmak, onların izledikleri süreci sorgulama ve tartışma imkanı veriyor.

Uluslararası katılımın önemli bir etkisi de terminoloji alanındadır. Balkanlar atölyesinde (Eylül 2001) bu ülkelerde terimlere yüklenen anlamların bizden çok farklı olduğunu gördük.¹⁴ Sincan atölyesinde (Ağustos 2002) Şili örneğini dinleyip tartışırken, bu ülkenin Türkiye'yle pek çok benzerlik taşıdığını, buna rağmen terminolojilerinin –aynı kaygılardan hareket etmiş olmamıza rağmen– farklı olduğunu gördük.

Başka ülkelerdeki ev eksenli çalışan kadınlarla, onların örgütlerinin temsilcileriyle tanışmak, onların izledikleri süreci sorgulama ve tartışma imkanı veriyor.

Şili'de ev eksenli çalışanların örgütlenmesi deneyimi.

eleonora moreno*

Hemen tüm Şili tarihi boyunca görülen ev eksenli çalışma, halen en çok ayakkabı, konfeksiyon ve tekstil sanayileri ile hizmetler sektöründe ve asıl olarak kent sel bölgelerde yaygındır. Kırsal kesimde de yayılıyor.

Şili'de resmi söylem, "mikro girişimcilik"tir ve ev eksenli çalışmayı gizler.

AnaClara Kadın İşçileri Eğitim Merkezi, 1992'de formal sektör sendikalarında kadınların yönetici olmalarını teşvik için kuruldu.

Süreç içinde, okullarımıza ilk katılan öğrencilerimizin işlerini kaybettiklerini, artık aynı şirketler için aynı işleri ama evlerden yaptıklarını keşfettik. Yalnız bu kez, hiçbir yasal korumaları yoktu, kendi hesabına çalışan sayılıyorlardı. İlk incelemelerimiz (1997-98)

yoksul yerleşimlerde, temelde kadınlar ve çocuklar tarafından ağır sömürü koşullarında gerçekleştirilen çok yaygın bir çalışma biçimiyle karşı karşıya olduğumuzu gösterdi. Ev

eksenli çalışmayı, ev işlerini, ailenin ve çocukların bakımını aynı anda üstlenen bu kadınlar, çok uzun saatler çalışıyorlar ve kendilerini işçi olarak görmüyorlar. Böylece, ev

eksenli çalışmayı gizler.

haritalama çalışmaları

Bir bölgede hangi ev eksenli çalışmaların, kimler tarafından, hangi istihdam ilişkileriyle, hangi çalışma koşullarında yapıldığını araştırıyoruz (yatay haritalama) ya da belirli bir üründe ev eksenli çalışanın uç halkasını oluşturduğu zincirin nerede son bulduğunu (dikey haritalama) inceliyoruz. 2000 yılında Van Kadın Grubu, Grup'la birlikte, Van kilimleri için bir ön çalışma gerçekleştirdi. 2002 baharında da, Muğla Grubu, Muğla Merkez ilçede bir yatay haritalama çalışması başlattı. Bu çalışmaların çok önemli bir özelliği, gerçekleştirenlerin ev eksenli çalışan kadınlar olması. Soru formunun hazırlanmasında Grup, teknik işbirliği yaptı¹⁵, ancak formun uygulanmasını ve raporlamayı tümüyle ev eksenli çalışan kadınlar gerçekleştiriyorlar.

atölyelerin uygulamaya yönelik somut sonuçları

Atölyelerin, bizzat toplantıya katılanlarda yarattığı dönüştürücü etkilerin ötesinde, somut sonuçları da var. Aşağıda sıraladığımız bu etkilerin ayrıntılarını yazımızın ilgili yerlerinde güçlendirici etkiler olarak anlatmış durumdayız.

• **Yerel grupların oluşumu:** Atölyeler, yerel çalışma gruplarının oluşmasını hedefliyor. Ve bu hedefe ulaşıyor. Bazı yerelerde yeni gruplar oluştu; 1999 İstanbul atölyesi ardından kooperatifleşmeye karar veren Avcılar (İstanbul), 2001 Muğla atölyesi ardından oluşan Muğla Ev Eksenli Çalışanları Destekleme Grubu gibi. Var olan bir grubun hedeflerinde dönüşüme uğradığı da oldu; Van atölyesi sonunda, o atölyenin düzenlenmesinde büyük katkısı olan Van Kadın Grubu'nun tamamen ev eksenli çalışmaya odaklanmaya karar vermiş olması gibi.¹⁶

• **Yerel ve ülke çapında iletişim ağı oluşması:** Atölye çalışmalarında ev eksenli çalışanlar olarak biraraya gelen kadınlar birbirleriyle haberleşmeyi nasıl sürdüreceklerini de konuşuyorlar. Araç kullanmayı gerektiren mesafeler söz konusu ise düzenli iletişim sağlamak güç oluyor. Düzensiz de olsa, iletişim içinde olmaları, birbirlerinin varlığından ve yaptıklarından haberdar olmaları, düzenli haberleşmenin yollarını aramaları önemli. Kısacası, atölyeler, hem çeşitli boyutlarda iletişim ve dayanışma ağı ihtiyacını ortaya çıkarıyor, hem de bu ağın somutta oluşumuna adım oluşturuyor.

Atölyelere katılmanın, ev eksenli çalışan kadınlar üzerinde muhteşem bir güçlendirme etkisi var.

ev eksenli çalışanların örgütlenmesini teşvik etmeye yönelik. Ev ev dolaşarak, onları, kendileri gibi çalışan diğer kadınlarla bir araya gelecekleri, deneyimlerini ve beklentilerini paylaşacakları bir toplantıya davet ettik. Böylece ortak eyleme niyetli kadınlarla tanıştık, onlar sayesinde önce küçük gruplar halinde örgütlenme fikri yaygınlaştı, sonra da ilk ev eksenli çalışan sendikaları doğdu. Bu süreç, haritalama çalışmasıyla iç içe geçti. HomeNet ile yeni ev eksenli çalışanları tanımak, onların kendi örgütlerini yaratmalarını teşvik etmek ve içinde yer aldıkları üretim zincirlerini saptamak amaçlı bir eylem araştırma projesine başladık. Haritalamayı, yukarıdaki sürece katılmış ev eksenli çalışanlar yürüttüler. Araştırmacı olarak sürece katılımları, özgüvenlerini artırdı, iletişim ve liderlik becerilerini geliştirdi. Ev eksenli çalışan olan araştırmacılar araştırma yürüttükleri her bir mahallede en azından bir yerel grup oluşturmayı başardılar. Halen, bu süreçte yasal olarak kurulmuş beş ev eksenli çalışanlar sendikası var.

Ne Öğrendik?

• Ev eksenli çalışanların sürece örgütleyici olarak katılımları çok temel. Hem öteki kadınların güvenini kazanmak hem birlikte faaliyetler düzenlemek için.

• Ev eksenli çalışanlar, süreçte gerçek yararlar görürlerse, örgütlenmeye gönüllüler.

• Ev eksenli çalışanlara AnaClara'nın alanda destek vermesi özellikle ilk yılda önemli. Hayal kırıklıklarını ve korku dönemlerini atlatmak, iç çatışmaların üstesinden gelmek için.

• Bütünlüklü bir eğitim planı: Kadın liderlere, kendi kadınlık durumlarını, işçi kimliklerini, aileye ve ülkeye katkılarını görünür kılmanın zorunlu bir aracı bu.

*) HomeNet'in Latin Amerika Koordinatörü AnaClara'da eğitim uzmanı. Yazıyı İspanyolca'dan İngilizce'ye çeviren: Vicente Duran, özetleyerek Türkçeleştiren: Dilek Hattatoğlu.

• **Piyasa ve pazarlık süreçleri bilgisi:**

Emek ve ürün satışı bilgisi, kadınların en zayıf oldukları noktalardan biri. Atölyeler bu zayıflığı görünür kılıyor ve nasıl giderilebileceğine ilişkin bilgi ve deneyimlerin paylaşılmasını sağlıyor. Kadınlar bu sayede hazır bir cevaba ulaşmasalar bile, sorularını formüle ediyorlar, cevabı nasıl bulacaklarını konuşmaya başlıyorlar.

• **Görünürlük artışı:** Atölye çalışmalarında en çok duyduğumuz cümlelerden biri, "ev hanımıyım/ev kızımı, şu kadar yıldır çalışıyorum"dur. Bu, ev eksenli çalışan hemcinslerimizin, kendilerini çalışan olarak ilk ifadeleridir; acemi, oturmamış... Dil, yeni yeni oluşuyor. Önce kendi gözünde başlayan görünürlük, diğer ilgililerin ilgisiyle artıyor. Atölyeler aynı zamanda kamu kurumlarını, sendikaları ve akademisyenleri de etkiliyor. Bu etkiyi genellikle şu cümlelerle duyuyor, anlıyoruz: "Böyle olduğunu bilmiyordum. Bundan sonra başka türlü ilgileneceğim."

• **Güçlenme etkisi:** Atölyelere katılmanın, ev eksenli çalışan kadınlar üzerinde muhteşem bir güçlendirme etkisi var. Bir arkadaşımız şöyle demişti: "Bir kapım, bir pencere vardı. Pencereden bakmayı öğrendim." Kendine ba-

kışın değişimi, bu değişimle birlikte tavır alış, sözünün değerli olduğunu yaşantılamaya, akademisyenlerle, sendikacılarla, kamu kurumlarının yöneticileriyle, eşitler olarak konuşabilme, sorunlarını iletibilme ve tartışabilme... Bunu nasıl yapabiliyorlar? Çoğu ortaokula, liseye bile gitmemiş olan bu kadınlar bunu yapabiliyorlar, çünkü aslında kendi hayatlarına ilişkin bilgi onlarda var. Atölyeler, onlardaki bu bilginin bilgi olduğunu söylüyor, değeri olduğunu anlatıyor, politikaların ancak bu bilgiler üzerinde şekillenebileceğini kavratıyor. Ve bunun toplantı düzeniyle-kürsü yok, aynı zemin üzerinde bir masa çevresinde veya masa da olmadan sandalyelerde yapılan toplantılar-, konuşmalara ayrılan sürelerle açıkça ortaya konması.

5. sonuç:

Bu çalışmaların her biri, niteliksel bilgiye ulaşmanın ve bu bilgiyi taraflarca paylaşmanın yollarını oluşturmaktadır. Dolayısıyla, hedefe ulaşmakta kullanılacak araçlar ve politika önerileri bu bilginin tartışılmasıyla ortaya konabilmektedir. Şimdiye kadar atılan adımlar ve gelecekle ilgili beklentiler, içerden gelen bu niteliksel bilginin dönüştürücü gücüyle ilişkilidir.

dipnotlar:

- 1) Rakamlar, dünyanın hiçbir ülkesinde yüzde 70'lerin altına düşmediği gösteriyor. Bkz. ILO, 1995.
- 2) İlginçtir ama dünyanın pekçok ülkesinde pek çok araştırmacının ortak gözlemi veya saptaması budur.
- 3) Ev Eksenli Çalışan Kadınlar Çalışma Grubu, ev eksenli çalışmayla ilgilenen araştırmacı ve aktivist kadınların oluşturduğu enformel bir gruptur. Türkiye'de sendikalar, ilgili bakanlıklar, resmi kuruluşlar ve araştırmacılar dahil, kamuoyunda başlıca ilgililer arasında, ev eksenli çalışmanın öznesi olan ev eksenli çalışan kadınların görünürlüğünün artmasına katkıda bulunmak amacıyla ortaya çıktı. Grubun Tayland'da Temmuz 2001'de yapılan Genel Kurulu'na sunulan tanıtımında yer alan diğer amaçları şunlar: "ev eksenli çalışma konusunda, ILO'nun Evde Çalışma Sözleşmesi'ni (no 177) standart olarak alan bir ülke politikası oluşturulmasına katkı sağlamak, ülkenin çeşitli yerlerindeki ev eksenli çalışan kadınların birbirleriyle ve HomeNet ile ilişkilinmesine yardımcı olmak, ev eksenli çalışan kadınların kendi örgütlerini yaratmalarına destek olmak ve Türkiye Ev Eksenli Çalışan Kadınlar 1. Ülke Konferansı'nı düzenlemek" Grup, bu amaçlara ulaşmak için uyguladığı stratejileri yedi ana başlıkta topluyor.

- 4) Bilgi için Bkz. Türkiye HomeNet'e Doğru 2002. Grup 2001 atölyelerini, ILO Türkiye Temsilciliği ve İş Müfettişleri Derneği'nin partnerliğiyle gerçekleştirmiştir.
- 5) Bkz. Ev Eksenli Çalışan Kadınlar Çalışma Grubu, Proje metni, sf. , 2001.
- 6) Bkz. IAFFE Bulletin, 2000. Ayrıca, Ev Eksenli Çalışan Kadınlar Çalışma Grubu Bülteni, 2001.
- 7) Bu bildiri, bu sayı içinde yer almaktadır.
- 8) Bkz. Kamu politikaları atölyesi raporu. Ayrıca Bkz. Türkiye Homenet'e Doğru, 2002.
- 9) Eşit duruşla yan yana gelmenin kadınlar üzerindeki güçlendirici etkisinin örnekleri Türkiye'yle sınırlı değildir. Bir örnek olarak Bkz. Jhabvala, R., 1994.
- 10) Bkz. Ankara atölyesi raporu, 2001. Bunu çok olumlu bir örnek olarak anıyoruz.
- 11) Bkz. Trakya/Balkanlar raporu ve Kamu Politikaları Atölyesi raporu.
- 12) Somut sonuçlar için, Bkz. 2001 bülteni.
- 13) Trakya Balkanlar raporu, sf.
- 14) Bkz: Balkanlar raporu.
- 15) Akademik kriterlere uygundur ve formun uygulanacağı kişilerin seçimi, kartopu (snowball) yöntemiyle belirlenmektedir.
- 16) Bkz. Van Atölyesi Raporu, Trakya atölyesi raporu. Ayrıca Bkz. Türkiye HomeNet'e Doğru.

kaynakça:

Ev Eksenli Çalışan Kadınlar
Çalışma Grubu

(2001a): Balkanlar raporu. Yayınlanmamış rapor.

(2001b): Trakya Raporu. Yayınlanmamış rapor.

(2001c): Ankara atölyesi raporu. Yayınlanmamış.

(2001d): Türkiye'de Ev Eksenli Çalışan Kadınlar Atölyesi: Sorunlar ve Örgütlenme Stratejileri, İstanbul.

(2001e): HomeNet Genel Kurulu'nda sunulan tanıtım. Yayınlanmamış.

(2001e): Yerel Atölyeler Proje metni, Yayınlanmamış.

(2002a): Kamu politikaları atölyesi raporu. Yayınlanmamış.

(2002b): Türkiye HomeNet'e Doğru 2001 Yılı Çalışmaları, İstanbul.

IAFFE (2000): Bulletin,

IDS (2002): Action Research Manual.

ILO (1995): Home Work V (I), Cenevre.

ILO/STEP ve WIEGO (1999): Workshop Raporu, Social Protection for Women in the Informal Sector, Cenevre.

Jhabvala, R (1994): Self-Employed Women's Association: Organising women by struggle and development, Dignity and Daily Bread New forms of economic organising among poor women in the Third World and the First., der. S. Rowbotham ve S. Mitter, Routledge, Londra ve NewYork.

becya

ev eksenli çalışmada çocuk emeği ve kadın emeği ilişkileri

Ev eksenli çalışma tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de kadın ağırlıklıdır diyoruz. Bunu, bu çalışma biçiminin görünmezliğini bir nebze olsun kırmak için tekrar tekrar yazıyoruz, söylüyoruz. Üstelik doğru da¹. Ama ev eksenli çalışmanın bir yanı daha var ki, o da çocuk ya da daha doğru bir ifadeyle evlat emeğiyle içiçe olması. Bu içiçelik üç ayrı bakımdan ele alınabilir: Kadının/annenin çalışmaya giriş koşullarını etkileme; kadının/annenin çalışmayı nasıl örgütlediği veya çalışma içindeki bulunuşu; kadının/annenin çalışmasının sonuçlarına bakışı ve değerlendirmesi.²

Çocuk değil de evlat demeyi tercih edişim, ev eksenli çalışma içinde bulunan "çocuk"ların hukuki ya da sosyal çeşitli tanımlara göre çocuklarla sınırlı olmayışıdır. Yani ev eksenli çalışmayla ilişkilenen grup, hukuki veya sosyal çocuk grubundan daha geniş. Henüz evlenmemiş, "evini ayırmamış" çocuklar, ana babalarıyla yaşayan çocuklar sözkonusu burada. Ve onların emeği. Çalışması değil de emeğinden söz ediyorum, çünkü onlar kendilerini "çalışma" içinde tanımlamıyorlar, çalışma olarak yaşamıyorlar, onlar çalışan annelerine yardım ediyorlar.

Elbette ki kendilerini "çalışan" görmeyebilirler ve yine de "çalışan" olabilirler. Söz gelimi, ev eksenli çalışan kadınların, diğer emek sunumları ayrıca tartışılmak kaydıyla, ev eksenli çalışma içindeki durumu, çoğunlukla bu. Ama çocuklar söz konusu olduğunda, emek mi yoksa çalışma mı tartışmasını en azından bu yazı kapsamında içinde anlamlı görmeyişimin başka ve çok temel bir nedeni daha var. Çocukların/evlatların annelerine yardımı asıl olarak iki temel biçimde gerçekleşiyor ve bu biçimleri çalışma olarak tanımlamaya kalkıştığımızda ayrı düşünüyorlar birbirlerinden.

Bu yazıda çocukların/evlatların ev eksenli çalışmayla içiçeliğinin tüm biçimlerini değil, çocuk/evlat emeğinin ev eksenli çalışma içinde nasıl örgütlendiği³ üzerinde duracağım. Bunun dışında, çocuk emeği ve kadın emeğinin yanyanalık ve birbirini tamamlayıcılık ilişkisinin dışında da bulunabildiğine ilişkin bazı

veriler sunarak bir görünüm oluşturmaya çalışacağım.

genel olarak çocuk emeği

Çocukların herhangi bir çalışma içine girmeleri ile ailelerinin yoksulluğu arasında çok sıkı bir ilişki vardır ve bu tüm dünya ülkeleri için geçerlidir.⁴ Bir başka deyişle, çocuklar, haneye giren gelirin belirli bir düzeye ulaşması için, çeşitli çalışma ilişkileri içine girmektedirler, çıraklık, sokak satıcılığı vb. Çocukların çalışmasıyla ilgili dünyanın çeşitli ülkelerinden yapılan araştırmalar, çocukların çalışmasının annelerin gelirlerinin artmasına bağlı olarak azaldığını göstermektedirler.⁵ Kaldı ki, ILO'nun (Uluslararası Çalışma Örgütü) ülkemizde de gerçekleştirdiği IPEC projesinden de benzer sonuçlar alındığı belirtilmektedir. Ancak burada söz konusu olan anneler, yoksul ailelerin kadınları olduğundan, gelir artışını sağlayan başlıca kaynak da kadınların çalışması olmaktadır. Yalnız, burada kadınların çalışmasının, nasıl tanımlandığı anahtar soruyu oluşturmaktadır. Bir başka deyişle, ev eksenli çalışma, yani kadınların gelir karşılığı evde yaptıkları işler, genellikle "çalışma" sayılmamakta, bunun sonucu olarak da aslında ev eksenli çalışan pek çok kadın istatistiklerde veya tekil araştırmalarda "çalışmayan", "ev kadını" olarak sınıflanmaktadır. Bu tür sınıflamanın olgunun görünmezliği ve buna bağlı olarak politika geliştirilmesi bakımından sonuçları ayrı bir konudur; burada önemli olan, annelerin ev eksenli çalışmasının farkedilip çalışma olarak sınıflanıp sınıflanmamasının kadının çalışmasıyla çocuğun çalışması arasındaki ilişkinin nasıl genelleştirildiğine etkisidir.

ev eksenli çalışma türlerine göre çocuk emeğinin biçimleri

Çocukların ev eksenli çalışmaya nasıl dahil olduklarını irdelemek için, öncelikle ev eksenli çalışmanın belli başlı türleri ve bunların özelliklerinden söz etmek gerek. Ev eksenli çalışma başlığı altında toplanabilecek olan ama birbirinden farklı istihdam ilişkileri gerektiren çeşitli çalışmalar vardır. Yel pazenin bir

Dilek Hattatoğlu*

Çocukların herhangi bir çalışma içine girmeleri ile ailelerinin yoksulluğu arasında çok sıkı bir ilişki vardır ve bu tüm dünya ülkeleri için geçerlidir.

* Yrd.Doç.Dr., Muğla Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü

ucunda bir firma ya da aracı için parça başı iş yapma söz konusudur, diğer uçta ise ham maddeyi, ekipmanı, deseni vb. kendilerinin belirlediği ve nihai ürünün önceden belli olmayan alıcılar için pazara sunulduğu kendi hesabına çalışma yer alır. Ortada ise firmalara değil, tek tek kişilere bağımlı çalışma olan, siparişle çalışma vardır. Bu üçüncü form, ülkemizin bütün yörelerinde çok yaygındır; çeyiz işleri büyük çoğunlukla siparişle çalışma şeklinde gerçekleştirilmektedir.⁶

Hangi türü söz konusu olursa olsun, ev eksenli çalışma genellikle düşük ücretli ve düzensizdir. Dolayısıyla bu çalışma sonucu elde edilen gelir de genellikle evin geçimi için tek başına yeterli olmamaktadır. Bunun doğrudan bir sonucu, ezici yoğunluğu kadın olan ev eksenli çalışanların, kombine çalışmalarıdır. Yani aynı kadın, hayatının aynı haftasında hatta aynı gününde hem firmalara parça başı iş yapabilmekte hem diyelim komşusu için sipariş örgüsünü örmekte hem bunların yanısıra boş zamanı kalmışsa birgün biryerlerde satacağını düşündüğü "yükte ve pahada hafif" ürünler üretmektedir. Bir başka deyişle, ev eksenli çalışmanın farklı istihdam ilişkileri içinde örgütlenen çeşitli biçimleri arasında büyük bir iççelik vardır, bu çalışmanın türleri arasındaki geçişlilik yüksektir.

Çocukların/evlatların ev eksenli çalışmaya katılımları ise genel olarak çalışma içinde bulunuşlarından farklı özellikler göstermekte,⁷ anneleri hangi istihdam ilişkisi içinde çalışıyor olursa olsun, yardım olarak düşünülme ve yaşanmaktadır. Çocukların ev eksenli çalışma içindeki emeklerinin yardım olarak kabulü, sadece kendileriyle sınırlı da değildir. Kendisine yardım edilen anne de, hanenin diğer mensupları da durumu çalışma değil, yardım olarak nitelemekte ve yaşamaktadırlar.

Ancak, annenin ev eksenli çalışmasını hangi istihdam ilişkisi içinde gerçekleştirdiğine ve çocuğun cinsiyetine bağlı olarak, çocukların yardım türleri değişebilmektedir. Bir başka deyişle, hem kız hem erkek evlatlar, ev eksenli çalışma içindeki annelerine yardım etmektedirler. Ancak bu yardımın ne şekilde gerçekleştiği, evladın cinsiyetiyle sıkı sıkıya bağlantılıdır.

Yardım, ya doğrudan doğruya eve alınan işin bir bölümünü yapmak şeklindedir ya da annenin eve aldığı işi yapabilmesi için evislerini üstlenmek, kardeşlerin bakımını yapmak olarak gerçekleşmektedir. Parça başı iş söz-

konusuysa, ister kız ister erkek olsun evlatların veya diğer hane mensuplarının kadının çalışmasına öncelikli katkısı, "işin yetişmesine yardım" şeklindedir. Yani, eve alınan işi onlar da yapmakta ama parça başı ödemesi olan bir iş yaptıkları halde ne kendileri ne de diğerleri kaç parça iş yaptıklarını hesaplamamakta, bu "iş" annenin işi, sonucunda gelen para da annenin "parası" sayılmaktadır.⁸

Evlatların ev eksenli çalışmaya katılımlarıyla ilgili belirtilmesi gereken bir diğer nokta, anneye yardım edeceklerinin normal sayılması, yani işgüçlerinin üzerine hesap kurulabilir olmasıdır. Okula gidiyorlarsa okuldan sonra veya önce olabilir ama norm, anneye yaptığı işte yardım etmeleridir, etmemeleri değil.⁹ Yardım örüntüsü o kadar yerleşiktir ki, çocukların ve özellikle kız çocukların işe katılmaması mazeret gerektirmekte ve boş zamanlarını işe ayırmaları beklenmektedir. Yani burada üzerine hesap kurulabilen bir emek söz konusudur ki, parça başı işlerin teslim tarihleri genellikle çok yakın, gelişleri de önceden öngörülmesi zor olduğundan, bu, ciddi ve çok önemli bir istikrar (gelir istikrarı) unsurudur.

Kız çocuklarla erkek çocuklar arasındaki fark ise kendilerinden beklenen yardımın sınırlarına bakıldığında görünür olmaktadır. Kız çocuklardan/evlatlardan, hem eve alınan fason işin yetişmesi gerektiğinde, hem daha "rahat" işler söz konusu olduğunda yardım beklenirken, erkek çocuklardan sadece sıkışma dönemlerinde yardım düşünülmemektedir. Fakat sadece sıkışıklık dönemleriyle sınırlı bile olsa, erkek çocukların emeğinin de üzerine hesap kurulabilen emek olması belirtilmeye değer önemdedir.

Çocukların annelerinin ev eksenli çalışmasına katılımlarının diğer biçimi, ev işleri ve kardeşlerin bakımının üstlenilmesidir. Ülkemizde de dünyanın çeşitli ülkelerinde de, kadınların hangi tür çalışma içinde bulunurlarsa bulunsunlar, ev işlerinin ve çocuk (ve varsa yaşlı, hastaların bakımının) sorumluluğunu da taşımaya devam ettiklerini gösteren pek çok çalışma vardır.¹⁰ Bu durum, kadınların ev eksenli çalışmaları koşulunda da değişmemektedir. Bir başka deyişle, kadınlar, ev eksenli çalışmalarını gerçekleştirmek için zamanlarının ne kadarını ayırdıklarına bağlı olarak ev işleri ve çocuk bakımıyla ilgilenecek zaman bulamamaktadırlar. Bu noktada, evlatlar, annelerinin yapamadığı bu işleri yapmak durumunda olmaktadır.

**Çocukların/
evlatların
ev eksenli
çalışmaya
katılımları
anneleri
hangi
istihdam
ilişkisi içinde
çalışıyor
olursa olsun
yardım
olarak
düşünülmektedir.**

Parça başı ev eksenli çalışma durumunda, çocuklar annelerine, bu iki türde de yardım etmektedirler. Ancak, erkek çocuklar asıl olarak sadece eve alınan işe yardım ederken, kız çocukların her iki şekilde de yardım etmesi beklenmektedir.

Öte yandan siparişle çalışma söz konusu olduğunda, yine işin yetiştirilmesi zorunluluğu bulunmakla birlikte, burada yapılan iş bir vasıf¹¹ gerektirdiği için, annenin yardım ihtiyacı genellikle ev işlerinin yapılması ve kendisine paralı işi yapacak zamanın sağlanması olmaktadır. Bu da, bu durumda erkek evlatlardan hemen hemen hiç aktif yardım beklenmemesi anlamına gelmektedir. Çünkü hem yardım edilmesi beklenen işler, "kadın işi" sayılan ev işleri ve çocuk, yaşlı, hasta bakımı işleridir, hem parayla yapılan işe, yani el işi veya dikiş vb. işleri yapmak için gereken becerilerden erkek çocuklar yoksundurlar.

Erkek çocuklardan ev işlerinin yapılmasıyla ilgili beklentiler, çoğu örnekte, ya kendi kişisel ihtiyaçlarının kendisi tarafından karşılanması –yani yemeğini kendisinin ısıtıp yemesi, pantolonunu kendisinin ütölemesi, çamaşırını kendisinin katlayıp kaldırması vb- ya da bunu yapamıyorsa bile, annesinin bu işleri aksatmasını anlayışla karşılaması ile sınırlıdır.

Ev eksenli çalışma ve çocuk emeğini konu edinen çalışmalar, genellikle çocukların bu çalışmaya katılımını sadece eve gelir sağlamak için alınan işi yapmak ile sınırlı tutma eğilimindedirler¹². Bu, elbette ki, çocukların yaşadıkları hanede ev eksenli çalışma yapılmasına bağlı olarak gerçekleştirdikleri diğer çalışma veya emek sunum türlerinin görmezden gelinmesi anlamına gelmemektedir. Ancak, çocuk emeğinin sadece parça başı iş ile sınırlanmasının da eksik bir manzara oluşturacağı açıktır.

dipnotlar:

- 1) Örneğin Türkiye'de evde çalışanlar arasında kadın oranı, yüzde 85'e varmaktadır, bkz. Nazik Işık, 2002. Dünyanın çeşitli ülkelerinde, ev eksenli çalışanlar arasında kadın oranı şöyle örneklenebilir: Almanya, Hollanda, Yunanistan, İrlanda ve İtalya'da yüzde 95; Japonya'da yüzde 93,5; Hindistan'da bidî işçilerinin (yerel sigara saranlar) yaklaşık yüzde 90'ı, Cezayir'de yüzde 97. Fransa'da bu oran yüzde 84, İspanya'da yüzde 75, Birleşik Krallık'ta yüzde 70'tir, bkz. ILO (1995), sf 10-11. Japonya verisini aktaran Lucy Lazo, *The Homeworkers' Movement in Asia*.
- 2) Bu üç türü betimleyici olarak anlatan bir çalışma için bkz. Hattatoğlu, Dilek, 2001a.

sonuç

Ev eksenli çalışma içinde bulunan çocuk grubu, herhangi bir hukuki veya sosyal çocuk tanımının dışına taşmakta, henüz evlenmemiş, yani anne babasıyla yaşamaya devam eden tüm evlatları kapsamaktadır. Bu geniş anlamıyla çocukların ev eksenli çalışma içinde emek sunumları, asıl olarak iki temel biçimde gerçekleşmektedir. Birincisi, para karşılığı yapılan işe katılmaları, ikincisi ise annelerinin para karşılığı işi yapabilmeleri için ev işleri, çocuk ve yaşlı bakımı gibi karşılıksız işleri üstlenmeleridir. Hangi biçimde olursa olsun, çocukların ev eksenli çalışmaya emek sunumları çalışma değil, yardım olarak görülmekte ve yaşanmaktadır. Bu, sadece çocuklar için değil, anneler ve hanenin diğer mensupları için de geçerlidir. Yardım son derece yerleşik bir biçimdir ve bu sayede çocukların emeği üzerine hesap kurulabilmekte, bu da az çok bir gelir istikrarı sağlanmasına yardımcı olmaktadır.

Çocukların hangi biçimde emek sundukları, ev eksenli çalışmanın hangi biçimde gerçekleştirildiğine ve çocukların cinsiyetine göre değişebilmektedir. Parça başı ev eksenli çalışma, hem kız hem erkek çocukların gelir karşılığı yapılan işe katılmalarını hem kız çocukların ev işlerini üstlenmesini gerektirmektedir. Erkek çocukların ev işlerini üstlenmeleri çok koşula bağlıdır ve daha çok kendi işini görmek veya anneden kendi işlerini yapmasını beklememek şeklinde gerçekleşmektedir. Buna karşılık siparişle veya kendi hesabına çalışmada çocuklardan işin yapılmasına ilişkin beklenti hemen hiç yoktur, bu tür çalışmada yardım beklentisi daha çok ev işlerine yardım şeklindedir ve bu da tahmin edileceği gibi, kız çocuklara yöneltilmektedir.

**Çocukların
hangi
biçimde
emek
sundukları
ev eksenli
çalışmanın
hangi
biçimde
gerçekleştirildi-
ğine ve
çocukların
cinsiyetine
göre
değişmektedir.**

- 3) Sadece bu ilişkiye odaklanan ve ev eksenli çalışmanın istatistiki görünmezliğine etkilerini irdeleyen bir çalışma için, bkz. Hattatoğlu, Dilek, 2001b.
- 4) Örneğin bkz. UNICEF Innocenti Research Centre (IRC), 2002 ve Micklewright John, 2002.
- 5) Örneğin bkz. Unicef, 1997.
- 6) Burdaki verilerin kaynağı, 1998 yılında gerçekleştirdiğim doktora araştırmamdır. Bkz. Hattatoğlu Özbek, Z. Dilek: *Evde Çalışan Kadınlar arası Dayanışma/Orgütlenme, Mimar Sinan Üniversitesi, yayınlanmamış doktora tezi, 2000, İstanbul.*

- 7) Kaynaklık eden araştırma, doktora çalışmamdır. Bkz. age.
- 8) Gerçi hangi çocukların ne kadar yardım ettiğiyle bağlantılı olarak kadınlar, gelen parayı özellikle o çocuğun ihtiyaç veya isteklerini karşılamakta kullanmaya özen göstermektedirler. Dolayısıyla bu para, bütün hanenin veya tüm çocukların değil, özellikle işe yardım eden çocuğun sayılmaktadır. Bkz. age.

- 9) Bu, aslında kocalar ve hanenin diğer mensupları için de geçerlidir.
- 10) Derleyici bir örnek olarak bkz. ICFTU Kadın Komitesi (1995).
- 11) Dantel, örgü, halı veya kumaş dokumacılığı, oya yapma, dikiş vb.
- 12) Bir örnek olarak bkz. Mehrotra, Santosh ve Biggeri Mario, http://www.ucw-project.org/pdf/home_based_manufacturing.PDF

kaynakça:

Hattatoğlu Özbek, Z. Dilek (2000) Eve İş Alan Kadınlar Arası Dayanışma/Örgütlenme, MSÜ, yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul.

Hattatoğlu, Dilek (2001a) Ev Eksenli Çalışma ve Çocuklar: Bir Tartışma, İnsani Gelişme ve Sosyal Hizmet, Prof. Dr. Nesrin Koşar'a Armağan, Yayına Hazırlayanlar: Yrd.Doç. Dr. Kasım Karataş ve Doç. Dr. Çiğdem Arıkan, Hacettepe Ün. Sosyal Hizmetler YO, Ankara.

Hattatoğlu, Dilek (2001b) Ev Eksenli Çalışmanın Hane İçinde Örgütlenişi ve Çocuk Emeği: Görünürliğe Etkileri Bakımından Bir Tartışma, 21. Yüzyıl Karşısında Kent ve İnsan, Yayına Hazırlayan: Firdevs Gümüsoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul.

ICFTU Kadın Komitesi (1995) *İş ve Aile Politikası*, Çev. Dilek Hattatoğlu, DİSK Yayınları, No 13, İstanbul.

ILO (1995) *Homework V(I)*, ILO yayını, Cenevre.

Işık, Nazik (2002): *Türkiye HomeNet'e Doğru: 2001 Yılı Çalışmaları*, Ev Eksenli Çalışan Kadınlar Çalışma Grubu, İstanbul

Lucy Lazo (1996), *The Homeworkers' Movement in Asia*.

Mehrotra, Santosh ve Biggeri Mario, *Child labour and subcontracted home based manufacturing in Low and Middle income Asia*, Innocenti working papers. http://www.ucw-project.org/pdf/home_based_manufacturing.PDF

Micklewright John (2002) *Social Exclusion and Children: A European View For a US Debate*, Innocenti Working Paper No 90, Floransa.

UNICEF Innocenti Research Centre (IRC) *Social Exclusion in a Globalizing World: Home-Based Work by Women and Children*, Proposal Outline, Floransa.

Unicef (1997) *Dünya Çocuklarının Durumu 1997*, Unicef Türkiye Temsilciliği, Ankara.

ev eksenli çalışan kadınlara yönelik sosyal koruma modelleri

Son yirmi yıllık süreçte yaşanan ekonomik ve sosyal değişimler sonucu kadınların enformel sektör kapsamında ev eksenli olarak gelir getirici faaliyetlerinde artış olduğu gözlenmektedir. Ancak söz konusu istihdam biçimi taşıdığı nitelikler çerçevesinde değerlendirildiğinde, herhangi bir sosyal güvenceye sahip olmadan, oldukça olumsuz şartlarda çalışmayı da beraberinde getirmektedir. Bu çalışmada, bu noktadan hareketle, ev eksenli çalışma kavramı, ev eksenli çalışan kadınların karşı karşıya oldukları riskler ve bu risklere karşı oluşturulan sosyal koruma modelleri başarılı örnek uygulamalar çerçevesinde ortaya konulmaya çalışılacaktır.

ev eksenli çalışma kaynaklı riskler ve sosyal koruma

Kadınların enformel sektörde ev eksenli çalışmasından kaynaklı en önemli risk, bu sektörde kadın emeğinin görünmez nitelikte oluşu nedeniyle, kadınların karşı karşıya olduğu riskleri görünür kılmanın zorluğudur. Bunun yanı sıra yaşamsal döngüden kaynaklı riskler olan hastalık - hem uzun hem kısa dönemli rahatsızlıklar, bu rahatsızlıkların beraberinde getirdiği düşük verimlilik, işini kaybetme, gelir azalışı ve gider artışları, doğum ve çocuk bakımı, malüllük ve hastalık ya da geçirilen kazalar sonucu işgöremez hale gelme, ölüm, ekonomik bir risk olarak işsizlik, sosyal risk olarak değerlendirilebileceğimiz evlilik, dini tören ve bayramlarda harcama artışları, koruma sağlanması gereken temel riskler olarak değerlendirilmektedir (Lund ve Srinivas,2000). Tüm bu temel risklerin yanısıra, üretimin evde yapılmasından ve üretim sürecinde işin doğasından kaynaklı riskler ve bu risklere karşı koruyucu nitelikteki önlemlerin alınmaması kadınlar ve ailelerinin önemli tehlikelerle karşı karşıya kalmalarına neden olmaktadır. Yapılan faaliyetlerin niteliğine göre, tutuşabilme özelliği yüksek materyallerin kullanılması ve bunların ev içinde saklanması çeşitli yangın risklerini beraberinde getirmektedir. Kesici ve delici aletlerle yapılan çalışma ve bunlara yönelik koruyucuların kullanılmaması, bunun

yanısıra ev ortamının yeterli ışık, ısı, havalandırma sistemlerine sahip olmamasından kaynaklı riskler de bulunmaktadır. Yapılan işlerin yıpratıcı ve zararlı doğası, koruyucu nitelikli kamusal düzenlemeler kapsamında yer alması, herhangi bir sosyal güvence ve örgütlenme hakkından yoksun olarak çalışması, karşılaşılan riskleri önleme ve rehabilitasyonunu güçleştiren önemli faktörler olarak ortaya çıkmaktadır.

Kadınların ev eksenli çalışması çerçevesinde üretim ve yeniden üretim faaliyetlerini eşanlı olarak yürütmeleri nedeniyle sosyal koruma gereksinimleri öncelikli bir grup olarak sadece gelir kesintileri ya da gider artışları yaratan durumlara karşı bir sigortalama olmamakta aynı zamanda sağlıklı ve kalıcı toplumlar için yapılan bir yatırım olmaktadır (Lund ve Srinivas, 2000). Bu çerçevede ev eksenli çalışan kadınlara yönelik, kadın hareketinin de etkisiyle, sosyal korunmanın sağlanmasına ilişkin artan bir uzlaşma bulunmakla beraber bu korunmanın nasıl sağlanacağına yönelik spesifik bir model bulunmamaktadır.

Sosyal koruma kavramının içeriğinin tam anlamıyla ortaya konulması, ev eksenli çalışan kadınlara yönelik olarak geliştirilen sosyal koruma modellerinin de içeriğinin belirlenmesine yardımcı olmaktadır. ILO'nun tanımına göre *sosyal koruma*, kamu sosyal güvenlik sistemleri yanında aynı zamanda özel ya da zorunlu olmayan sistemleri de içine alan, enformel ve formel sektör kapsamında yoksulluğu azaltma ve/veya ortadan kaldırma amacı içinde çeşitli risklere karşı koruma sağlayan çerçeve bir kavram olarak nitelendirilmektedir (ILO,2000:29-30). Bu çerçeve yapı içinde sosyal korunmanın temel işlevi, gelir güvenliği sağlamak, sağlık bakımı ile temel sosyal hizmetlere erişebilme hakkı sağlayarak yaşam standartlarını yükseltmek olarak tanımlanmaktadır. Sosyal korumanın aktörleri ise aile ve yerel dayanışma ağları, kadınların kendi aralarında kurdukları örgütler, meslek ya da bulunan yerel bölge temelinde kurulan mikro sigorta sistemleri, hükümet dışı kuruluşlar (NGO), girişimciler, ticari piyasalar, hükümet-

Şenay
Gökbayrak*

Ev eksenli çalışmadan kaynaklı en önemli risk bu sektörde kadın emeğinin görünmez nitelikte oluşu nedeniyle kadınların karşı karşıya olduğu riskleri görünür kılmanın zorluğudur.

* Arş. Gör.
Ankara Üniversitesi,
Çalışma Ekonomisi
ve Endüstri İlişkileri
Bölümü

ler, sosyal güvenlik kurumları, uluslararası topluluk ve bu bağlamda da uluslararası kalkınma kuruluşlarıdır (ILO,2001:94-103). Bu yapı içinde, ILO tarafından ortaya konulan koruma modellerine yönelik temel yaklaşım, söz konusu istihdam biçiminin ya da genel bir ifade ile enformel sektörün esnek yapısına uyum sağlayabilen, yukarıda sıraladığımız aktörlerin içinde yer aldığı, geniş katılımlı bir yapı içinde yükselen mekanizmalar olmaktadır (Von-Gin-kenen,1996).

ev eksenli çalışan kadınlara yönelik sosyal koruma modelleri ve özellikleri

Genel olarak enformel sektörde çalışan kadınlara, özel olarak ise ev eksenli çalışan kadınlara sosyal koruma sağlamaya yönelik oluşturulan mekanizmalara ve projelere baktığımızda, bu sistemlerin güven ve dayanışma temeline dayalı örgütlü yapılar içinde oluştuğu ve geliştiği gözlenmektedir. Kadınlara gerek sosyal sigorta gerek sosyal hizmetler şeklinde sunulan sosyal koruma modellerinin temel dayanak ve koşulu farklı biçimler taşıyabilen örgütler olmaktadır. Bu örgütlenmeler, yerel düzeyde sonuçlar alabilen örgütlenmeler olduğu gibi, ulusal ve uluslararası düzeyde etkileri olan örgütlenmeler de olabilmektedir. Kadınların kendi içinde oluşturduğu üretici örgütleri ile ihtiyaçlarını duyurma ve pazarlık gücü kazanma arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Bu bağlamda kredi, toplu pazarlık, finansal kaynaklar, eğitim ve koruyucu nitelikteki yasal düzenlemelere ulaşmada, örgütlü yapılar kadınları güçlendirici etkide bulunmaktadır (Carr, Chen ve Tate, 2000:137-138). Bu örgütlü yapılar çeşitli formlarda ortaya çıkabilmektedir. Bu örgütlerin temel sorunları ise kadınlara yönelik korumanın biçim ve düzeyinin ne olacağı, sistemlerin yönetim ve finansmanının nasıl olacağı noktalarında ortaya çıkmaktadır (Lund ve Srivinas,2000).

Örgütlenme Biçimleri: Ev eksenli kadınlara yönelik olarak yürütülen örgütlenme modellerinin temel amacı, bu kadınların, çalışmanın nerede yapıldığı göz önüne alınmaksızın örgütlü işçilerle aynı haklara sahip olmalarını sağlamak ve toplu pazarlık mekanizmasını tüm çalışanları kapsayacak şekilde genişletmektir (Huws ve Podro:1995). Ev eksenli çalışan kadınlara yönelik sosyal koruma sağlama amacı taşıyan başarılı modeller incelendiğinde, birbirleri arasında geçişlilik özelliği taşımakla birlikte, genel olarak iki tip örgütlenme

modeli olduğu gözlenmektedir: İki sendika tipi örgütlenme modeli, ikincisi ise, ev eksenli çalışan kadınların kendi içlerinde oluşturdukları kuruluşlardır (self-organization). Bunların yanısıra son kategori içinde değerlendirilebilecek ev eksenli çalışanlar arasındaki dayanışma ve bilgi ağları biçimindeki kuruluşlar da bulunmaktadır.

Sendika tipi örgütlenme oluşum aşamasında, bu kadınların izole yapılarından kaynaklı olarak büyük güçlüklerle karşılaşmakla beraber, söz konusu güçlükler aşıldığı takdirde kalıcı ve etkili mekanizmaların ortaya konulmasını sağlayan temel strateji olmaktadır. ILO'nun bu çerçevede önerdiği iki strateji bulunmaktadır. İlki mevcut formel sektör sendikalarının üye tabanlarını enformel sektördeki kadın çalışanları kapsayacak şekilde genişletmesi ya da bu sektördeki kadınlara yönelik sendikaların kendi içinde birimler oluşturmasıdır. İkincisi, bu sektörde kadın çalışmasının özelliklerine uygun yeni ve esnek bir takım örgütlenme tiplerinin oluşturulmasıdır (ILO, 1997-98:204). Ancak, formel sektör sendikalarının son dönemde enformel sektör çalışanlarına yönelik ilgilerinde bir artış gözlenmekle beraber, bu sendikaların a-tipik istihdam biçimlerine yanıt vermede yetersiz kalması, bu istihdam biçimlerinin üye tabanlarını kaydıran, pazarlık güçlerini azaltan etkiler taşıması, toplumsal cinsiyet boyutuna karşı duyarsız oluşu, mevcut sendikaların ev eksenli kadınları örgütlemesini güçleştiren temel unsurlar olmaktadır. Bunların yanı sıra kadınlardan kaynaklı olarak da bir takım sorunlar bulunmaktadır. Bunlar, kadınlar tarafından sendikaların onlara ne şekilde yardım edeceğini anlayamama, işverenlerden korkma, sendikal faaliyetlerin aile sorumlulukları ile çakışması, sendikaların erkek egemen yapıları, dini ve kültürel norm ve baskılar, sendikaların medyadaki negatif imajı ve yasal sınırlılıklardır (ILO,1999:54).

Sendika tipi örgütlenmelerin en tanınmış örnekleri, Hindistan'da SEWA (Serbest Çalışan Kadınlar Sendikası), Avustralya'da TCFU, Portekiz'de Maderia Nakış İşçileri Sendikası, Güney Afrika'da SEWU, Japonya'da Tüm Japon Ev İşçileri Sendikaları Genel Konfederasyonu, Kanada'da Uluslararası Kadın Giysi İşçileri Sendikası (ILGWU) içinde oluşturulan Ev İşçileri Birliği'dir (Rowbotham, 1999; Huws ve Podro, 1995). Bunlardan bazıları, TCFU VE ILGWU örnekleri olduğu gibi, formel sektöre yönelik örgütlenmeler olmakla birlikte, enfor-

Kredi,
toplu
pazarlık,
finansal
kaynaklar
eğitim ve
koruyucu
nitelikteki
yasal
düzenlemelere
ulaşmada
örgütlü
yapılar
kadınları
güçlendirici
etkide
bulunmaktadır.

mel sektörde ev eksenli çalışan kadın sayısının hızla artması üzerine bu gruplara yönelik kendi içlerinde özel birimler kuran sendikalar-
dır. Bununla birlikte yukarıda aktardığımız çeşitli sorunlar, ev eksenli çalışan kadınlara yönelik olarak, bu istihdam biçiminin özelliklerine uygun esneklik sağlayabilen, kadınların kendi içinde oluşturdukları örgütlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Ev eksenli çalışan kadınların kendi kuruluşlarına dünyanın farklı bölgelerinden birçok örnek vermek olanaklıdır. Filipinler'de, ev işçilerinin ulusal merkezi niteliğinde olan PATA-MABA, ABD'de eve iş veren tüccarlarla, ev eksenli çalışan kadınlar arasında aracı niteliğine sahip olan Yorgancı Kadınlar Birliği, Japonya'nın Kyoto kentinde, kökenleri II. Dünya Savaşı sonrasında yoksul kadınların oluşturdukları komşuluk ilişkilerine dayanan Ev İşçileri Yardım Birlikleri, kadınların kendi içinde oluşturdukları örgütlenme modellerinin en bilinen örnekleridir (Huws ve Podro, 1995). Bu genel kategori içinde değerlendirilebilecek kadınlar arasındaki yardımlaşma ve dayanışma ağları da bulunmaktadır. İngiltere'de Evde Çalışanlar Ulusal Grubu'nun içinde yer alan çeşitli çalışma gruplarının faaliyetleri bu tip bir örgütlenme modeline örnek olarak gösterilebilir. Çoğu eski ev eksenli çalışan kadınlardan oluşan çeşitli gruplar, evde çalışan kadınları ziyaret ederek sorunlarını dinlemekte, tavsiyelerde bulunmakta, gerektiğinde uzman kişilerin yardımını almaktadırlar. Bu grupların bir kısmı bütünüyle eğitim faaliyetleri ile ilgilenirken, bir kısmı da yerel düzeyde gazete ve yayın faaliyetleri ile ilgilenmekte, diğer gruplar ise yasal haklar konusunda danışmanlık ve yardım hizmeti vermektedirler. Bu grupların üst birliği olan Evde Çalışanlar Ulusal Grubu ise, ulusal düzeyde yasa değişikliklerini yönlendirici lobi faaliyetleri ile uğraşmakta ve uluslararası düzeydeki ilişkiler ile ilgilenmektedir (Huws ve Podro, 1995:29).

Yönetim ve Finansman: Kurulan örgütlerin yönetim yapılarına bakıldığında genel olarak demokratik nitelikte örgütler olduğu görülmekte, en azından varlıklarını sürdürülebilir kılmak bu özelliğin gelişmesine bağlı olmaktadır. Finansman ise sosyal koruma kavramının temel niteliklerine uygun olarak bir çok aktör tarafından sağlanmaktadır. Sosyal koruma çerçevesinde sunulan hizmetlerin finansman kaynakları, üyelerin ödediği aidat ve/veya primlerden, işveren paylarından, merkezi ve yerel yönetimler tarafından sağlanan yardımlardan, çe-

şitli NGO ve uluslararası kalkınma kuruluşlarının sağladığı yardımlardan oluşmaktadır (Lund ve Srinivas, 2000). Ancak finansmanda dış kaynaklara aşırı bağımlılık sistemlerin finansman yapılarını sürdürülebilir kılmakta temel sorun olarak değerlendirilmektedir.

Sunulan Hizmetler: Sosyal korumanın temel amacı, kadınlara asgari bir gelir güven-
cesi sağlamak olduğundan kadınların gelirlerini arttırıcı, bu bağlamda onları güçlendirici ve yaşam standartlarını yükseltici her çeşit aktivite söz konusu örgütlerin faaliyet alanlarına girmektedir. Bunlar;

- Toplu pazarlık yolu ile ücretleri arttırma
- Kadınları koruyucu nitelikte yasal değişikliklere yönelik lobi faaliyetleri ve bu çerçevede kazanılan yasal haklar.
- Kooperatifler kurarak üyelerine alternatif istihdam olanakları sağlamak. Kooperatifler yolu ile piyasa koşulları hakkında bilgi sahibi olarak pazarlık güçlerini arttırmak.
- Üyelerine kredi olanakları sağlayarak kendi işlerini kurmalarına yardımcı olmak.
- Kadınları ekonomik, sosyal ve yasal yönden güçlendirici eğitim faaliyetleri.
- Çeşitli yayın faaliyetleri.
- Kadınları destekleyici nitelikteki çocuk bakım merkezleri oluşturmak.
- Sigorta ve yardım kapsamında çeşitli hizmetler sunmak. Bu hizmetler genel olarak, temel sağlık hizmetlerini, hastalık, analık, sakatlık, yaşlılık risklerine karşı koruma sağlayan ve sigorta niteliği ağır basan hizmetleri kapsamaktadır. Sistemler belli bir olgunluğa ulaşmış, sürdürülebilirlik kazandıktan sonra sağlanan risklerin kapsamının da genişlediği görülmektedir.
- Çeşitli kampanyalar yolu ile kamuoyunun dikkatini ev eksenli çalışanların çalışma koşulları üzerine çekerek işverenler üzerinde baskı unsuru oluşturmak. Bu kampanyalar çerçevesinde Hollanda'da Temiz Giyecek Kampanyası ve Avustralya'da TCFU'nun başını çektiği Adil Giyim Kampanyası sonucunda, işverenler üzerinde baskı yaratılarak çeşitli kazanımlar elde edilmiştir (Huws ve Podro, 1995; Rowbotham, 1999).

Yukarıda genel özelliklerini sıralamaya çalıştığımız ev eksenli çalışan kadınlara yönelik sosyal koruma mekanizmalarını, uygulamada başarı sağlamış ve gelişkin bir model olan SEWA örneği çerçevesinde daha yakından inceleyelim.

Sigorta ve yardım kapsamındaki sistemler belli bir olgunluğa ulaşmış, sürdürülebilirlik kazandıktan sonra sağlanan risklerin kapsamının da genişlediği görülmektedir.

örnek bir model: sewa

Genel olarak enformel sektörde çalışan yoksullara, bu bağlamda büyük ölçüde kadınlara yönelik olarak oluşturulan, sosyal sigorta niteliği ağır basan çeşitli sosyal koruma mekanizmaları bulunmaktadır.¹ Enformel sektörde çalışan kadınların dünya çapında ün kazanmış, başarılı bir örgütlenme modeli olan SEWA'nın kendi içinde oluşturduğu sosyal güvenlik sistemi ise, hem sistemin gelişkinliği açısından hem de Hindistan sosyal güvenlik sistemi içinde önemli bir yer tutmasından dolayı, ev eksenli çalışan kadınlara yönelik olası sosyal koruma modelleri için anlamlı bir örnek oluşturmaktadır.

1972 yılından bu yana enformel sektörde çalışan yoksul kadınlara yönelik çalışmalar sürdüren SEWA'nın temel amaçları, bu kadınları örgütlemek, onların ihtiyaçlarını ulusal ve uluslararası düzlemde görünür kılmak, kadınlara asgari bir ücret, iş güvencesi ve gerektiğinde yasal yardım sağlamak, kadınlara yönelik eğitim olanakları sunmak ve SEWA yönetiminin her düzeyinde kadınların demokratik katılımını sağlamaktır (Jhabvala,1994; Datta, 2000).

SEWA'nın Hindistan'da sosyal güvenlik sistemi ile bütünleşmiş sosyal güvenlik programı ise enformel sektöre yönelik katkıya dayalı olarak oluşturulan en geniş sosyal güvenlik programıdır. Bu program içinde, 32 bin kadın işçi sigortalı durumdadır. Program, sağlık sigortası (analık yardımını da içeren), yaşam sigortası (ölüm ve malullük) ve mülkiyet sigortasını (ev ünitesi ve iş ekipmanının zarara uğraması ya da kaybı durumunda) kapsamaktadır. SEWA üyeleri açısından, sisteme üyelik tercihe dayalıdır. Yaklaşık olarak SEWA üyelerinin yüzde 14'ü sigortalı durumdadır. Mülkiyet ve sağlık sigortası bir paket olarak beraber sunulmakta, buna karşın yaşam sigortası, se-

çime bağlı olmaktadır. Mülkiyet ve sağlık sigortası paketi için toplam yıllık sigorta prim paketi 60 Rs (15 Amerikan Doları)'dır. Eğer, yaşam sigortası se-

çilmiş ise, ek olarak 15 Rs ödenmektedir. Ayrıca, çok yoksul gelir gruplarına yönelik olarak uygun prim paketleri de sunulmaktadır (Lund ve Srinivas, 2000:133). Şimdilerde, primler ve sigortadan yapılan yardımlar, yeniden yapılandırılmaktadır. Sisteme üyelik ve talep süreci, SEWA'nın banka uzmanları tarafından yürütülmektedir. Prim toplama işlemleri için ise mobil servisler oluşturulmuştur. Sistem içinde oluşan bürokratik engeller, ortak çalışılan sigorta şirketleri tarafından minimize edilmekte, üyelerden oluşan sigorta komitesi ise üyelerden gelen talepleri ve geleceğe yönelik önerileri incelemektedir.

Primlerin üçte biri, Alman Teknik Kalkınma Bürosu tarafından sağlanan bağışların işletilmesi sonucu elde edilen faizlerden, diğer üçte biri kadınlar tarafından ödenen katkılardan, diğer üçte biri ise Hindistan Yaşam Sigortası ve Birleşik Hindistan Sigorta Şirketi tarafından sağlanan sübvansiyonlar ile finanse edilmektedir. SEWA, üye kadınların üçte birlik katkısını başlangıç olarak görmekte, sistemin işleyişinde kadınların söz sahibi olmaları yönünde bir araç olarak değerlendirmektedir. Ayrıca bu sistem, devlet, işveren ve işçi katkılarına dayalı, formel sosyal güvenlik sisteminin üçlü finansman yapısına da uygunluk sağlamaktadır. Hem bankacılık hem sigortacılık faaliyetlerinin birbiri ile ilişkili olarak sürdürülmesi ise her iki programın üye sayısını yükseltmekte ve programlara olan ilgiyi arttırmaktadır (Lund ve Srinivas, 2000).

Sistemin yönetiminde kolaylık sağlamak ve özellikle kırsal kesimdeki kadınların ihtiyaçlarını yerinde ve etkin bir biçimde karşılamak amacıyla, sistem içinde gerçekleştirilen faaliyetler desentralize edilmektedir. Bu çerçevede sistemin hızlı ve etkin işlerliğini sağlamak için eğitim çalışmaları sürdürülmektedir. SEWA, felaket alanlarına yönelik olarak yapılan çalışmalara aktif olarak katılmakta ve kadınların ih-

tiyaçlarının hemen karşılanması amacıyla hükümet ile koordinasyon içinde çalışmaktadır.

SEWA'nın sosyal sigorta programı çerçevesinde yürüttüğü faali-

SEWA'nın Hindistan'da sosyal güvenlik sistemi ile bütünleşmiş sosyal güvenlik programı enformel sektöre yönelik katkıya dayalı olarak oluşturulan en geniş sosyal güvenlik programıdır.

yetler, günümüzde enformel sektöre yönelik tartışılan ve sosyal koruma kavramı içinde somutlaşan, sistemden yararlanacak olanların spesifik ihtiyaçlarına yönelik ve çok aktörlü katılımın sağlandığı sosyal koruma mekanizmaları için ilk adımı göstermesi açısından oldukça önemli bir örnek olarak değerlendirilmektedir (Lund ve Srinivas, 2000).

sonuç

Enformel sektör faaliyetleri kapsamında ev eksenli çalışma, kadınlar açısından, gerek emeklerinin görünmez nitelikte olması, gerek kadınların hem üretim hem yeniden üretim faaliyetlerini eşanlı olarak yerine getirmelerinden dolayı ciddi riskleri içinde barındırmaktadır. Bu açıdan evde herhangi bir sosyal güvenceye sahip olmadan çalışan kadınlara sosyal koruma sağlama, üzerinde uzlaşmaya varılmış bir unsur olmakla birlikte, bu koruma-

nin nasıl gerçekleştirileceği tam olarak açıklığa kavuşmuş bir olgu değildir. Bununla birlikte süreç içerisinde ortaya çıkan çeşitli uygulamalar, kadınlara yönelik sosyal korumanın farklı biçimler alabilen güven ve dayanışma temeline dayalı örgütler yolu ile sağlanabileceğini göstermektedir. Ev eksenli çalışan kadınları örgütlemek oldukça güç olmakla beraber, yaşanan deneyimlerden çıkarılan sonuçların öğrettikleri çerçevesinde bu güçlerin aşılabileceği düşünülmektedir. Bu güçlükler aşıldığı takdirde, ulusal hatta uluslararası nitelikte kazanımlar elde edilebilmektedir. Ev eksenli çalışan kadınlara sosyal koruma sağlamaya yönelik sistemlerin, kadınlar ve örgütleri, işveren örgütleri, yerel ve merkezi yönetimler, STÖ'ler, ulusal ve uluslararası kalkınma kuruluşları gibi çok aktörlü katılım mekanizmaları çerçevesinde oluşturulması gerekliliği üzerinde yaşanan deneyimler doğrultusunda giderek artan bir kabul olduğu gözlenmektedir.

dipnot:

- 1) Bu modellere ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Frances Lund ve Smita Srinivas, *Learning from experience: A gendered approach to social protection for workers in the informal economy*, Geneva, 2000, s:121-141.

kaynakça:

Allen, S., (1983), "Production and reproduction: The Lives of women homeworkers", *Sociological Review*, Vol:31, Issue:4, p:649-665.

Beneria, L., (2001), "*Changing employment patterns and the informalization of jobs: General trends and gender dimension*", International Labour Office, Geneva.

Carr, M ; Aller Chen, M ; Tate, J., (2000), "Globalization and Home-based Workers", *Feminist Economics*, 6(3), p:123-142.

Datta, R., (2000), "On their own: Development strategies of the Self-Employment Women Association (SEWA) in India", *The Society for International Development*, Sage Publications, p:51-55.

Huws, U; Podro, S., (1995), *Employment of home workers : Examples of good practice*, International Labour Office, Geneva

Jhabvala, R., (1994), "Self-employed Women Association", *Dignity and Daily Bread*.

ILO(1997-98), *World Labour Report*, International Labour Office, Geneva.

ILO (1999), *Trade Unions and the informal sector: Towards a comprehensive strategy*, Background paper, International Labour Office, Geneva.

ILO (2000), *World Labour Report: Income Security and Social Protection in a changing world*, International Labour Office, Geneva.

ILO (2001), *Social Security: A new consensus*, International Labour Office, Geneva

Lund, F; Srinivas, S., (2000), *Learning from experience: A gendered approach to social protection for workers in the informal economy*, Geneva.

Rowbotham, S., (1999), *Enformel Sektörde Örgütlenmenin Yeni Yolları*, çev: Dilek Hattatoğlu ve Erol Özbek, düzenleyen: Nazik Işık, Ev Eksenli Çalışan Kadınlar Grubu Ankara Yerel Atölyesi.

Standing, G., (1999), "Global feminization through flexible labour: A theme revisited", *World Development*, Vol:27, No:3, pp:583-602.

Von Ginneken, W., (1996), *Social Security For The Informal Sector: Issues, Options And Task Ahead*, Working Paper, ILO, Geneva.

dünyada evde çalışmada hukuksal koruma sistemleri ve mevzuatı¹

I. giriş

Küreselleşme olgusu ve teknolojideki olağanüstü gelişmeler, evde çalışmanın dünyada hızla yaygınlaşmasına yol açmaktadır. Evde çalışma yaygın olmasına rağmen, evde çalışanlara sağlanan hukuksal koruma yetersizdir. Ancak belirtmek gerekir ki, evde çalışanlara hukuksal koruma sağlanmasına ilişkin öneriler, bazılarınca da kuşkuyla karşılanmaktadır. Çünkü, bazı ülkelerde evde çalışmaya ilişkin mevzuatın kabul edilmesi, evde çalışanların çalışma koşullarının iyileştirilmesi için yeterli olmamıştır. Avrupa Toplulukları Komisyonu tarafından yaptırılan bir araştırmaya göre evde çalışmayı kontrol etmeye yönelik mevzuatın varlığı (Fransa, İtalya) veya yokluğunun evde çalışmayı düzenleme üzerinde etkisi kanıtlanamamıştır. Komisyon'a göre esnek olmayan veya aşırı katı denetimler, böyle bir niyet güdülmekle beraber, evde çalışmayı yeraltı ekonomisine itebilir.

II. uluslararası düzeyde hukuksal koruma

Evde çalışanlara etkin bir koruma sağlamak konusunda Avrupa Birliği ve Avrupa Konseyi düzeyinde de ilgi ve duyarlılık bulunmasına rağmen, evde çalışanların hukuksal durumuna ilişkin tek bağlayıcı düzenlemeyi yapan uluslararası örgüt, Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ)'dür. Söz konusu düzenleme, UÇÖ'nün, yaptığı kapsamlı ve uzun çalışmalar sonucunda, 20 Haziran 1996 tarihli, 83. Genel Kurulu'nda kabul ettiği Evde Çalışma Hakkında 177 sayılı Sözleşme ve 184 sayılı Tavsiye Kararı'dır. 2 Mayıs 1998'de Avrupa Toplulukları Komisyonu da, 20 Haziran 1996 tarihli 177 No'lu UÇÖ Sözleşmesi'nin onaylanmasına ilişkin bir Tavsiye kabul etmiştir. Tavsiyede UÇÖ Sözleşmesi'ni onaylamamış üye devletler, Sözleşme'yi onaylamaya davet edilmektedir.

177 no'lu Sözleşme, mümkün olduğu kadar çok sayıda üye ülke tarafından kabul edilip, kolaylıkla iş hukukuna aktarılabilmesi amacıyla oldukça esnek ve genel hükümler getirmektedir. Ayrıntılar ise Tavsiye Kararı'nda yer almaktadır. Sözleşme, herşeyden

önce, sözleşmeyi kabul eden her üye ülkenin, evde çalışanların durumlarını düzelterek sosyal politikaların saptanması, uygulanması ve düzenli olarak gözden geçirilmesi amacıyla işçi ve işveren kuruluşları ve varsa evde çalışanları örgütleyen kuruluşlarla istişare içinde bulunmalarını öngörmektedir (m.3). Evde çalışma ile ilgili ülke politikaları, olanaklı olduğu ölçüde evde çalışanlarla diğer işçiler arasında eşitliği sağlamaya yönelik olmalıdır. Burada, evde çalışmanın özellikleri ve gerektiğinde, işyerinde görülen aynı ve benzer işlerin koşulları da göz önünde tutulmalıdır. Eşitliğin özellikleri, (a) evde çalışanların örgütlerini özgürce kurma veya mevcut örgütlere üye olma ve faaliyetlerine katılma, (b) çalışma ilişkisinde ve mesleki ayrımcılığa karşı koruma, (c) iş güvenliği, (d) ücret, (e) sosyal güvenliklerinin yasa ile korunması, (f) eğitimlerinin sağlanması, (g) asgari çalışma yaşı ve (h) analığın korunması alanlarında olması hüküm altına alınmıştır (m.4). Sözleşme'nin 7. maddesine göre, ulusal yasakoyucu işçi sağlığı ve iş güvenliği hükümlerini evde çalışma için de geçerli kılmakla yükümlüdür; burada özel durumlar dikkate alınmalıdır ve belirli çalışma türlerinin ve belirli maddelerin evde çalışmada kullanılmasının güvenlik ve sağlık nedenleriyle yasaklanma koşulları düzenlenmelidir. Tavsiyenin 19. ve devamı maddelerinde, evde çalışanlar için alınacak işçi sağlığı ve iş güvenliği önlemleri, daha ayrıntılı bir biçimde düzenlenmiştir. Sözleşme'nin 9. maddesine göre, evde çalışma için geçerli olan yasalara uyulmasını sağlamak amacıyla, ulusal yasa ve uygulamayla uyumlu bir denetim sistemi kurulmalıdır. Sözleşme'deki bu düzenlemelere ek olarak Tavsiye Kararı'nda evde çalışanların ücretleri (m.13-18), çalışma süresi, tatiller ve izin (m.23-24), sosyal güvenlik ve analığın korunması (m.25-26), iş güvencesi (m.27) ve örgütlenme ve toplu pazarlık hakkı (m.11-22) konularında hükümler getirilmiştir.

UÇÖ'nün 177 no'lu Sözleşmesi dışında, doğrudan doğruya evde çalışanlarla ilgili olmamakla beraber, evde çalışanlardan açıkça söz eden ve evde çalışanları kapsamına dahil eden başka sözleşmeleri de vardır. 1928 ta-

Kadriye Bakırcı*

Evde çalışma ile ilgili ülke politikaları olanaklı olduğu ölçüde evde çalışanlarla diğer işçiler arasında eşitliği sağlamaya yönelik olmalıdır.

* Yrd. Doç. Dr. İ.T.Ü. Endüstri-İşletme Fak. Hukuk Anabilim Dalı

rihli 26 no'lu Asgari Ücret Tespit Mekanizmaları Hakkında Sözleşme uyarınca, "Toplu sözleşme veya diğer yollarla ücretlerin etkili bir biçimde düzenlenmesi konusunda bir anlaşmanın olmadığı hallerde, belirli işlerde (özellikle evde çalışmada) çalışanların asgari ücretleri kararlaştırılır" (m.1). Ancak Sözleşme'yi onaylayan her üye devlet "ilgili iş veya işin bir kısmındaki... özellikle evde çalışmaya ilişkin... varsa çalışan ve işveren örgütlerine danıştıktan sonra... asgari ücret tespit mekanizmasının... uygulanıp uygulanmayacağına... karar vermede özgürdür" (m. 2). 1952 tarihli 103 no'lu Gözden Geçirilmiş Analığı Koruma Sözleşmesi uyarınca, bu Sözleşme "evde ücretli çalışan kadınlar dahil, endüstriyel işletmelerde, endüstri dışı ve tarımsal işlerde çalışan kadınlara uygulanır" (m.1). Ancak Sözleşme'yi onaylayan her üye devlet "(d) evde ücretli çalışan kadınlara... bu Sözleşme'nin uygulanması konusunda çekince koyabilir"(m. 7).

UÇÖ'nün evde çalışanları kapsamına alan ve fakat onaylayan ülkelere, ulusal mevzuatlarının evde çalışanlara uygulanması konusunda çekince koyma izni veren sosyal güvenlik sözleşmeleri vardır. Bunlar: 1927 tarihli 24 no'lu Hastalık Sigortası Sözleşmesi, 1933 tarihli 35 no'lu Yaşlılık Sigortası Sözleşmesi, 1933 tarihli 37 no'lu Malûllük Sigortası Sözleşmesi, 1933 tarihli 39 no'lu Dulluk ve Yetimlik Sigortası Sözleşmesi, 1964 tarihli 121 no'lu İş kazası Yardımları Sözleşmesi'dir.

III. ulusal düzeyde hukuksal koruma

UÇÖ verilerine göre, UÇÖ'ne üye ülkelerde evde çalışanların korunması farklı hukuksal düzenlemelere bağlı tutulmuştur: Bazı ülkelerde evde çalışmayla ilgili özel yasal düzenlemeler mevcuttur (Arjantin, Almanya, Hindistan, İtalya, Japonya, Küba, Fas, Hollanda, Norveç, Avusturya, Peru, Polonya, Portekiz, Rusya Federasyonu, San Marino, İsviçre, Macaristan, Uruguay). Bazı ülkelerde iş hukukunun bir bölümü evde çalışmayı belirli bir ölçüde düzenlemektedir (Bolivya, Şili, Ekvator, Salvador, Fransa, Haiti, Meksika, İspanya, Çek Cumhuriyeti, Filipinler). Bazı ülkelerde genel iş yasalarında evde çalışma için geçerli hükümlere farklı ölçülerde yer verilmiş, ancak çalışma süresi, yıllık ücretli izinler gibi hususların evde çalışanlara uygulanmayacağı açıkça belirtilmiştir (Danimarka, Malta ve İsveç). Bazı ülkeler ise evde çalışanları normal işçilerle aynı statüde kabul ederek (Avusturya, Kanada (Quebec) ve Fransa) ya da evde çalış-

şanların iş ilişkisini iş sözleşmesi kabul ederek (Brezilya, Finlandiya ve Kolombiya) iş hukukunun kapsamına almışlardır.

1. evde çalışanların hukuksal statüleri

Evde çalışanların işçi mi, serbest meslek sahibi mi yoksa kendine özgü bir grup mu oluşturdukları konusunda tartışma mevcuttur ve birçok ülkede evde çalışanların hukuksal statüleri konusunda yasalarda yeterli açıklık yoktur.

Bilindiği gibi, iş sözleşmesine özgün niteliğini veren ve diğer işgörmeye (eser, vekalet, vb.) sözleşmelerinden ayırtedilmesini sağlayan unsur, bağımlılık ilişkisidir. Yargı ve öğretimi tarafından geliştirilen bağımlılık unsuru, bugün işçi tanımı açısından anahtar niteliğindedir. Buradaki bağımlılık, işçinin işverenin yönetim ve denetimi altında bulunması anlamına gelen kişisel (hukuksal) bağımlılıktır. İş sözleşmesinin ayırtedilmesinde, işçinin iş görme edimini işverenin yönetimi altında ve genellikle bir işyerinde yerine getirdiği çalışma biçimi esas alındığından, iş hukuku mevzuatı kişisel bağımlılığa dayanan ve klasik istihdam modeli olarak adlandırılan bu çalışma biçimine göre yapılandırılmıştır. Bu söylenenler evde çalışanlar için söz konusu değildir. Herşeyden önce, evde çalışmada işveren, bağımlılığın gereği olan, çalışma süresince işin yürütümünü ve işçinin çalışma biçimini düzenleme olanağına kural olarak sahip değildir; yalnızca işin başlangıç ve bitiş zamanını belirleyebilir. Öte yandan, evde çalışanın işçi olarak nitelenmesinde karşılaşılan diğer bir güçlük, parça başı ücret alan evde çalışanın yaptığı işin sonucundan sorumlu tutulmasıdır. Gerçekten, uygulamada evde çalışanın işin sonucundan açıkça veya zımnen sorumlu tutulduğu, ürünün nitelik ve kalitesine göre ücret ödendiği bilinmektedir. Halbuki, iş sözleşmesinde işçiye, parça başına ücret ile çalışsa da, özen borcu dışında, ortaya çıkan ürünün kaliteli ve ayıpsız olmasına ilişkin ikinci bir borç yüklenemez.

Evde çalışmada olduğu gibi, diğer yeni çalışma biçimlerinde geleneksel bağımlılık ölçütünün yetersiz ve hukuk güvenliği bakımından sakıncalı hale gelmesi karşısında, yargıda çıkış yolları bulunmaya çalışılmıştır. Belçika Yüksek Mahkemesi, "başka bir kişinin gözetim ve denetimi altında çalışan bir kişi özgürlüklerinden tamamen vazgeçmemektedir; bir kişi kendi mesleğini icra ederken, belirli ölçüde özgürlüğünü koruduğu bir gerçektir. Bu durum onun bağımlı çalıştığı kabulüne en-

Birçok
ülkede
evde
çalışanların
hukuksal
statüleri
konusunda
yasalarda
yeterli
açıklık
yoktur.

gel değildir" hükmü ile bağımlılık kavramını daha geniş yorumlamış ve bu biçimde evde çalışan ile çalıştıran arasındaki ilişkinin iş ilişkisi olduğu sonucuna varmıştır. Aynı biçimde, "işin işyerinde görülmesi" ölçütü yerine, yargı ve öğreti tarafından yeni geliştirilen yardımcı bir ölçüt "iş ya da hizmet organizasyonu" ölçütüdür. Buna göre, bağımlılığın belirlenmesinde işyeri esas alınmamalı, kişi görevini kendi evinde yerine getiriyor olsa bile işverenin iş organizasyonu içinde yer alıp almadığı araştırılmalıdır. İş ya da hizmetin organizasyonundan söz edebilmek için, işverenin işçinin çalışmasını örgütlemeye olanağına sahip olması, dolayısıyla kişisel bağımlılığın bulunması gerekir. Ancak, işverenin işçi üzerindeki yönetim ve gözetimi ev çalışmasında açıklıkla belirlenmediğinden, iş organizasyonu ölçütü ile de doyurucu sonuca ulaşılamamaktadır. Bu açıdan, işverene ait işyeri dışındaki çalışma yerinin belirlenmesi tek başına bağımlılık ilişkisinin varlığı için yeterli değildir.

Evde çalışanların klasik ölçütlere göre işçi olarak nitelenememesi karşısında, çeşitli ülkeler, sosyal politika gereği olarak konu ile ilgili özel düzenlemeler getirmişlerdir. Fransız yasakoyucu bağımlılık unsurunu tamamen bir tarafa bırakmış, evde çalışan ile iş sahibi arasında kişisel bağımlılığın bulunup bulunmadığının araştırılmasına gerek olmadığını açıkça belirtmiştir. İtalya'da klasik bağımlılık kavramına "yarı bağımlılık" kavramı eklenmiştir. Bu da evde çalışanın durumuna uymaktadır. Buna göre, ev çalışması bir işverene bağımlı olarak yerine getirilmektedir; zira, herhangi bir ürünün kısmen veya tamamen imal edilmesi işverenin talebi ve onun işin görülmesine ilişkin emir ve talimatları doğrultusunda olmaktadır.

Diğer bazı ülke yasalarında ise, evde çalışmalar ile ilgili kişisel bağımlılık değil, ekonomik bağımlılık esas alınmıştır (Portekiz, Almanya ve açıkça olmasa bile İsviçre).

Evde çalışmanın benzer faaliyet ve işlerden ayrılması yolunda son yıllarda İngiltere'de esas alınan diğer bir ölçüt de şudur: Evde çalışmada ortaya çıkan ürün ister tamamlanmış, ister henüz tamamlanmamış durumda olsun, ev çalışması yapan bunu doğrudan pazara, tüketiciye arz etmemektedir. O, işi bitince ürünü kendisinden bu işin görülmesini isteyen kişiye (işverene veya aracıya) teslim etmektedir. Oysa geleneksel sanat erbabı, ürettiği ürünü doğrudan tüketiciye pazarlamaktadır.

2. Çalışma koşulları

2.1. Ücret: Birçok ülkede yasalar, ücretin belirlenmesini işveren ile ev çalışanın bireysel anlaşmalarına veya ilgili işkolunda geçerli toplu sözleşmelere bırakmıştır. Avustralya'da ücretler, bir işkolu ya da meslek için geçerli olmak üzere hakem kararları ile saptanmaktadır. Fransa'da ise eğer evde çalışana uygulanan bir toplu iş sözleşmesi yoksa, ücretler bakanlık kararnamesi ile belirlenmektedir. Almanya, İtalya ve Japonya gibi ülkelerde evde çalışma yasaları, ev çalışanlarının ücretlerinin üçlü temsile dayalı (işçi, işveren ve hükümetten oluşan) komisyonlarca saptanmasını benimsemiştir. İtalya'da Bölgesel Evde Çalışma Komisyonu belirli bir süre içinde ücret miktarı konusunda bir anlaşmaya varamazsa, Bölge Çalışma Müdürü evde çalışanlar için geçerli olacak ücreti saptamakla yükümlüdür.

Öte yandan nispeten eski bazı yasalar, evde çalışanların ücretlerinin işyerlerinde benzer işlerde çalışanların ücretleri "dayanak" alınarak saptanmasından söz etmektedir ki, bu etkin bir düzenleme olmaktan uzaktır. Evde çalışanların, işyerlerinde aynı veya benzer işleri görenlerle eşit ücret alacakları biçimindeki yasal düzenlemeler de, evde ve işyerinde çalışmadaki farklılıkları, evde iş gördüren işverenin yaptığı tasarrufları ve işyerinde çalışanların aldıkları sosyal (ek) ödemeleri dikkate almamaktadır. Birçok ülkede, evde çalışanlar için yasal asgari ücret öngörülmüştür (Japonya, Fransa, Meksika). Bu biçimde, evde çalışanlara işyerlerinde çalışanlar ile eşit davranılmış olmaktadır. Evde çalışma için geçerli bazı yasalar, çalışanların işlerini kendi mekanlarında görmeleri, kendi iş aletlerini, enerjili vs. kullanmaları karşılığı bir tazminat ödenmesini öngörmektedir. Bu, birçok ülkede (Fransa, Peru, Macaristan, Rusya Federasyonu) ücretin bir oranı olarak hesaplanmaktadır, bir tazminat olarak verilmektedir. Değişik ülkeler (Guatemala, Haiti, Kosta Rika, Paraguay, Polonya), hatalı üretim, malzemenin israf edilmesi ve benzeri nedenlerle işverenin ücretten kesinti yapma hakkını, belirli bir miktarla sınırlamışlardır.

Belirtmek gerekir ki, çalışanlar yeterli ve düzenli iş alamıyorlarsa, yasalarla asgari ücret belirlenmesinin uygulamada bir anlamı kalmamaktadır. Ulusal yasalar ve diğer mevzuat, çalışanlara düzenli iş vermesi konusunda işvereni zorlamamaktadır. Düzensiz iş akışı ve buna bağlı olarak sürekli bir kazançlarının bulunmaması, evde çalışanlar için yaygın bir durumdur.

Evde çalışanların klasik ölçütlere göre işçi nitelenememesi karşısında çeşitli ülkeler sosyal politika gereği konuyla ilgili özel düzenlemeler getirmişlerdir.

2.2. iş süresi: Çalışma sürelerini bizzat kendileri belirleyen çalışanlar için yasal çalışma süresi düzenlenmesi anlamsız gelebilir. Ancak, çalışanın bu özgürlüğü onun için çok uzun bir çalışma süresine de yol açmamalıdır. İş teslim sürelerinin genellikle çok kısa olduğu ve işin tamamlanma süresinin işveren tarafından belirlendiği ev çalışmasında uzun iş süreleri yaygındır.

Az sayıdaki bazı ülkeler (Almanya, Japonya, Avusturya ve İsviçre), makul süreyi aşan uzun çalışma sürelerini sınırlama çabası içindedirler. Avusturya Evde Çalışma Yasası'na göre, iş teslimi için öngörülecek süre, hafta sonu ve diğer tatil günlerinde çalışmaksızın yasal çalışma süresi içinde çalışma yapılacak biçimde saptanmalıdır. Eğer iş hamile veya yeni doğum yapmış bir kadına verilmişse, teslim süresinin gece ve hafta sonu ve tatil sürelerini kapsamayacak biçimde belirlenmesi zorunludur. Bu hükümlerin etkin bir biçimde uygulanmasını güvence altına almak için, Avusturya Evde Çalışma Yasası, işveren, aracı veya işçinin talebi üzerine, çalışma müfettişine, verilebilecek iş miktarını saptama yetkisini tanımıştır.

Almanya'da evde yapılacak işin miktarı, sağlıklı bir fabrika işçisinin yardım almaksızın normal yasal çalışma sürelerinde yapabileceği iş miktarından fazla olamaz. İsviçre Federal Evde Çalışma Yasası'na göre evde görülecek işin bitirilme süresi öyle hesaplanmalıdır ki, evde çalışan, bu işi hafta sonu hariç, günde en fazla sekiz saat çalışarak tamamlayabilsin. Hatta İsviçre Hukuku bir adım daha ileri giderek, işverenden, evde çalışanın kişisel üretim kapasitesini tahmin etmesini talep etmektedir.

2.3. ücretli tatiller: Birçok ülkenin mevzuatı, evde çalışanlara, işyerinde çalışan işçilerle aynı koşullarda yıllık ücretli izin hakkı tanımaktadır. İzinde ödenecek ücretin tutarı ise çok değişik biçimlerde hesaplanmaktadır. Ancak, evde çalışanın yıllık ücretli izne hak kazanabilmesi için önünde engel olarak gözükken bir koşul bulunmaktadır: Evde çalışan az veya çok, sürekli olarak bir işverene bağlı olarak çalışmak zorundadır. Başka bir anlatımla, eğer evde çalışan düzensiz ve değişik işverenler için çalışıyorsa, yıllık ücretli izin hakkına sahip değildir.

Avusturya'da kesintisiz altı ay bir işveren ile çalışan evde çalışan, çalışılan her ay için iki buçuk gün ücretli izin talep etme hakkına sahiptir. Arjantin'de evde çalışanın ücretli yıllık izne hak kazanabilmesi için bir işverene bağlı olarak bir takvim yılı içinde on iki defa iki haf-

talık periyotlarla çalışmış olması gerekir. Yıllık ücretli izin için bekleme süresi El Salvador'da on iki ay, Panama'da on bir aydır. Almanya'da yıllık ücretli izin süresi onsekiz gündür ve izin parası yıllık kazancın yüzde 6.75'ine karşılık gelmektedir. Uruguay'da tüm evde çalışanlar, çalıştıkları süre ve kazançları ile orantılı ücretli izin hakkına sahiptirler ve işverenler "evde çalışma fonu"na aidat ödemekte ve bu fondan, diğer ödemeler dışında, yıllık izin ücretleri de sağlanmaktadır. Fransa'da evde çalışan ve yardımcılarının işverenden, yıllık brüt kazançlarının yüzde 10'u oranında izin parası talep etme hakları vardır. Ancak bu düzenleme, evde çalışana daha uzun çalışmaya teşvik etmektedir; çünkü, tatil yapmayıp çalışarak daha fazla tatil parası almak evde çalışana daha çekici gelmektedir. Çalışanlar için en etkin düzenleme, Almanya ve Avusturya'da olduğu gibi, önceden saptanmış bir süre için ve ücretleri de ödenerek çalışanlara izin yapma olanağının tanınmasıdır. ...

2.4. evde çalışanların iş güvencesi: Yasalarda evde çalışana "işçi" olarak kabul ettiği ülkelerde, evde çalışanlar işverenin haksız feshine karşı işyerlerinde çalışan işçilerle aynı ölçüde korunmaktadırlar. Alman Evde Çalışma Yasası'nda, evde çalışanın sözleşmesinin feshi, işyerinde çalışan işçinin iş sözleşmesini feshi ile aynı biçimde düzenlenmiştir. Ancak Yasa, bu fesih sürecinden işverenin kaçınmasını önlemek için bazı önlemler getirmiştir: Örneğin, işverenin evde çalışana verdiği işin miktarını sürekli azaltarak çalışana sözleşmeyi sona erdirmeye zorlamasını önlemek için, işverenin evde çalışana verdiği işi yüzde 25'den daha fazla oranda azaltması durumunda işveren fesih sürecini işletmek zorundadır. Ancak yukarıda da değinildiği gibi, birçok halde yasa-koyucunun, evde çalışana "işçi" statüsünde kabul edip etmediği konusunda yeterince açıklık yoktur. Bu nedenle, işverenin uzunca bir süre iş vermemesinin onun sözleşmesini feshettiği anlamına gelip gelmeyeceği sorusu ortaya çıkmaktadır. Bazı ülkeler, evde çalışana iş verilmemesini sözleşmenin feshi olarak kabul etmektedirler. Örneğin Portekiz'de, aksi kararlaştırılmamışsa, evde çalışan birbirini izleyen altmış günden fazla bir süre iş almamışsa, bu sürenin sonunda iş ilişkisinin sona erdiği kabul edilmiştir. Bu halde çalışan, çalışmadığı sürede elde edebileceği gelirin veya bir yıl önceki ya da -sözleşmesi bir yıldan kısa bir süreyi kapsıyorsa- sözleşme süresindeki gelirin ortalama miktarının en az yüzde 50'si

Almanya'da evde yapılacak işin miktarı, sağlıklı bir fabrika işçisinin yardım almaksızın normal yasal çalışma sürelerinde yapabileceği iş miktarından fazla olamaz.

oranında tazminat talep hakkına sahiptir. İş sözleşmesinin fesih ile sona erdirilmesi durumunda evde çalışana bir tazminat verilmesi çok az ülkede kabul edilmiştir. Almanya, Portekiz ve Uruguay bu ülkeler arasındadır. Alman Evde Çalışma Yasası'na göre, ilişkisi fesih yoluyla sona erdirilen evde çalışan, son yirmi dört haftalık kazancının belirli bir oranında bir tazminat talep hakkına sahiptir.

2.5. İşçi sağlığı ve iş güvenliği: İşçi sağlığı ve iş güvenliği özellikle, çalışmaların bu amaçla düzenlenmeyen mekanlarda ve koşullarda yapılması durumunda daha fazla önem kazanmaktadır. Çeşitli ülkelerde bu konuda yasakoyucular farklı düzenlemeler getirmiştir. Bir kısım ülkelerde (Kosta Rika, Panama, Uruguay, Venezüela) söz konusu işler ve mekanların işçi sağlığı ve iş güvenliği açısından yetkili organlarca belirlenen koşullara uygun olması gerektiğinin belirtilmesi ile yetinilmiştir. Almanya'da bu düzenleme biraz daha geliştirilerek, aynı tehlikeleri arz eden sektörler için ortak yönetmeliklerin çıkarılabileceği hükmü getirilmiştir. Diğer bazı ülkeler (Fransa, İtalya, Japonya, Portekiz, Polonya) ise evde çalışanların veya onlarla birlikte yaşayanların yaşamları ve sağlıkları için tehlike yaratan veya kamu için tehlikeli olabilecek bazı ev çalışmalarını yasaklamışlardır. Haiti ve Avusturya gibi ülkelerin yasaları, doğabilecek tehlikeler için önlem alınmasını, aksi takdirde ilgili bakanlığın belirli şartlarda (örneğin Avusturya'da, belirli tehlikeli maddelerin kullanılması halinde) evde çalışmayı yasaklama hakkına sahip olduğu biçiminde hükümler öngörmüştür. Japonya ve İsviçre'de ise tehlikeli maddelerle çalışılan işlerde işveren bu tehlikelerden korunmak için gerekli önlemleri evde çalışanlara açıklamak zorundadır. Az sayıdaki bazı ülkelerde (Bolivya, Guatemala, Norveç, ABD (New York eyaleti)) bulaşıcı hastalıkların yayılması tehlikesinin bulunduğu yiyecek ve diğer tüketim maddeleri ile çalışılması yasaklanmıştır. Portekiz'de, yiyecek maddeleri ile bağlantılı evde çalışmanın yapılabilmesi, ancak bu çalışmanın bulaşıcı bir hastalığa neden olmayacağına ilişkin doktor raporunun varlığı halinde olanaklıdır. Bolivya, Finlandiya ve Singapur'da evde çalışanlar, işçi sağlığı ve iş güvenliği hükümlerinin tamamen dışında bırakılmışlardır. Buna karşılık, Danimarka ve İsveç'te yalnızca belirli ve açıkça gösterilen hükümlerin, evde çalışanlara uygulanmayacağı hüküm altına alınmıştır.

İşçi sağlığı ve iş güvenliğine ilişkin hükümlerin uygulanmasında karşılaşılan zorluklar bir

yana, bu alandaki mevcut yasal düzenlemeler henüz çok yetersizdir. Bu nedenle, Avrupa Konseyi üye ülkelerin acil olarak evde çalışma için alınacak işçi sağlığı ve iş güvenliği önlemleri ile ilgili çalışmalar yapması tavsiyesinde bulunmaktadır. İtalyan mevzuatı, sağlığa zararlı ve tehlikeli maddelerle yapılan ev çalışmalarını yasaklamaktadır. Yasaklama ancak, uygun koruyucu önlemlerin alınması halinde kaldırılmaktadır.

3. evde çalışanların sosyal güvenlikleri

Sosyal güvenlik, birçok ülkede bir çalışma ilişkisine dayalı primli bir sistemdir. Dolayısıyla, sosyal sigorta yardımlarını talep edebilmek için ortada bir iş ilişkisinin varlığı şarttır. Bunun sonucu olarak, evde çalışanlar ancak hukuken "işçi" sayıldıkları takdirde sosyal güvenlik hakkından yararlanacaklardır. Birçok ülkede evde çalışanlar "işçi" statüsünde kabul edilmediğinden, bunlar sosyal sigorta sisteminin kapsamı dışında kalmaktadır. Bu durumda evde çalışanlar ancak, o ülke vatandaşı olan herkesin sosyal güvenlik kapsamında olduğu primsiz sistemlerde veya tüm primleri bizzat kendisinin ödediği, genellikle serbest çalışanları kapsayan sistemler içinde sosyal güvenlikten yararlanmaktadırlar.

Evde çalışmayla ilgili olarak kapsamlı yasal düzenlemeler yapan ülkelerde genellikle, evde çalışanlar sosyal sigorta kapsamına alınmışlardır. Ancak, evde çalışanların çalışma koşulları ve gereksinimleri çok farklı olduğundan, uygulama sorunları ortaya çıkmaktadır. Öte yandan, sigorta yardımlarından yararlanma, çeşitli koşullara bağlı kılınmıştır ki, bunları evde çalışanların yerine getirmesi zor olabilmektedir.

Sosyal sigorta yardımlarını talep hakkı özellikle, asgari bir çalışma süresi ve asgari bir kazanç koşuluna bağlı kılınmaktadır. Örneğin Avusturya'da, evde çalışanların haftada on ile on iki saatlik ücrete eşit bir kazancının bulunması şarttır. Hollanda'da, sigorta yardımlarından aylık asgari ücretin en az yüzde 40'ı oranında gelir elde etmiş olması gerekmektedir. Ücretlerin düşüklüğü nedeniyle, evde çalışanın öngörülen asgari kazanç koşulunu yerine getirmesi zor olmaktadır. Bundan başka, işverenler bilinçli olarak iş yükünü asgari kazancın altında tutmaktadırlar. Ayrıca, asgari bir çalışma süresi de, evde çalışanların sigorta yardımlarından yararlanmalarında ek bir engel oluşturmaktadır; zira, evde çalışma genellikle, düzensiz ve farklı iş yükü ile çalış-

**Birçok
ülkede
evde
çalışanlar
"işçi"
statüsünde
kabul
edilmediğinden,
bunlar
sosyal
sigorta
sisteminin
kapsamı
dışında
kalmaktadır.**

mak demektir. Bu nedenle, Avrupa Toplulukları Komisyonu'nun bir tavsiye kararında, sosyal sigorta yardımlarından yararlanma açısından, yasaların, evde çalışanın farklı işverenler için yaptığı çalışmaları birleştirerek dikkate alması gerektiği belirtilmiştir. Birçok endüstrileşmiş ülkede (Almanya, Finlandiya, Avusturya, Çek Cumhuriyeti), evde çalışanlar, işçi olarak bildirildikleri ve primlerinin ödendiği durumlarda, en azından kısmen sosyal güvence altına alınmışlardır. Hollanda ve İspanya'da evde çalışanlar için özel sosyal güvenlik düzenlemeleri yapılmıştır. Portekiz'de ise evde çalışanlar genel sosyal güvenlik sisteminin kapsamına alınarak, bunların analık, meslek hastalıkları, malullük, yaşlılık ve ölüm sigortalarından yararlanmaları sağlanmıştır. Buna karşılık Honduras ve Venezüela'da, giyim ve tütün endüstrisi dışında, evde çalışanlar sosyal güvenlik kapsamı dışında bırakılmışlardır. Bunun gibi, bir çok gelişmekte olan ülkede ya düzgün bir sosyal güvenlik sistemi kurulamamış ya da kapsamı dar tutularak, evde çalışanlar kapsam dışında bırakılmışlardır.

4. evde çalışmanın denetimi, işverenin yükümlülükleri

Evde çalışanları etkili bir biçimde koruma önündeki temel engel mevzuatın tam olarak uygulanamamasıdır. Rusya Federasyonu ve Kanada (Ontario eyaleti) gibi ülkeler, evde çalışmayı denetim altında tutabilmek için, herhangi bir evde çalışma yaptırmak için işverene özel bir izin veya lisans alma zorunluluğu getirmiştir. Diğer ülkeler (Almanya, Meksika, Avusturya, İsveç, Kanada (Monitaba eyaleti)) daha hoşgörülü davranarak, eve iş verecek işverenin bunu yetkili makamlara bildirmesini istemektedir. Ayrıca işverenin, çalıştığı evde

çalışanlarla ilgili kayıt tutması ve bunları ya belirli aralıklarla rapor halinde yetkili makamlara sunması veya talep halinde incelemeye açık tutması yükümlülükleri getirilebilir. Birçok ülkede (Brezilya, Arjantin, Fransa, İspanya, Nikaragua, Venezuela), işverene evde çalışanlar hakkında ve ücretler, verilen ve tamamlanan işlerin türü ve bazı hallerde çalışma koşullarını içeren bir defter tutma yükümlülüğü getirilmiştir.

Yasaların uygulanmasının denetimi genellikle çalışma müfettişlerine verilmiştir. Aynı bir evde çalışma hukukunun bulunduğu ülkelerin çoğunda (Almanya, İtalya, Fransa, İsviçre, Japonya, Arjantin, Avusturya), yasaların uygulanmasının denetimi özel üçlü evde çalışma komisyonları aracılığıyla yapılmaktadır.

Yasaların uygulanmaması halinde genellikle para cezaları öngörülmektedir. Ancak, Arjantin'de asgari ücreti ödemediği takdirde, Dominik Cumhuriyeti'nde gizlice evde çalışma yaptırdığında, Almanya'da iş güvenliği konusunda evde çalışanı bilgilendirmediği takdirde ve Japonya'da işçi sağlığı ve iş güvenliği önlemlerini ihlali ettiği durumlarda işverene hapis cezası öngörülmüştür.

Etkin bir denetim, birçok faktöre bağlı olarak engellenmektedir. Bunların başında evde çalışmanın birçok ülkede ve sektörde hala kayıt dışı kalmış olmasıdır. Ayrıca, evde çalışmada işçi sağlığı ve iş güvenliği önlemleri nadiren etkin bir biçimde uygulanmaktadır; çünkü, iş müfettişleri ve diğer memurlar özel bir ikametgaha denetim amacıyla girme hakkına genellikle sahip değildirler. Bu amaçla yasalarda gerekli değişiklikler yapılmaktadır. Ancak burada kötüye kullanmaları ve haneye tevazü önleyecek tedbirlerin de alınması gereklidir.

Evde çalışanları etkili bir biçimde koruma önündeki temel engel mevzuatın tam olarak uygulanamamasıdır.

dipnot:

- 1) Geniş bilgi için bu konunun ayrıntılı olarak ele alındığı Öner Eyrenci/ Kadriye Bakırcı (2000), Dünya'da ve Türkiye'de Evde Çalışma ve Eve İş Verme, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayın No:2000-32'ye bakınız.

yararlanılan kaynaklar:

- E.Mine Çınar, "Labor Opportunities for Adult Females and Home Working Women in Istanbul", The G.E. von Grunebaum Center for Near Eastern Studies, University of California, Los Angeles, Working Paper: 2, Fall, 1991.

- Commission of the European Communities: Homeworking in Italy, France and United Kingdom, Brüssel 1986.

- Commission of the European Communities, Annual Report from the Commission: Equal Opportunities for Women and Men in the European

Union 1998, COM (1999) 106 final.

- **Council of Europe**, The protection of persons working at home, report prepared by the Study Group of the 1987/88, Strasbourg 1989.

- **Murat Engin**, "Türk İş Hukukunda Evde Çalışma", Turhan Esener'e Armağan, İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Türk Milli Komitesi, Ankara 2000.

- **Öner Eyrenci**, "Tele-Çalışma ve İş Hukuku", İş Hukuku Dergisi, C.1, S.2, Nisan-Haziran 1991.

- **Öner Eyrenci/ Kadriye Bakırcı** (2000), Dünya'da ve Türkiye'de Evde Çalışma ve Eve İş Verme, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayın No:2000-32.

- **Ali Güzel**, "Ekonomik ve Teknolojik Değişim Sürecinde İşçi Kavramı ve Yeni Bir Ölçüt Arayışı", İş ve Sosyal Güvenlik Hukukunda İşçi ve İşveren Kavramları ve Ortaya Çıkan Sorunlar, İstanbul 1997.

- **ILO**, Child Labour: Extract from the Report of the Director-General to the International Labour Conference, 69th Session 1983, Geneva 1985.

- **ILO**, Conditions of Work Digest: Home work, ILO, V.8, No.2, Geneva 1989.

- **ILO**, Conditions of Work Digest: Telework, ILO, V.9, No.1, Geneva 1990.

- **ILO**, Meeting of Experts on Social Protection of Homeworkers, Geneva 1990.

- **Internationale Arbeitskonferenz**, 82, Tagung 1995, Bericht V(1), "Heimarbeit", Genf 1994.

- **Belkıs Kümbetoğlu**, "Kadın, Çalışma ve Evde Üretim", I. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildirileri, 1990

- **Kuvvet Lordoğlu**, Eve İş Verme Sistemi İçinde Kadın İşgücü Üzerine Bir Alan Araştırması, Friedrich Ebert Vakfı, İstanbul 1990.

- **Maus- Schmidt**, Kommentar zum Heimabbeitsgesetz, 3. Basi, 1976.

- **Manfred Reh binder**, Schweizerisches Arbeitsrecht, 13. Basi, Bern 1997.

- **Luz Vega Ruiz**, "Home work: Towards a new regulatory framework?", International Labour Review, Vol.131, No.2, 1992.

- **Burhan Özdemir**, "Ev Çalışması", Kemal Oğuzman'a Armağan, İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Türk Milli Komitesi, Ankara 1997.

- **G.Schneibder De Villegas**, Home work: A case for social protection, International Labour Review, V.129, No.4, 1990.

- **Peter Wedde**, Tele Arbeit und Arbeitsrecht, Köln 1986.

eve iş verme sistemi içinde evde çalışmanın hukuki niteliği

Sanayi devrimi yıllarında ortaya çıkmış olmakla birlikte önemini kaybeden evde çalışmanın, modern iş hukuku içinde ele alınır, tartışılır olmasında evde çalışmanın yeniden yaygınlaşması, yeni üretim teknolojileriyle yeni biçimlerin ortaya çıkması rol oynamıştır. Şunu belirtmek gerekir ki, evde çalışmanın geleneksel biçimlerinden çok yeni evde çalışma biçimleri, bu çalışma biçiminin bir istihdam biçimi olarak kabul edilmesinde etkili olmuştur. Çünkü yeni istihdam biçimleri daha çok bağımlı çalışma biçiminde ortaya çıkmaktadır.

"evde çalışma"nın hukuki niteliği, ölçütleri ve tanımı

1. evde çalışmaya dayalı iş ilişkisinin hukuki niteliği

Evde çalışmanın bir çok biçimi bağımlı çalışma olarak kabul edilmemektedir. Evde çalışmanın, bağımlı çalışma mı yoksa bağımsız çalışma mı kabul edileceği noktasında, evde çalışan ile girişimci veya tüccar arasındaki "ev iş sözleşmeleri"nin eser/vekalet sözleşmesi-hizmet sözleşmesi tanımları çerçevesinde iradelenmesini gerektirmektedir:

A) ev iş sözleşmesini, eser/vekalet sözleşmesi olarak kabul eden yaklaşım ve dayanakları: "Hizmet ilişkisi olarak evde çalışma" biçimini tanımlamak konusunda kullanılan ölçütlerin başında "bağımlılık unsuru" gelmektedir. Bağımlılık unsuru klasik anlamda işin işverenin gözetim ve denetimi altında yapılmasını içermektedir. Evde çalışanların bağımlılık ilişkisinin zayıflığı ve çalışanın edim sonucundan sorumlu olması bakımından, evde çalışmayı eser sözleşmesine yakın görmek mümkündür.

B) ev iş sözleşmesini, hizmet sözleşmesi olarak kabul eden yaklaşım ve dayanakları: Ev iş sözleşmesinin unsurlarının, ekonomik ve hukuki bağımlılık ve hizmet sözleşmesinin diğer unsurları ile örtüşen yanları olduğu ve hizmet sözleşmesi olarak kabul edilmesi gerektiğini savunan görüşler de vardır.¹

"Hizmet sözleşmesine dayalı evde çalışma" biçimini "eser/vekalet sözleşmesine dayalı evde çalışma" biçiminden ayırdetmek konusunda gerek öğretilerde ve gerek yargıda bazı ölçütler geliştirilmiştir:

a- Hukuki bağımlılık: Evde çalışma, tipik istihdam biçimleri için tanımlanan şekliyle "bağımlılık unsuru"u içermez. Ancak bu durum, evde çalışanın girişimci ile olan istihdam ilişkisinin "bağımlılık ilişkisi" dışında görülmesi için yeterli değildir. Evde çalışma ve diğer bazı yeni çalışma biçimlerinde bağımlılık ölçütünün yetersiz kalması karşısında, öğretide ve yargıda bağımlılığın belirlenmesinde yeni kavram ve ölçütler geliştirilmesi yolunu benimsemiştir :

-İşverenin otoritesi (yönetimi) altında çalışma: Hukuki anlamda bağımlılık ilişkisi giderek, "işverenin gözetim ve denetimi altında çalışma" biçimindeki dar tanımından çıkarak, "işverenin otoritesi (yönetimi) altında çalışma" şeklinde tanımlanmaya başlanmıştır.

-İşverenin iş organizasyonu içinde çalışma: Söz konusu ölçüt gereğince, bağımlılığın tespitinde işyeri esas alınmamalı, kişi edimini kendi evinde ifa ediyor olsa bile işverenin iş organizasyonu içinde yer alıp almadığı araştırılmalıdır.²

b- Ekonomik bağımlılık: Hizmet sözleşmesine dayalı olarak çalışan işçi, ekonomik olarak da işverene bağımlıdır. Evde çalışan da benzer şekilde ekonomik olarak üretim araçlarını satın alacak güçte olmadığı için, işini sürdürmesi için bir işverene bağımlı olarak çalışmak durumundadır.

c- Üretim araçlarının mülkiyeti: Evde çalışmada kural olarak araç-gereç ve hammadde işveren tarafından sağlanmaktadır. Üretim araçlarının mülkiyetinin çalıştırana ait olması, ekonomik bağımlılığın da göstergelerinden biridir.

d- Ürün ve hizmetin kimin tarafından pazara/tüketiciye sunulduğu - piyasa fiyatı üzerinde tasarruf etme unsuru: Evde çalışan, yaptığı ürün veya hizmeti kendisi pazara sunmuyor ise hizmet sözleşmesine dayalı olarak çalıştığı kabul edilmelidir.

Yasemin Güngör*

Evde çalışmanın bir çok biçimi bağımlı çalışma olarak kabul edilmemektedir.

* İş Müfettişi
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı

e- Rekabet yasağı unsuru: Çalışanın yaptığı ürün tasarımı üzerinde tasarruf olanağı olmadığı gibi, rekabet yasağına da uygun davranmak zorundaysa burada, hizmet sözleşmesinin varlığından söz edilebilir.

f. Devamlılık ve zaman unsuru: Hizmet sözleşmesi, zamana bağlı, devamlı bir akit olarak tanımlanmaktadır.³ Evde çalışan ve çalıştıran arasında belirli ya da belirsiz süreli bir ilişki var ise hizmet sözleşmesi dışında eser sözleşmesi ya da vekalet sözleşmesi kapsamında değerlendirilmelidir.

Hukuki bağımlılığın yeni ölçütlerle genişletilerek tanımlanması karşısında, evde çalışmanın tanımlanan bağımlı çalışma unsurlarını taşıdığı görülmektedir. Evde çalışma bu unsurların bütününe kapsadığı gibi, bazı unsurları içermeyebilir. Bütün bu unsurlar değerlendirildiğinde evde çalışma ağırlıklı olarak bağımlılık unsurlarını içeriyor ise hizmet sözleşmesine dayalı bağımlı çalışma biçimi olarak kabul edilebilir.

C) Ev iş sözleşmesinin, hizmet sözleşmesi olup olmadığına bakılmaksızın bağımlı çalışma olarak kabul eden görüş ve dayanakları: Evde çalışanlar açısından da ekonomik ve hukuki bağımlılık ilişkisinin varlığına ilişkin kanıtlar karşısında, ev iş sözleşmesi hizmet akdine yakın bir ilişki olarak kabul edilmiştir.

Evde bağımlı çalışmanın, tam olarak bağımlılık unsurlarını içermediği kabul edildiğinde, bunu açıklayıcı yeni kavramların geliştirildiğine de rastlanmaktadır. İtalya'da klasik bağımlılık kavramına "yarı bağımlılık" eklenmiştir. Benzer kavramlarla evde bağımlı çalışanlar işçi olarak kabul edilmektedir.⁴

2. ILO Sözleşmesinde "Evde Çalışma"nın Tanımı ve Ölçütleri:

1996 yılı ILO Genel Konferansında kabul edilen Evde Çalışma Sözleşmesine göre, "evde çalışma" biçimi, evde çalışan bir kişi tarafından, kendi evinde veya işverene ait işyeri dışında kendi seçtiği bir başka yerde, ücret karşılığında, kullanılan ekipman, malzeme veya diğer girdilerin kimin tarafından sağlandığına bakılmaksızın, işveren tarafından tarif edilen bir hizmet veya ürünle sonuçlanan, bir işin yürütülmesi olarak tanımlanmıştır. Bu tanıma göre evde çalışan işçi kabul edilmektedir.

II. Hukukumuzda Evde Çalışma:

Hukuki açıdan ise eve iş verme sistemi içinde evde çalışanların hukuki niteliği incelendiğinde;

Borçlar Kanununa göre ev çalışanı, işçidir: Borçlar Kanunu 322. maddesinde, ev çalışanına işçi sıfatı tanındığından, sözleşmenin tarafları ev işçisi ve işveren olarak nitelenmelidir. Yasa koyucunun bir karma sözleşme, daha doğru bir deyimle atipik bir iş sözleşmesi düzenlediği anlaşılmaktadır.⁵

Kural olarak hizmet akdine göre evde çalışanlar İş Kanunu kapsamındadır. Borçlar Kanunu 322. maddesi yanında, evde çalışmayla ilgili diğer bir düzenleme İş Kanunu'nun 5'inci maddesi 3'üncü fıkrasında yer almaktadır. Bu hükme göre, bir ailenin üyeleri veya hısımları arasında dışarıdan başka biri katılmayarak evlerde ve el sanatlarının yapıldığı işlerde çalışanlar İş Kanunu kapsamı dışındadır. İş Kanunu kapsamı dışında kalan bu işlerde çalışanlar, Borçlar Kanunu'na tabi olacaklardır.

İş Kanunu hükmünden sadece "evlerde yapılan el sanatları işleri"nin istisna tutulduğu, "evlerde yapılan ve el sanatlarından sayılmayan" işlerin ise istisnalar arasında sayılmadığından, İş Kanunu kapsamında olduğu sonucu çıkmaktadır. Aynı zamanda, evlerde yapılan el sanatları işlerine, dışarıdan bir kimsenin katılması halinde de, bu işler İş Kanunu kapsamında sayılacaktır. Buna göre; dokumacılık, nakış, halıcılık gibi el sanatlarından sayılan işleri evlerinde ve dışarıdan biri katılmayarak yapan işçiler, İş Kanunu kapsamı dışında kalırken; konfeksiyon, oyuncak yapımı, ayıklama, paketlenme gibi el sanatlarından sayılmayacak işlerde çalışanlar İş Kanunu kapsamında sayılmalıdır.

Ancak elbette ki, bu işlerde çalışanlar İş Kanunu 1. maddesinde tanımlanan "işçi" statüsünde olmak koşuluyla, İş Kanunu kapsamında sayılacaklardır. Bununla birlikte, Yargıtay'ın görüşü doğrultusunda, uzun yıllar evde çalışma, hizmet akdine dayalı bir çalışma türü olarak görülmediğinden, İş Kanunu kapsamında olmadığı şeklinde yorumlanmıştır. Öğretideki görüş, son yıllarda büyük ölçüde değişmiş olup, Yargıtay'dan da buna paralel kararlar gelmeye başlamıştır.

Yargıya yansıyan kararlar doğrultusunda, evde çalışan açısından "bağımlılık unsuru"nun var olup olmadığı araştırılıp değerlendirilmeli; hizmet ilişkisinin sözkonusu olup olmadığına, buna dayalı olarak evde çalışmanın, İş Kanunu kapsamında olup olmadığına karar verilmelidir.

İş Kanunu'ndaki mevcut düzenlemeye göre, Kanun kapsamında kabul edilen evde çalışanlar, diğer işçiler ile aynı statüde kabul edilerek aynı düzenlemelere tabi olacaklardır.

Borçlar Kanunu 322. maddesi yanında, evde çalışmayla ilgili diğer bir düzenleme İş Kanunu'nun 5'inci maddesi 3'üncü fıkrasında yer almaktadır.

Diğer yandan, Türkiye tarafından da onaylanmış bulunan ILO'nun 26 sayılı Asgari Ücret Tespit Mekanizması Sözleşmesi'ne göre, "eve iş verme kapsamında çalışanlar için de asgari ücretin belirlenmesi" gerekmektedir. Türkiye ILO nezdinde Sözleşmenin bu hükmünü ihlal eder konumdadır. Evde çalışanların İş Kanunu kapsamında olup olmadığına bakılmaksızın asgari ücretleri yasal olarak belirlenmelidir.

Evde çalışanlar kural olarak Sosyal Sigortalar Kanunu kapsamı dışındadır : 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu açısından ise, "aynı konutta birlikte yaşayan ve üçüncü dereceye kadar olan hısımlar arasında ve aralarında dışarıdan başka kimse katılmayarak bu konut içinde yapılan işlerde çalışanlar" Kanun kapsamı dışında sayılmışlardır.

sonuç:

Günümüzde işçi-işveren ilişkilerinin değişen, esnekleşen yapısını dikkate almadan, dar anlamda işçi tanımını esas alarak yeni ortaya çıkan standart-dışı çalışma biçimlerini işçi tanımı dışında bırakan yaklaşımlar, yeni sömürü biçimlerinin ortaya çıkmasına hizmet etmektedir. Bu ise herşeyden önce, iş hukukunun temel prensibi olan işçiyi koruma amacına ters düşmektedir.

Ülkemizde son yıllara kadar evde bağımlı statüde çalışanların, işçi olarak kabul edilmemesi, bu alandaki yasal boşluk yanında bu alanda sosyal politika önlemlerinin tanımlanmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Evde çalışanların hukuki korunmasının gündeme gelmesi için, evde çalışmanın bir "istihdam biçimi" olarak kabulü ve evde çalışmanın görünür kılınması gerekir. Evde çalışmayı işçi sendikalarının da gündemlerine almaları gereklidir, çün-

kü; evde çalışma düzenli ve tipik istihdam biçimlerine alternatif oluşturmakta ve bazı sektörler için düzenli çalıştırmanın yerini almaktadır.

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, evde çalışanlara hukuki haklar getirilmiş olması, bu çalışanların söz konusu haklara kavuşması anlamına da gelmemektedir. Çünkü, enformel sektörde yer alan bu tür istihdam biçimlerinin kontrol edilmesi ve iş hukuku normlarının uygulanmasında çok daha büyük güçlükler bulunmaktadır. En büyük güçlük, evde bağımlı çalışma iş hukuku kapsamına alınmış olsa bile, iş ilişkisinin bağımsız çalışma biçimi olarak kurulmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü çalışanlar haklarını bilmemekte veyahut bilse bile ekonomik olarak güçsüz olduklarından işverenin dayattığı iş ilişkisini kabul etmek zorunda kalmaktadırlar. Buna çözüm ancak evde çalışanların bilinçlendirilmesi ve örgütlenmesi sayesinde bulunabilir. İkincisi, bu tür üretim ve istihdamın enformel sektörde yer alması ve büyük ölçüde kayıt-dışı olmasından kaynaklanmaktadır. Evde çalışmaya dayalı üretim biçiminde, enformel sektöre özgü kuralsızlık ve kayıtdışılık ege-men olarak ortaya çıkmaktadır. Düzensiz ve sürekli olmayan işler olması, bu tür işlerin kayıt altına alınmasını engelleyici bir unsurdur.

Evde çalışanların hukuki korumalardan yararlanabilmeleri için öncelikle, evde çalışmayı kayıtlı bir üretim ve çalışma biçimi haline getirmek gerekir. Bu başarılmadan, evde çalışanları kayıtlı ve sosyal güvencelerden yararlanır konuma getirmek mümkün değildir. Evde kayıtlı çalışmayı sağlayabilmek için, evde çalışan ve çalıştıran açısından vergi indirimi vb. gibi olanaklar sağlanması, evde üretim için kullanılan elektrik, ısınma vb. unsurlardan daha ucuz fiyata yararlandırılması gibi kolaylıklar sağlanması düşünülebilir.

Evde çalışanların hukuki korunmasının gündeme gelmesi için çalışmanın istihdam biçimi olarak kabulü ve evde çalışmanın görünür kılınması gerekir.

dipnot:

- 1) Bkn. ÖZDEMİR, Burhan, "Ev Çalışması", Kemal Oğuzman'a Armağan, İş Hukuku ve Türk Sosyal Güvenlik Hukuku Milli Komitesi, Ankara, 1997.
- 2) ENGİN, Murat, "Türk İş Hukukunda Evde Çalışma" Kamu-İş İş Hukuku ve İktisat Dergisi, Cilt:5 Sayı:3 Nisan 2000, s. 271.

kaynaklar:

BAKIRCI, Kadriye, Dünyada ve Türkiye'de Evde Çalışma ve Eve İş Verme, İstanbul Ticaret Odası Yayın No:2000-32, İstanbul, 2000.

ÖZDEMİR, Burhan, "Ev Çalışması", Kemal Oğuzman'a Armağan, İş Hukuku ve Türk Sosyal Güvenlik Hukuku Milli Komitesi, Ankara, 1997.

3) ÇELİK, Nuri, İş Hukuku Dersleri, 13.Baskı, 1996, s: 69

4) BAKIRCI, Kadriye, a.g.e. s:33.

5) ENGİN, Murat, a.g.m, s.274.

GÜZEL, Ali, "Fabrikadan İnternet'e İşçi Kavramı ..." Kamu-İş İş Hukuku ve İktisat Dergisi, Haziran 1997, sayı:2, Ankara, 1997.

ENGİN, Murat, "Türk İş Hukukunda Evde Çalışma" Kamu-İş İş Hukuku ve İktisat Dergisi, Cilt:5 Sayı:3 Nisan 2000.

ÇELİK, Nuri, İş Hukuku Dersleri, 13.Baskı, 1996.

evde çalışanların korunması

Evde çalışma, sanayi devrimi öncesi-
sinden gelen ve günümüzde iletişim
ve ulaşım teknolojilerindeki değişim
min bir çok işin işyeri dışında gerçekleştirilme-
sini mümkün kılması sonucu yaygınlaşan bir
çalışma biçimidir. Bu yaygınlaşma hem sade-
ce sanayile sınırlı değildir, hizmet sektörünü
de kapsamaktadır. Hem bazı gruplar (kadınlar
gibi) arasında özellikle geçerli olduğu saptan-
maktadır.¹

1. türkiye'de evde çalışmanın hukuki duru- mu

Türk iş hukukunda evde çalışmaya ilişkin
doğrudan bir düzenleme yoktur. Kaldı ki, İş
Kanunu'nun, "istisnaları" belirleyen hükmünde
"Bir ailenin üyeleri veya hısımları arasında dı-
şarıdan başka biri katılmayarak evlerde ve el
sanatlarının yapıldığı işler" ifadesi ile tanımla-
nan "evde çalışma" İş Kanunu kapsamı dışın-
da bırakılmıştır.²

Ancak, her evde çalışmanın, İş Kanu-
nu'nun istisnası olarak tanımlanan "evde çalış-
ma"ya benzemediği de gerçektir. İş Kanu-
nu'nda istisna olarak tanımlanan, "bağımsız
evde çalışma"dır. Oysa işyeri bağımlılığı olma-
sa da, evde çalışanlar, emeklerini başka biri-
sinin organizasyonu içinde ve ürünü o organi-
zasyona vermek üzere, yani işi organize ede-
ne, işverene bağımlı bir biçimde çalışanlar, gü-
nümüzde asil yaygınlaşan grubu oluşturmak-
tadırlar. Bu bağlamda, evde bağımlı çalışanla-
rın İş Kanunu'nun istisna maddesinde yer alan
"evde çalışma" ile ilgilendirilmesi güçtür.

Öte yandan, İş Kanunu'nun istisna mad-
desindeki ifadenin aksi yorumundan, aile
üyeleri veya hısımlar katılmaksızın bir kişi ta-
rafından yapılan evde çalışmanın İş Kanunu
kapsamı içinde sayılacağı sonucunu çıkarmak
da mümkündür.³

Türk iş hukukunda, iş sözleşmesini diğer
sözleşmelerden ayırt eden temel unsurlar
arasında, işin işyerinde görülmesi koşulu bu-
lunmamaktadır. İşin birisi adına yapılması,
başka bir ifadeyle "bağımlılık" unsuru önemi-
lidir. Ücret karşılığında evde çalışanın yaptığı
iş, işveren tarafından verilen talimata göre ya-
pıldığından, işveren ile evde çalışan arasında
bağımlılık ilişkisi vardır. Bu nedenle bağımlı

evde çalışma iş sözleşmesine göre gerçekleştirilen bir çalışma biçimidir.

Halbuki evde çalışma sırasında kurulan iş
ilişkisi genellikle eser sözleşmesi ile açıklan-
maktadır. Oysa, Borçlar Kanunu'nda eser sözleş-
mesi ile ilgili özel bir bölüm düzenlendiği
halde, işveren gözetimi altında olmaksızın par-
ça başına iş karşılığında çalışanlara yönelik
düzenleme, Borçlar Kanunu'nun "hizmet sözleş-
mesi"ne ait bölümünde yer almıştır. Borçlar
Kanunu'nun "parça ve götürü işte mesuliyet"
kenar başlıklı 322. maddesine göre, işçi parça
üzerine veya götürü çalışıp da, işverenin gö-
zetimi altında bulunmazsa, işlenen nesne ve
yapılan işin sözleşme uyarınca yerine getiril-
mesi bakımından (işçinin) sorumluluğu konu-
sunda eser sözleşmesine ilişkin kurallar, ben-
zetme yoluyla uygulanacaktır. Görüleceği üze-
re, Borçlar Kanunu da bu hüküm ile, işverenin
gözetimi altında olmaksızın ve fakat onun adı-
na parça başına veya götürü olarak mal veya
hizmet üretimi yapılırken kurulan ilişkiyi "iş
sözleşmesi" olarak değerlendirmektedir.

2. uluslararası çalışma örgütü'nün (ILO) bakışı

Nitekim, bağımlı evde çalışmanın yay-
gınlaşması üzerine ILO, 1996 yılında "evde
çalışma"nın standartlarını oluşturmak üzere
benimsediği 177 sayılı Sözleşme'de⁴, evde
çalışma tanımını bağımlılık kavramı üzerine
kurmuş, bir başka deyişle, bağımsız çalışmayı
tanım dışında bırakmıştır.

Sözleşmeye göre "evde çalışma"; "evde
çalışan olarak anılacak olan bir kimse tarafın-
dan, i) kendi evinde veya işverenin işyeri hariç
kendi seçtiği bir başka mekanda; ii) ödeme
karşılığında yapılan; söz konusu kişinin ulusal
yasalar, yönetmelikler ve mahkeme kararları
uyarınca bağımsız işçi sayılmasını gerektire-
cek ölçüde özerkliğe ve ekonomik bağım-
sızlığa sahip olmaması kaydıyla; iii) teçhizatı,
malzemeyi ve kullanılan diğer girdileri kimin
sağladığı önemli olmaksızın, işveren tarafın-
dan belirlenen bir ürün veya hizmetle sonuçla-
nan iş anlamına gelir."⁵

Sözleşmeye göre ayrıca, evde çalışanla-
rın, aynı ya da benzer işleri işyerlerinde ger-
çekleştiren diğer çalışanlarla "olanaklar ölçü-

Doğan
Keskin*

Ücret
karşılığında
evde
çalışanın
yaptığı iş,
işveren
tarafından
verilen
talimatla
yapıldığından,
işverenle
evde çalışan
arasında
bağımlılık
ilişkisi
vardır.

* İş Başmüfettişi
Çalışma ve Sosyal
Güvenlik Bakanlığı

sünde" eşit muamele görmesini teşvik edecek politikalar izlenmelidir.

3. bağımlı evde çalışma için ne yapılabilir

Her ne kadar henüz Türkiye tarafından kabul edilmemiş olsa da, giderek artan biçimde çalışma hayatımıza giren evde çalışmanın, 177 sayılı ILO Sözleşmesi'nin konuya yaklaşımı ve ülke gerçekleri dikkate alınarak, hukuki bir zemine oturtulması kaçınılmaz hale gelmiştir.

Uzun sürelerle, dinlenmeksizin, çok az ücrete ve büyük olasılıkla sosyal güvenlikten yoksun ve tüm aile üyelerini de etkileyecek şekilde sağlıksız ve güvenliksiz koşullarda evde yapılan çalışmanın, koruyucu düzenlemelerden yoksun olarak bırakılması, geri getirilmesi olanaksız kayıplara neden olacaktır. Bu nedenle, evde çalışanların koruyucu bir yaklaşıma içine alınması acil olarak gerekmektedir.

Ancak, ücret karşılığında bir işverene bağımlı olarak çalışmalarını nedeniyle "bağımlı evde çalışma" biçiminde ortaya çıkan iş ilişkisinin, ne eser sözleşmesiyle açıklanması ne de İş Kanunu kapsamı dışında kaldığının söylenmesi mümkündür. Ne var ki, bağımlı evde çalışmanın, tüm hükümleriyle İş Kanunu kapsamında olduğunu savunmak da sorunu çözmekten uzaktır. Çünkü;

- İş Kanunu, fordist üretim biçimi ile tam zamanlı yürütülen işlere göre düzenlenmiş bir kanundur. Yollama yaptığı Borçlar Kanunu'ndaki iş sözleşmesi tanımında "işyeri" unsuru yer almıyorsa da, İş Kanunu'ndaki düzenlemelerin "işyeri" çalışma koşul ve ortamına yönelik olduğu tartışmasızdır.

- Devletin, çalışma hayatını izleme, denetleme ve teftiş ödevi, işyerleri bazında kurgulanmıştır. İş Müfettişlerinin tüm yetkileri, işyerlerine ilişkindir.

Dolayısıyla, evde çalışmanın İş Kanunu kapsamında yer alması halinde, yasada belirlenen çalışma koşul ve ortamına ilişkin yükümlülük ve sorumlulukların uygulanması ve bu uy-

gulamaların izlenmesi, denetlenmesinde büyük güçlükler ortaya çıkacağından, evde çalışanların İş Kanunu hükümlerinden yararlanabileceklerini söylemek, gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır.

Ayrıca, bir an için, işyeri olarak da kullanıldığından, evin işyeri sayılarak İş Kanunu'nun tüm hükümlerinin uygulanabileceği varsayılsa bile, yükümlülüklerin izlenebilme ve denetlenebilmesindeki güçlükler yanında, kanunen korunan konut dokunulmazlığının bu düşüncenin hayata geçirilmesini zorlaştıracacağı da açıktır.

Nitekim "bağımlı evde çalışanlar" açısından, İş Kanunu hükümlerinin tümünü uygulayan ülke örneğine rastlanmazken, bazı ülkelerde, konuya özel düzenlemelerde bulunulduğu (18 ülke) ya da İş Kanunu'nun bazı hükümlerinin uygulanması yönüne gidildiği (22 ülke) görülmektedir.⁶

4. türkiye için öneriler:

4.1. özel düzenleme yapılmalıdır:

Bağımlı evde çalışmanın, izlenebilmesi ve denetlenebilmesindeki güçlükler yanında, işin görüldüğü yerin aynı zamanda konut olması ve konut dokunulmazlığının da özel olarak korunması nedeniyle çalışma koşul ve ortamına ilişkin temel konular, ayrı bir yasayla düzenlenmeli veya İş Kanunu kapsamına alınıp, ilgili maddelerde konuya özel vurgulamalar yapılmalı veya ek maddeler konmalıdır.

Bağımlı evde çalışmada, maliyetin düşürülmesi özel önem taşıdığından, bu işlerin doğrudan İş Kanunu kapsamına alınması, tamamen kayıt dışına kaymasına da neden olacaktır. Kayıt dışına kaymasına da neden olmadan evde çalışanların;

- Risk yaratmayacak sürelerde çalışabilmelerini,

- Dinlenme haklarını kullanabilmelerini,

- Asgari ücretin altına inmeyen bir ücreti alabilmelerini,

- Verilebilecek en fazla ve en az iş miktarını,

Türkiye'de evde çalışma 177 sayılı ILO Sözleşmesi'nin konuya yaklaşımı ve ülke gerçekleri dikkate alınarak, hukuki bir zemine oturtulması kaçınılmaz hale gelmiştir.

• Daha sonra genişletilmek üzere şimdilik sınırlı olarak sosyal güvenlik uygulamalarına dahil edilebilmelerini sağlayacak,

• İş sağlığı ve güvenliği açısından risklere karşı alınabilecek temel önlemlerin gündeme getirilebileceği, bu bağlamda güvenlik ve sağlık nedenleriyle evde çalışma sırasında bazı tür işlerin yapılması ve bazı maddelerin kullanılmasının yasaklanabileceği,⁷ özel düzenlemelere gereksinim vardır.

4.2. Evde çalışma kayıt altına alınmalıdır

Hangi yasal yol tercih edilirse edilsin, evde çalışmanın mutlaka kayıt altına alınması sağlanmalı; bu konuda, yerel yönetimler fonksiyonel kılınmalıdır. Örneğin belediyelerin, evde çalışanların kayıtlarını tutmakla, iş sahiplerinin de iş verdikleri evde çalışanları bululara bildirmekle yükümlü tutulmaları uygun olacaktır.

Ayrıca, yerel yönetimlerde, yerel yönetimin önderliğinde işi verenler ile evde çalışanların temsilcilerinin katılımından oluşacak daimi komisyonlar kurulmalıdır. Bunlar, evde çalışanların dinlenmelerine olanak tanıyacak şekilde çalışabilmeleri için, günlük veya haftalık olarak verilebilecek en fazla iş miktarı ile parça başı ücreti belirleyen yetkilerle donatılmalı ve hatta bu kararların uygulanmasını izlemekle yükümlü kılınmalıdır. Evde çalışanların kaydını tutmakla görevlendirilen yerel yönetimlerin bu yetkilerle, alanda etkin fonksiyon sergileyebilecekleri düşünülmektedir.

Bu komisyonların fonksiyonlarını uygulamada çıkacak uyuşmazlıkların çözümünde ise, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın o yerel yönetimin bağlı bulunduğu bölgedeki Müdürlüğü rol üstlenebilir. Diyelim, yerel komisyonlarca belirlenmiş miktarların üstünde iş verilmesi, saptanan ücretin altında ödeme yapılmak istenmesi gibi durumlarda, komisyonların istemi üzerine Bakanlık iş müfettişlerinin hakemlik yapması istenebilir.

Diğer taraftan, SSK'ya göre halı dokuyanlara sadece iş kazaları ile meslek hastalıkları, analık ve hastalık sigorta kolları uygulanmaktadır. Bunlar, isterlerse malullük, yaşlılık ve ölüm sigorta kolları bakımından isteğe bağlı sigortalı olabilmektedirler⁸ Bu düzenlemenin yaptığı çağırışım ile sadece bazı sigorta dallarının uygulanması yoluna gidilerek, evde çalışanların özellikle sağlık ve güvenlikle ilgilenilmiş (iş kazası, meslek hastalığı, hastalık

ve analık sigortası) sosyal güvenlik kapsamına alınmaları sağlanabilir.

4.2. sendikal faaliyet ve pazarlık

Bağımlı evde çalışanların iş sözleşmesi ile çalıştıkları vurgulaması yapıldıktan sonra, bunların sendika kurmaları veya kurulmuş sendikaya üye olmaları mevcut Sendikalar Kanunu'na göre olanaklı görülmektedir. Bu durumda, kayıt dışına kaymalarına yol açmıyacak bir anlayışla, evde çalışanlara yönelik sendikal faaliyetlerde, özellikle çalışma sürelerine, dinlenme haklarına, asgari ücretin altına düşmeyen bir ücretin düzenli olarak ödenebilmesine, sağlıklı ve güvenli bir çalışma ortamının sağlanabilmesine yönelik önlemlerin alınması ile ilgili asgari çalışma standartlarının korunması ve yerleştirilmesi hedef alınmalıdır.⁹

4.3. çalışma standartlarına uymanın desteklenmesi

Bağımlı evde çalışanlar açısından işverenlere de büyük bir sorumluluk düşmektedir. Yasal ve/veya meslek ahlakı yaklaşımı içinde, bizzat kendileri veya araçlar marifetiyle evde çalışanlara yaptırılacak işlerde temel çalışma standartlarının korunmasına yönelik bir tutum sergilemeleri beklenmelidir. Bu bağlamda, evde çalışma sonucu ortaya çıkan ürünlerin çalışma standartlarına uygun olarak gerçekleştirilmiş oldukları yönünde özel bir işaret geliştirilerek ürünlere konulması sağlanmalı ve bu işareti hakedenlere, bu standartlara uydukları sürece bazı destek mekanizmaları uygulanmalıdır. Özel işaretin hakedilmesine yönelik izin verilmesi ve bu standartlara uyulmadığı yönünde ortaya çıkabilecek iddialarla ilgili olarak izin kaldırılması işlemleri Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından yürütülmelidir.

5. son söz

Evde çalışmanın, günümüzde giderek yaygınlaşan bir çalışma biçimi olduğu şüphesizdir. Dolayısıyla, özellikle bağımlı evde çalışma ilişkilerinin iş sözleşmesi ile kurulduğunu kabul etmek gerekmektedir. Ancak, bağımlı olarak yürütülse de, tam zamanlı fordist üretim biçimini ve işyeri esasını dikkate alarak düzenlenmiş mevcut İş Kanunu hükümlerinin doğrudan evde çalışma ilişkilerine uygulanma şansı yok denecek kadar azdır. Ayrıca, kayıt dışına çıkma riski yüksek bir çalışma biçimi olduğu için, bağımlı evde çalışma ilişkilerinin,

**Fordist
üretim
biçimini ve
işyeri
esasını
dikkate
alarak
düzenlenmiş
mevcut
İş Kanunu
hükümlerinin
doğrudan
evde
çalışma
ilişkilerine
uygulanma
şansı yok
denecek
kadar azdır.**

çalışma süresini, dinlenme haklarını, sınırlı sosyal güvenliği, asgari ücreti ve temel sağlık ve güvenlik koşullarını ele alan özel bir yasa

ile düzenlenmesi veya İş Kanunu'na, bu alana ilişkin özel hükümler konulması, yerinde olacaktır.

dipnot:

- 1) Evde çalışmanın özellikleri ve yaygınlığı konularında birçok farklı kaynağa başvurulabilir. Bu sayı içinde mesela Bkz, Gülay Toksöz-Şerife Türcan Özşuca'nın yazısı.
- 2) Bkz. İş Kanunu md5-3.
- 3) Eyrenci, Ö. Ve K. Bakırcı , 2000, sf 48.
- 4) ILO Evde Çalışma sözleşmesi (No 177), Türkçesi: HomeNet, 2001, sf 21.

5) Age, sf 21.

6) Aktaran Yıldırım Koç, 2001, sf 16. Kaynak: ILO Homework V (I), sf 28.

7) ILO, Evde Çalışma sözleşmesi, m.7.

8) SSK Kanunu m3-II-D.

9) Dünyada bu türden örgütlenmeler ve onların çeşitli kazanımları vardır. Bkz. Bu dergide Şenay Gökbayrak'ın yazısı. Ayrıca HomeNet, 2001.

kaynakça:

Eyrenci, Ö. ve K. Bakırcı (2000): Dünyada ve Türkiye'de Evde Çalışma Ve Eve İş Verme, İstanbul Ticaret Odası Yayın no:2000-32, İstanbul.

HomeNet (2001): HomeNet Rehberi: ILO

Sözleşmesi, Evde Çalışma Sözleşmesinden Nasıl Yararlanırsınız?, Ev Eksenli Çalışan Kadınlar Çalışma Grubu Yayını, İstanbul.

Koç, Yıldırım (2001): Eve İş Verme, Türk İş Eğitim Yayın No: 63, Ankara.

yoksulluk, kadının güçlenmesi ve ev-eksenli çalışan kadınlar¹

I. yoksulluk ve ev eksenli çalışma ilişkisi:

Yoksulluk, ev eksenli çalışan kadınlarda iki temel şekilde ilişkilidir:

a) Yoksulluğun ev eksenli çalışmanın nedeni ve sonucu olması biçimindeki ilişki;

b) Yoksulluğun kadınlaşması açısından ev eksenli çalışmanın özel bir örnek oluşturması.

Birincisi, yani yoksulluğun ev eksenli çalışmanın hem nedeni hem sonucu olması, özetle şöyle açıklanabilir: Yoksullar, günlük yaşamlarını sürdürmek için muhtaç oldukları geliri sağlayan her işi kabul etmek ve yapmak zorundadırlar. Formel sektördeki sürekli ve görece olarak güvenceli işlerin peşinde koşacak, bu işler için yatırım yapacak zaman ve paraları olmadığı gibi, önlere çıkan ve/veya görece olarak daha kolay elde edebildikleri, düşük ücretli, süresiz ama gün kurtaran ev eksenli işleri kabul etmek zorundadırlar. Ev eksenli işleri yoksulluklarının günlük yaşamla ilgili zorluklarını aşmak için kabul ederler. Bu kez de bir başka döngü başlar: İş, genellikle günde 12-14 saat çalışma gerektirir ve herhangi bir sosyal güvenlik söz konusu değildir. Yani, işe harcanacak zamanın çalışanın kendi isteğine göre düzenlenebildiği gerçek değil, bir teorik varsayımdır. Formel sektörde iş aramak, bu işlerin gerektirdiği ilişki ağlarına girmek ve oralarda kalmak için zaman yoktur. Ücretler, örneğin formel sektördeki işlerin gerektirdiği beceri sertifikalarını elde etmek için kurslara gitmek vb. yollardan yararlanmaya imkan vermeyecek ölçüde düşüktür. Ücret, sadece ve sadece günlük zorunlu giderler için harcanabilecek düzeydedir. Örneğin, ev eksenli çalışanların neredeyse tamamını oluşturan kadınlar, yoksul oldukları için ev eksenli çalışmakta, çalışma karşılığı gelirleriyle de çocuklarının zaten çok kıt ve pahalı olan bakım hizmetlerinden yararlanmalarını sağlayamayarak da evde çalışmayı sürdürmek zorunda olmaya devam etmektedirler. Sigortasız olmak, hem hastalık vb. durumlarda ücret gelirinden yoksun kalmaya hem hastalıktan kaynaklanan giderleri karşılamak zorunluluğuna yol açmaktadır.

O halde, yoksullukla ev eksenli çalışma arasındaki ilişkilerin birincisinden çıkan sonuç şudur: Ev eksenli çalışmanın halihazırdaki kötü koşulları, ev eksenli çalışanların "bu işe muhtaç" olmalarından yani yoksulluktan beslenmekte, bu anlamda yoksulluğun bir sonucu olarak devamlılık göstermektedir. Aynı zamanda, ev eksenli çalışmak çalışanları yoksulluktan kurtarmaya yetmediği gibi, ev eksenli çalışanların "çalışan yoksullar" olmalarına yol açmaktadır. Ve tüm diğer çalışan yoksulların durumunda olduğu gibi, ev eksenli çalışanların örneğinde de içinde buldukları çalışma döngüsü, yoksulluktan kurtulmaya da bizatihi engel oluşturmaktadır.

İkinci ilişki, ev eksenli çalışma ve yoksulluk ilişkisinin kadınlar aleyhine cinsiyetçi bir özellik taşıdığı gerçeğidir. Çünkü, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de ev eksenli çalışanların ezici çoğunluğu kadındır. DİE 1999 verilerine göre, Türkiye'de evde ücretli ve yevmiyeli olarak çalışanların yüzde 95'i kadındır. Bir başka deyişle, ülkemizde de, ev eksenli çalışanların yoksulluğu, asıl olarak kadın yoksulluğudur.

Bu gerçeği vurgulayan bir diğer bilgi/bulgu, doğrudan Ev Eksenli Çalışan Kadınlar Çalışma Grubu olarak 2001 yılı içinde ILO Türkiye Temsilciliği ve İş Müfettişleri Derneği'nin katkılarıyla çeşitli illerde, başta ev eksenli çalışan kadınlar olmak üzere tüm tarafların katılımıyla gerçekleştirdiğimiz yerel atölye çalışmalarından edinilmiştir ve çok çarpıcıdır. Haziran 2001 sonunda düzenlediğimiz Ankara Yerel Atölyesi'ne katılan SHÇEK (Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumu) İl Müdürlüğü temsilcisi, İl Müdürlüğü'ne 2001 yılı içinde aynı-nakdi yardım talebiyle başvuranlardan ev ziyareti ile durumu saptanmış olan 150 ailenin tamamının kadın reisli aile olduğunu ve bu kadınların yüzde 80'inin ev eksenli çalıştığını Atölye çalışmasında açıklamıştır.

II. Ev Eksenli Çalışma ve Kadının Güçlenmesi Arasındaki İlişki:

Ev eksenli çalışmanın yoksulluktan kurtulmaya elverişsiz bir çalışma türü olması, kadın-

Ev Eksenli Çalışan Kadınlar Çalışma Grubu

Ev eksenli çalışmanın halihazırdaki kötü koşulları, ev eksenli çalışanların "bu işe muhtaç" olmalarından yani yoksulluktan beslenmekte, bu anlamda yoksulluğun bir sonucu olarak devamlılık göstermektedir

ların güçlenmesi açısından önemsiz sayılmasına yol açmamalıdır. Çünkü;

a) Ev eksenli çalışan kadınlar elverişsiz koşullarda da olsa çalışmakta, az da olsa gelir elde etmektedirler. O halde, ev eksenli çalışan kadınların "gelir sağlayabilen bireyler" olduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir.

b) İkinci olarak, ev eksenli çalışan kadınların bu çalışmadan elde ettikleri gelir -çok düşük olsa da- ailenin geçimlik ihtiyaçlarını karşılamakta önem taşımaktadır. Pek çok durumda, ev eksenli çalışan kadının çalışma karşılığı elde ettiği gelir, ailenin yaşamasını sağlayan "temel gelir"dir.

c) Üçüncü olarak, araştırmalar, kadının ev eksenli çalışma gelirinین tamamen eve ve çocuklara harcadığını göstermektedir.

Ev eksenli çalışan kadınların çalışma karşılığı gelirleri üzerindeki denetimleri, akademik araştırmalarda yeterince ele alınmamış ve incelenmemiştir. Ancak, bu çalışma karşılığı gelirin kadının "kendisine ait bir para" olduğunu gösteren çalışmalar vardır. Bir başka deyişle, ev eksenli çalışan kadınlar, ne kadar az olursa olsun ve evin temel ihtiyaçlarına harcama baskısı ne kadar büyük olursa olsun, kendi ellerine geçen ve kendilerinin olduğu kabul gören bir gelire sahiplerdir. Bu durumda, kadının kendine ait bir gelirinın olması ile bu gelirin kontrolünü elinde tutmasının bir arada olduğu hallerde, kadının özgüveninin gelişmesi, kadının güçlenmesi ve buna bağlı olarak kadının aile içi ve dışı ilişkilerde olumlu yönde güç ka-

zanması üzerine çok sayıda çalışmanın varlığını anımsamak/anımsatmak gerekir. İla-ven, söz konusu olumlu değişimlerin mutlaka "büyük", "makro" değişimler olması gerekmediğini, hatta zaman zaman ölçülebilir, yani istatistiksel olarak anlamlı bile olmayabileceğini, ancak var olduklarının ortaya konabildiğini de unutmamak gerekir.

Öte yandan, aile içi şiddet gibi yoksulluk ortamında özgül formlar alabilen, yoksulluk içinde daha da ağırlaşan şartlarda, kadının özgüven kazanması, güçlenmesi, aile içi şiddetin sona erdirilmesinde kritik bir öge olarak ortaya çıkmaktadır. Gerek araştırma ve gerek deneyim birikimi, şiddete karşı strateji geliştirmek ve uygulamakta kadının güçlenmesinin önemli olduğunu göstermektedir. Şiddet sorunsalı içindeki güçlenmenin kendine özgü boyutları olduğu ve sadece ekonomik odaklı güçlenmeye indirgenemeyeceği bilinmekle birlikte, ekonomik odaklı güçlenmenin, kadının şiddete karşı güçlenmesinde önemli bir öge olduğu da göz ardı edilemeyecek denli açıktır.

III. Sonuç ve Öneri:

Kadının ev eksenli çalışması ile yoksulluk, yoksullukla ilişkili olarak ağırlaşan başka sorunlar ve kadının güçlenmesi arasında açık ve doğrudan "neden-sonuç-çözüm" türünden bağlar mevcuttur. Bu nedenle, her üç boyutta da program ve strateji geliştirirken, ev eksenli çalışmaya ve ev eksenli çalışan kadınlara özel bir dikkat atfedilmesi gerekli ve zorunludur.

dipnot:

- 1) Bu metin, TODAİE'nin 6-7 Aralık 2001'de Ankara'da düzenlediği Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları Sempozyumu'nda poster bildiri olarak sunulmuştur.

Pek çok durumda, ev eksenli çalışan kadının çalışma karşılığı elde ettiği gelir, ailenin yaşamasını sağlayan "temel gelir"dir

sürdürülebilir gelişme

BM'nin en geniş katımlı toplantısı 29 Ağustos-4 Eylül 2002 tarihleri arasında G.Afrika'da gerçekleşti. Ülkeye 52 milyon Euro'ya mal olan ve 5 bine yakın medya mensubunun izlediği, bir anlamda Rio toplantısının devamı niteliğinde olan zirvede elle tutulur somut bir netice alınmadı.

'70'li yıllar ile birlikte toplumsal ve siyasal gündeme girmeye başlayan çevre sorunları 1972 Stockholm Konferansı'nda ele alınmış; toprak erozyonu, su kıtlığı, yenilenemeyen kaynaklar gibi olgular ve bunların tüm ekonomiler fakat özellikle gelişmekte olan ülkeler üzerindeki etkileri irdelenmiş, ekonomi-çevre ilişkisinin artan önemi ve devletlerin bu anlamda birbirlerinden tümü ile bağımsız davranamayacakları vurgulanmıştı. Daha sonra gelen petrol şokları ve Reagan dönemi ile bu süreç kesintiye uğradıysa da Brundtland raporu ile yine güncellenen "sürdürülebilir kalkınma -developpement soutenable, developpement durable-" Johannesburg toplantısı ile tekrar dünya kamuoyunun dikkatlerini üzerinde topladı.

"gelişme" den "sürdürülebilir gelişme"ye

Gelişme kavramı II. Dünya Savaşı sonrasında bir üründür. A.B.D.'nin Avrupa'nın yeniden yapılandırılmasına ilişkin olarak Marshall planı çerçevesinde sağladığı finansman ve teknik yardım ile elde edilen sonuçların gelişmiş ülkeler için de mümkün olabileceği düşüncesinden doğmuştur. Bununla birlikte, gelişmenin genel olarak sanayileşmiş ülkelerin başarısının bu ülkelere bir aktarımı olarak değerlendirilmesine rağmen, az gelişmişliğin nedenleri ve yoksulluk döngüsünden çıkış yolları üzerinde ayrı tezlerin varlığı, bu katkıları siyasal boyutlu olmaktan kurtaramamıştır.

Geçen süre içinde uygulanan değişik politikalar, kimi toplumların yoksulluk döngüsünü kırmasına olanak sağlarken, kimilerinin aynı sıçramayı yapamamış olmasının nedenlerini çok genel olarak iki ayrı tez etrafında toplayabiliriz:

• Sıçramayı engelleyen nedenler temelde teknolojik gerilik, finansman kısıtı, eğitilmiş insan gücünün yetersizliği, altyapı yoksulluğu ve nihayet kötü yönetimdir.

• Tarihsel gelişim farklılığı ve coğrafi nedenlere bağlı olarak oluşan uluslararası eşitsiz ilişkiler sonucunda ortaya çıkan sermaye birikimi yetersizliği ve teknolojik düzey geriliği az gelişmişliğin döngüsünde belirleyicidir.

Doğal olarak bu iki ayrı analiz yoksulluk çemberinin kırılmasında birbirinden ayrı iki çıkış yolu getirmiştir; birincisine göre, gelişmenin sağlanması gerekli kaynakların aktarılması ve engellerin ortadan kaldırılmasından ibarettir. Diğer bir deyişle liberalleştirme yolu ile piyasalarda akışkanlığın sağlanması, gelişme sürecinin önünü tıkayan tüm engelleri ortadan kaldırmış olacaktır. İkincisinde ise çıkış yolu ancak yön verici, müdahaleci ve korumacı politikalarla geçmektedir.

Planlı gelişme yerel başarılar elde etmesine rağmen, genelleştirme çabaları başarısızlıkla sonuçlanınca küreselleşmenin liberal içeriğine eleştiri de zayıf kalmıştır. Yeni süreçte gelişmenin ancak liberal düzenlemelerle mümkün olabileceği tezi geçerlilik kazanmış ve uygulamalar bu doğrultuda yoğunlaşmıştır. Diğer yandan iki tez de yardıma dayalı kaynak aktarımını kaçınılmaz görürken, yoksul Güney ülkeleri açısından, zengin Kuzey'in düzeyi ulaşılması gerekli hedef olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte gelişmekte olan ülkelerin bir kısmı henüz gelişmelerini tamamlayamayıp yoksulluktan kurtulamazken, yardımlara umut bağlamanın geçersizliği ve kuzeyin bu katkıda çok istekli olmadığı ortaya çıkmıştır. Diğer yandan "Batı türü", yani teknolojinin ve bilimin Tanrılaştırıldığı, insanın ikinci plana itildiği bir gelişmeyi dünyanın Batılılaşması olarak görüp reddeden bir tez de alabildiğine güçlenmiştir. İşte bu tür bir gelişmenin reddi yeni arayışlara ve gelişmenin sürdürülebilir gelişmeye dönüşme sürecini başlatmıştır.

sürdürülebilir gelişme

Sürdürülebilir kalkınmayı zaman içinde gelişmeyi engelleyebilecek unsurlarla bir uyum sağlama arayışı ve insanlığın geleceğini tehlikeye atmaksızın bugünkü ihtiyaçların tatminini sağlayacak bir gelişme olarak tanımlayabiliriz. Uzun bir geçmişi olan insanlığın bu yerküre üzerinde uzun bir geleceğe sahip ol-

Metin Sarfati*

Planlı gelişme yerel başarılar elde etmesine rağmen, genelleştirme çabaları başarısızlıkla sonuçlanınca küreselleşmenin liberal içeriğine eleştiri de zayıf kalmıştır

* Dr. Marmara Üni.

ması sürdürülebilir gelişmenin temel amacıdır. Öyle ise, asıl olan bugün ile gelecek arasında bir **denge** arayışıdır.

Zaman içinde **uyum** arayışı daha önce, 1945'lerin sonundan itibaren uygulanan Keynesçi ekonomi politikalarını eleştiren Hayek ve Chicago okulunun analizinde yer almıştı. Kamu öncülüğünde yürürlüğe konan politikaların sonucu olan kronik enflasyonun belli bir zaman sonra **uyarılmış iktisadi büyümeyi** sürdürülemez hale getireceğini ileri süren liberaller, fiyat sisteminde kaçınılmaz olarak ortaya çıkacak çarpıklıkların dengesizliğe neden olup, kimi mallarda spekülasyon artışları, kimilerinde kısıtlılar yaratarak stagfasyona neden olacağını ileri sürmüşler ve her toplumun kendine özgü enflasyonist olmayan ve sürekli bir gelir yaratabilecek enflasyonsuz bir büyüme oranına sahip olduğunu, ancak bu oranın sürdürülebilir bir niteliği olduğunu belirtmişlerdir.

Liberal düşüncenin bu tezine daha ileriki yıllarda "sol" iktisatçılar, büyümenin aşılmasını gereken sınırları olduğunu, fakat bunların Hayekçilerin ileri sürdüğü gibi **nicel** ve **parasal** olmaktan çok, **nitel** ve **çevreye** özgü olduğunu savunarak, sürdürülebilir gelişmenin çevre ile ilişkisini vurgulayıp yeni liberal düşünceye karşı ekolojik ile bir ittifak sürecini başlattılar.

Diğer yandan '80'li yıllarda ortodoks ve marksist kuramı belli bir yerde eleştiren Nicholas Georgescu-Roegen yaptığı çalışmalarla iktisadi büyüme-ekoloji ilişkisine önemli açılımlar sağladı. İnsan soyunun sürekliliği düşünülürse, bugünkü şekli ile iktisadi büyümenin sürekli olamayacağını belirtti. Gerçekten de sanayi devriminden sonra benzeri görülmemiş bir iktisadi büyüme evresi **yaşayan modern uluslar sınırlı ve yenilenemez küresel malları** süratle tüketmeye başladılar. Georgescu-Roegen'a göre ortodoks ve marksist kuramın yanlış ekonomik süreci kendi kendine yeten mekanik bir modelde algılamalarında yatmaktadır. İki kuramda da iktisadi süreç çevrimsel olarak alınmakta, doğanın sunduklarının bir bedeli olmadığı ileri sürülmektedir. Halbuki iktisadi süreçle maddi çevre arasında sürekli bir etkileşim vardır; doğa, iktisadi değer oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır. Bu aşamada doğa-üretim ilişkilerinde tartışılması gereken, iktisadi sürecin Marshall'ın önerdiği gibi salt bir fayda yaratmanın ötesine geçip geçmediğidir. Örneğin; kullanılan maden kömüründe olduğu gibi girdi ile çıktı arasında nitel bir fark olduğu kabul edildiğinde iktisadi sürecin **tersinebilir -reversible-** değil, **tersinemez -irreversible-** olduğunu kabul etmek gerekir. Bu da her ekonomik birimin maliyetinin çıktının maliyetinden daha büyük olduğu so-

nucuna götürür. Aradaki fark, bedelsiz olduğu kabul edilen **küresel mal** olarak isimlendirilebileceğimiz doğal varlıklardır.

Sol iktisatçıların, Polanyi'nin analizinin benzerinden hareket ederek, yenilenemeyen malların fiyatının uzun vadeli ihtiyacı yansıtmadığı tezlerinin sonucuna, Georgescu-Roegen başka bir boyutta katılarak küresel malın maliyetinin ürün fiyatına doğru bir şekilde yansıtılmadığını savunmuş ve sürdürülen büyümenin bu nedenle sürdürülebilir büyümeyi aştığını ileri sürmüştür.

küresel diyalog kaçınılmazlığı

Yukarıda belirtildiği gibi sürdürülebilir gelişme, temelde dünya üzerindeki **yenilenemez kaynakların** tükenmesini dile getirmekle birlikte, artık toplumsal ve siyasal içeriği de en az ekolojik boyutu kadar ağırlık kazanmıştır. Küresel eşitsizliğin ve sosyal-siyasal çatışmaların nedenleri arasında küresel malın -Bien Public Mondial- paylaşımının yatması ve bunun küresel adaletsizlikte ihmal edilemeyecek bir yerinin olması, söz konusu kavramın kapsamını genişletmiştir.

Sonuçta Kuzey-Güney ilişkilerinin de bu ortak sorun çerçevesinde biçimleneceğini ve bu sürecin daha da hızlanacağını öngörmek zor değildir.

İlginç bir hesaplama göre 2050 yılında küresel nüfus, kuzeyin bugünküne eşit bir yaşam düzeyine kavuşması için dünyanın benzeri 12 gezegene eşit miktarda doğal kaynak gerekecektir. Ülkeler arası eşitliği sağlayabilecek diğer bir senaryoya göre önümüzdeki 50 yılda yoksul uluslar tüketimlerini iki misli arttırırken, zengin ülkeler yıllık yüzde 5 oranında azaltırlarsa sürdürülebilir düzeyde bir eşitlik sağlanacaktır.

sonuç:

Yenilenemez kaynakların tükenmesi, adaletsiz paylaşım, kimsenin kaçınmayacağı tehlikeli bir geleceğin habercisidir. **Küresel tehlike, küresel mal kaçınılmaz olarak küresel işbirliğini ve küresel çözüm** arayışını gündeme getirmiştir. Johannesburg zirvesi Kuzey-Güney ilişkisinin ve kaynaklarla risklerin yeniden bölüşümünün genel bir perspektif içinde tartışılması ihtiyacından doğmuştur.

Diğer yandan kimi çevrelerce çözüm olarak getirilen **eksi büyümenin** Batı toplumları için kabul edilemez olması ve yoksulluğun artık kesinlikle açılması gereği karşısında tek çıkar yol, yenilenemez kaynaklara dayalı büyümenin yapısal bir değişim göstererek, yenilenebilir kaynaklara dayalı bir büyümeye dönüşmesidir.

Yenilenemez kaynakların tükenmesi, adaletsiz paylaşım, kimsenin kaçınmayacağı tehlikeli bir geleceğin habercisidir.

ESKİ SAYILARI DA OKUNUR

EDİNEBİLECEĞİNİZ SAYILAR

SAYI	KONULAR
353-354	SOLUN YENİ EKONOMİ POLİTİKALARI
360-361	SOSYAL GÜVENLİK SİSTEMİ: SORUNLAR VE ÇÖZÜMLER
362	KÜRESELLEŞME, ULUS DEVLET VE KİMLİK
364	EĞİTİM POLİTİKALARI
365	İKTİSAT TEORİLERİNDE SON GELİŞMELER
366-367	KAPİTALİZM VE AZ GELİŞMİŞLİK
368	TÜRKİYE'DE SERMAYE, DEVLET, SİYASET
369	SENDİKALAR VE KÜRESELLEŞME
370-371	İŞGÜCÜ, ESNEKLİK VE SERMAYE
373	GELİŞME, İTAAT, DEĞİŞİM
374	SEÇİM SİSTEMLERİ, TEMSİL KRİZİ VE TÜRKİYE
375	ULUSLARARASI SİSTEMDEKİ DEĞİŞMELER VE TÜRKİYE
376	ÜNİVERSİTELER, BİLİM VE İKTİSAT EĞİTİMİ
377	KADINLAR VE ÇALIŞMA HAYATI
378	FİNANS, RANT VE KÜRESEL İLİŞKİLER AĞINDA TÜRKİYE
379	ENFLASYON, EŞİTSİZLİKLER VE ENGELLER
380	TÜRKİYE'NİN DİNAMİKLERİ
381	KÜRESELLEŞEN SERMAYENİN ANAYASASI: MAİ
382	GENÇ İKTİSATÇILARIN MESLEK REHBERİ, GLOBALLEŞME, DEVLET
383	75. YILINDA CUMHURİYET
384	KRİZ
385	KONSOLİDE BÜTÇE
386	YENİ DÜNYA DÜZENİNDE TÜRKİYE
387	SERMAYE PİYASALARI VE BANKALAR
388	TÜRKİYE'DE SİYASETİN BOYUTLARI
389	İKTİSAT METEDOLOJİSİ
390-391	YÜZYIL BİTERKEN GELECEĞE BAKIŞ
392-393	SOSYAL DEMOKRASİ
394	DEVLET-İ ALİYYE'NİN MİRASI
395	ULAŞTIRMA EKONOMİSİ
396	SEÇMELER - İKTİSAT YAZILARI
397-398	BÜTÇE VE MALİYE POLİTİKALARI
399	TÜRKİYE - AB - AVRASYA
400	BORSANIN GELİŞİMİ
401-402	DEĞİŞEN DÜNYA'DA TÜRKİYE'NİN YERİ
403	DEVLET VE KAPİTALİZM I
404	DEVLET VE KAPİTALİZM II
405	EKONOMİDE İSTİKRAR ARAYIŞLARI
406	DÜNYA EKONOMİSİNDE YENİ OLUŞUMLAR
407	BÜTÇE
408	AVRUPA BİRLİĞİ - GÜMRÜK BİRLİĞİ VE TÜRKİYE
409	BİRLİĞİN AVRUPA'SI VE TÜRKİYE
412	YOL AYRIMINDAKİ TÜRK TARIMI
413-414	İKTİSAT - İSTİKRAR - TÜRKİYE
415	NASIL BİR İKTİSAT EĞİTİMİ?
416	DÜNYA EKONOMİSİ NASIL YÖNETİLİYOR?
417	FİNANS SEKTÖRÜ VE BANKACILIK
418-419	GELİR DAĞILIMI, YOKSULLUK, POPÜLİZM
420	KRİZİN GÖLGESİNDE TÜRKİYE BÜTÇESİ
421-428	KRİZ VE MALİYE POLİTİKALARI

Takım ruhu.

İSTANBUL
MENKUL KIYMETLER
BORSASI
www.imkb.gov.tr